

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

C. SALLVSTIVS CRISPVS
CATILINA IVGVRTIA

ORATIONES ET EPISTVLAE
EXCERPTAE DE HISTORIIS

RECOGNOVIT
AXEL W. AHLBERG

EDITIO MAIOR

1763

PAG 104
S2C3

LEIPSIAE

IN CIBVS B.G. TEVBNERI

4.-)
3.-

no 52 cl

C. SALLUSTI CRISPI
CATILINA IUGURTHA

ORATIONES ET EPISTULAE
EXCERPTAE DE HISTORIIS

RECOGNOVIT

AXEL W. AHLBERG

EDITIO MAIOR

BOSTON COLLEGE LIBRARY
CHESTNUT HILL, MASS.

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI MCMXIX

PA 6104

S 2 C 3

153091

PRAEFATIO

1. *Codices*, quibus Catilina et Iugurtha Sallustii tradita sunt, in duo genera discedunt.

a) *Mutili* (maiusculis litteris signati ¹⁾) lacuna in extrema parte Iug.: 103,2 *quinque delegit* — 112,3 *et ratam* laborant; quae lacuna in multis codicibus recentiore manu suppleta est. **P** cod. Parisinus 16024, olim Sorbonnensis 500, saec. X scriptus. verba Iug. 113,3 *conloquio decretum* et quae sequuntur perierunt (= *P* priorum editorum).

A cod. Parisinus 16025, olim Sorb. 1576, eiusdem aetatis (= *P*¹ prior. edit.).

C cod. Parisinus 6085, exeuntis saec. X vel ineuntis saec. XI. post finem Iug. oratio Bocchi (c. 110) prima manu adscripta est, tum recentiore manu tota lacuna suppleta (= *P*² prior. edit.).

B cod. Basileensis A. N. IV 11, saec. XI scriptus. ut in **C**, ita in hoc codice Iug. 110 in fine libri prima manu adscripta (= *B* prior. edit.).

N cod. Palatinus 889, olim Nazarianus, ineuntis saec. XI (= *N* meae editionis Upsaliensis).

K cod. Palatinus 887, olim Kemnati humanistae, saec. X vel XI exaratus. Iug. 102,11 *bene fictis* desinit, reliqua posterior manus supplevit (= *K* edit. Upsal.).

H cod. Berolinensis 205, olim Philipps. 1902, saec. XI scriptus. lacunam alia manus paulo post supplevit (= *H* edit. Upsal., *h* Maurenbrecheri: Sallustiana I. Heft: Die Überlieferung der Iugurthaluecke [a. 1903]).

M cod. Monacensis 4559, saec. XI vel XII scriptus. praeter lacunam Iug. 28,1 *pecunia* — 31,12 *sunt ii qui* (= folia 23^b et 24^a codicis) recentior manus scripsit (= *M*² prior. edit.).

T cod. Turicensis bibl. reip. C 143 a, saec. XI exeuntis. lacuna post suppleta (= *T* prior. edit.).

1) Mutilus, qui apud Dietschium et in mea editione Upsaliensi (a. 1911–1915) siglis *P*¹, *P*², *M*² notati sunt, nova sigla indidi **A**, **C**, **M**, ut — id quod nunc fieri solet — numeri litteris adfixi primam et correctricem manus significarent.

D cod. Parisinus 10195, olim Echternacensis, eiusdem fere aetatis, glossis germanicis praeditus. lacuna recentiore manu suppleta (= *D* edit. Upsal., *E* Mausenbrecheri).

F cod. Hauniensis 25, olim Fabricianus, eiusdem temporis. extrema lug. pars inde ab 103,2 usque ad finem recentiore manu scripta (= *F* prior. edit.).

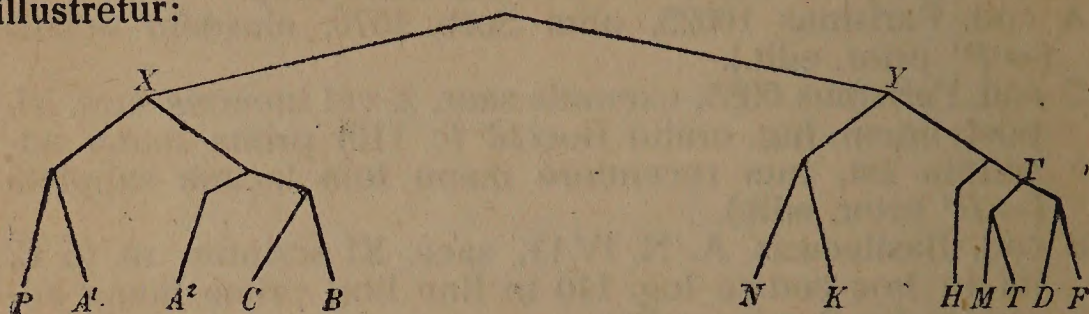
Omnes hi codices manum correctricem passi sunt. inprimis correcturarum *P*², *A*² vis est maxima, cum eae a prima manu exiguo temporis intervallo disiunctae sint.

Γ littera codices **MTDF** consentientes sum complexus.

X consensum codicum **PACB** vel omnium vel trium significat.

Y consensum ceterorum codicum (**NKHΓ**) vel omnium vel plurimorum significat.

Cognatio mutilorum, quam in Prolegomenis ad Sallustium (Gotoburgi 1911) p. 6—67 explicavi, hoc fere stemmate illustretur:

Accedunt in lacuna lug. recensenda hi mutili, in quibus lacuna paulo post aetatem prioris manus suppleta est:

Q cod. Parisinus 5748, saec. XI scriptus (= *P*⁴ prior. edit.)

R cod. Vaticanus 3325, saec. XII exeuntis (= *V*¹ edit. Upsal., *v* Maurenbrecheri).

b) *Integri* (minusculis litteris signati) totum Iugurtham exhibent.

l cod. Leidensis Voss. lat. 73, saec. XI scriptus in fine valde mutilatus lug. 109,4 *praeterea*||desinit (= *l* edit. Upsal., *L* Maurenbrecheri).

s cod. Lipsiensis bibl. sen. rep. I fol. 4, eiusdem saeculi (= *s* prior. edit.).

n cod. Parisinus 6086, eiusdem aetatis. lug. 108,2 *consulto esse*||exit (= *n* edit. Upsal.).

m cod. Monacensis 14477, eiusdem aetatis. lug. 106,1 *Volux adveniens*||desinit (= *m* prior. edit.).

Praeter hos in lacuna lug. adhibitus est:

π cod. Palatinus 883, saec. XII scriptus (= *π* edit. Upsal. et Maurenbrecheri).

Integri codices cognatione a mutilis diversa non coniunguntur, sed alii ad alios mutilos propius se adplicant. ut *ls* a *X*, *mn* ab *Y* saepius stant. Cf. Prolegomena p. 68—86.

c) **Orationes et epistulas** non tantum Catilinae Iugurthaeque sed etiam Historiarum servatas tradit *V* cod. Vaticanus 3864, saec. X exaratus. de indole huius codicis in Prolegomenis p. 104—117 egi.

2. *Testimonia* veterum scriptorum permulta sunt: inde ab primo p. Chr. n. saeculo usque ad tempora medii aevi scriptores verba, locutiones, enuntiata Sallustii adferunt, quibus vel sententias exornent vel rebus fidem tribuant vel res grammaticas illustrent.

Ea testimonia, quae ad certum locum referri possunt, sive auctor Sallustium nominat sive non, in apparatus criticum recepi, asterisco * addito, ubicumque nomen Sallustii deest.

Imitationes, quae sermonem Sallustianum tantummodo redolent, aspernatus sum, nisi quod paucis locis eas ad lectiones stabiliendas adhibui.

Hic scriptores enumerantur scriptaque, in quibus verba leguntur e Sallustio sumpta. notas, quibus in app. crit. usus sum, uncis () inclusi.

Adnotationes super Lucanum, ed. I Endt (*adnot. sup. Lucan.*).
Agræcii de orthographia, ex recensione H. Keilii (*Agroec. gramm. VII*).

Albini Magistri orthographia, ex recens. H. Keilii (*Albinus gramm. VII*).

Arusiani exempla elocutionum, ex recens. H. Keilii (*Arus. gramm. VII*).

Aurel. Augustini confessiones, ex recognitione P. Knœll (*Aug. conf.*).

— de civitate dei, tertium recogn. B. Dombart (*Aug. civ.*).

— de natura et gratia, rec. C. F. Vrba et J. Zycha [Corp. Vind. 60] (*Aug. nat. et grat.*).

— epistulae, rec. A. Goldbacher [Corp. Vind. 34 ut 44] (*Aug. epist.*).

— principia dialecticae, recogn. et adn. Crecelius (*Aug. dialect.*).

— quae feruntur regulae, ex recens. H. Keilii (*Aug. gramm. V*).

Ausonii ad Gratianum gratiarum actio: opuscula rec. R. Peiper (*Auson. grat. act.*).

Beda liber de arte metrica, ex recens. H. Keilii (*Beda gramm. VII*).

- Charisii* institutio grammatica, ex recens. H. Keilii (*Char. gramm. I*).
- Ciceronis* in L. Catilinam orationes, ed. F. W. Müller (*Ci c. Catil.*).
- Claudii Donati* interpretationes Vergil., ed. H. Georgii (*Claud. Don.*).
- Cledonii* ars grammatica, ex recens. H. Keilii (*Cledon. gramm. V*).
- Commenta Bernensia ad Lucanum*, ed. H. Usener (*Comment. Lucan.*).
- Dictys*, ed. F. Meister (*Dict.*).
- Diomedis* ars grammatica, ex recens. H. Keilii (*Diom. gramm. I*).
- Aelii Donati* commentum Terenti vol. I, II, ed. P. Wessner (*Don. Ter.*).
- Eugraphii* commentum Terenti vol. III, ed. P. Wessner (*Eugraph. Ter.*).
- Eutythis* ars de verbo, ex recens. H. Keilii (*Eutyth. gramm. V*).
- Iulii Exuperantii* epitome, ed. G. Landgraf et C. Wegman (*Exup.*).
- Festi* de verborum significato, ed. W. M. Lindsay (*Fest.*).
- Firmici Materni* de errore profan. religionum, ed. K. Ziegler (*Firm. err.*).
- L. Annii Flori* epitomae libri II, ed. O. Rossbach (*Flor. epit.*).
- Frontini* strategamaton libri IV, ed. G. Gundermann (*Frontin. strat.*).
- M. Corn. Frontonis* et *M. Aurelii Imperatoris* epistulae, rec. Naber (*Fronto.*). — Accedunt adnotationes Hauleri 'Salusticitate bei Fronto' in Rhein. Mus. 54, 161-170 (*Hauler*).
- A. Gellii* noctes Atticae, ed. C. Hosius (*Gell.*).
- Hegesippus*, ed. Weber et Caesar (*Heges.*).
- Hieronymi* adversus Iovinianum [Migne 23] (*Hier. adv. Iovin.*).
- commentarii in Ezechiel, Ezram [Migne 25], epist. ad Ephes. [Migne 26]. (*Hier. in Ezech., in Ezram, in Eph.*).
- liber de nominibus hebraicis [Migne 23] (*Hier. nom. hebr.*).
- epistulae [Migne 23] (*Hier. epist.*).
- vita S. Hilarionis [Migne 23] (*Hier. vita Hilar.*).
- Isidori* originum s. etymologiarum libri, ed. W. M. Lindsay. (*Isid. orig.*).
- Lactantii Firmiani* divinae institutiones, ed. S. Brandt (*Lact. inst.*).
- T. Livi* ab urbe condita libri, rec. G. Weissenborn et M. Müller (*Liv.*).
- periochae omnium librorum, ed. O. Rossbach (*Liv. perioch.*).

- Macrobianae* excerpta, ex recens. K. Keilii (*Macr. exc. gramm. V*).
 — *Saturnalia*, iterum recogn. F. Eyssenhardt (*Macr. sat.*).
Pomponii Melae de chorographia, recogn. C. Frick (*Mela.*).
Nonii Marcelli de compendiosa doctrina libri XX, ed. W. M. Lindsay (*Non.*).
Paulii Orosii presbyteri historiarum adversum paganos libri VII, rec. C. Zangemeister (*Oros. hist.*).
Papyri Oxyrhynchus, ed. Grenfell and Hunt, Vol. VI (*Papyr. Oxyr.*).
Pompei commentum artis Donati, ex recens. H. Keilii (*Pomp. gramm. V*).
Porphyryonis commentarii in Horatium, recens. G. Meyer (*Porph. Hor.*).
Prisciani institutiones grammaticae, ex recens. M. Hertzii (*Prisc. gramm. II III*).
Probi catholica etc., ex recens. H. Keilii (*Prob. cath. gramm. IV*).
Ps.-Asconii commentarii in Cic., ed. Orelli-Baiter (*Ps. Ascon.*).
Ps.-Sallustii in M. Tullium invectivae, de republica: Sallustius tertium recogn. H. Jordan (*Ps. Sall. in Tull., rep.*).
M. Fabi Quintiliani institutio oratoria, recens. E. Bonnell, ed. L. Radermacher (*Quint. inst.*).
Marius Plotius Sacerdos, ex recens. H. Keilii (*Sacerd. gramm. VI*).
Scholia in Horatium: Pseud-Acronis Scholia in Horatium vetustiora, ed. O. Keller (*Schol. Hor.*).
 — *in Iuvenal. sat.*, ed. Jahn (*Schol. Iuv.*).
 — *in Stat.: Lactantii Placidi* qui feruntur commentarii in Statii Thebaida, recens. R. Jahnke (*Schol. Stat. Theb.*).
 — *Bernensia ad Vergilii* bucolica atque georgica, ed. H. Hagen (*Schol. Verg. Bern.*).
 — *Veronensia: Servii* grammatici in Verg. carm. commentarii III fasc. II. ed. H. Hagen (*Schol. Verg. Veron.*).
L. Annaei Senecae controversiae, ed. Kiessling (*Sen. contr.*).
L. Annaei Senecae ad Lucilium epistulae morales, ed. O. Hense (*Sen. epist.*).
 — de beneficiis, ed. Hosius (*Sen. benef.*).
 — naturales quaestiones, ed. Gercke (*Sen. nat.*).
Sergii de littera, de syllaba etc., ex recens. H. Keilii (*Serg. gramm. IV*).
Servii grammatici qui fer. in Vergilii carmina commentarii, recens. G. Thilo et H. Hagen (*Serv.*).
Marii Servii Honorati commentarius in Donati artem, ex recens. H. Keilii (*Serv. gramm. IV*).
Sidonii Apollinaris epist. et carm., rec. et emend. Luetjohann (*Sidon. epist.*).

- Sulpicii Severi chronica*, ed. C. Halm [Corp. Vind. 1] (*Sulp. Sev. chron.*).
Taciti libri ab excessu divi Augusti, rec. C. Halm (*Tac. ann.*).
Trebellius Pollio: Scriptores historiae Augustae, iterum rec. H. Peter (*Treb.*).
Incerti de ultimis syllabis liber, ex recens. H. Keilii (*Ult. Syll. gramm. IV*).
Valeri Maximi factorum et dictorum memorabilia, recens. C. Kempf (*Val. Max.*).
Vegeti Renati epitoma rei militaris recens. C. Lang (*Veg. mil.*).
S. Aurel. Victoris liber de Caesaribus, recens. F. Pichlmayer (*Aur. Vict. Caes.*).
 [Q. Fabii Laurentii] *Victorini explanationes in rhetoricam M. Tullii Ciceronis: Rhetores latini minores*, emend. C. Halm (*Victorin. rhet.*).
Marius Victorinus, ex recens. H. Keilii (*Mar. Victorin. gramm. VI*).
Maximus Victorinus, ex recens. H. Keilii (*Max. Victorin. gramm. VI*).
Flavius Vopiscus: Scriptores historiae Augustae, iterum rec. H. Peter (*Vopisc.*).

3. Quod ad res *orthographicas* attinet, vetustiores formas constanter scripsi: vorto voster, aequos, ingenuos, quoius, quom; lubet, maxumus, manifestus, gerundus cet.; cuius scribendi rationis vestigia in codicibus antiquissimis passim inveniuntur.

Norrcoptiae mense Oct. 1918.

CONSPECTUS NOTARUM

	V	cod. Vaticanus 3864	
X	P	cod. Parisinus 16024	
	A	cod. Parisinus 16025	
	C	cod. Parisinus 6085	
	B	cod. Basileensis A. N. IV 11	
Y	N	cod. Palatinus 889	
	K	cod. Palatinus 887	
	H	cod. Berolinensis 205	
	M	cod. Monacensis 4559	
	T	cod. Turicensis bibl. reip. C 143 a	} <i>I</i>
	D	cod. Parisinus 10195	
	F	cod. Hauniensis 25	
	l	cod. Leidensis Voss. lat. 73	
	s	cod. Lipsiensis bibl. sen. rep. I fol. 4	
	n	cod. Parisinus 6086	
	m	cod. Monacensis 14477	
		Accedunt in lacuna Iug. 103,2—112,3	
	Q	cod. Parisinus 5748	
	R	cod. Vaticanus 3325	
	π	cod. Palatinus 883	

P¹A¹ primam manum, **P²A²** manum corretricem significant.

*Asterisco testimonia notantur, in quibus nomen Sallustii deest.

cf. ante testimonia positum imitationes Sallustianos significat.

Ag = Prolegomena in Sallustium scripsit Axel W. Ahlberg (Gotoburgi 1911).

C. SALLUSTI CRISPI

CATILINAE CONIURATIO

- 1 Omnis homines, qui sese student praestare ceteris
 animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio
 transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri 5
 2 oboedientia finxit. sed nostra omnis vis in animo et
 corpore sita est: animi imperio, corporis servitio ma-
 gis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum be-
 3 luis commune est. quo mihi rectius videtur ingeni
 quam virium opibus gloriam quaerere, et quoniam vita 10
 ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam
 4 maxume longam efficere. nam divitiarum et formae
 gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara aeternaque
 habetur.
- 5 Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine 15
 corporis an virtute animi res militaris magis proce-
 6 deret. nam et prius quam incipias consulto et ubi
 7 consulueris mature facto opus est. ita utrumque per

2 *De titulo vide Ag 155 sqq.* 3 omnis homines **Char. gramm. I 149, 17 Diom. gramm. I 305, 29* omnis . . . student *Prisc. gramm. II 358, 15* omnis . . . praestare *Non. p. 371, 11* omnis . . . animalibus *Char. gramm. I 140, 1 Eugraph. Ter. Eun. 232* . omneis *Char. omnes Eugraph.* qui . . . animalibus *Arus. gramm. VII 508, 4* praestare ceteris animalibus *Diom. gramm. I 313, 11* 5 pecora . . . finxit *Arus. gramm. VII 496, 27* quae . . . finxit *Non. p. 309, 11 Victorin. rhet. p. 160, 36 Prisc. gramm. III 370, 18* ventri oboedientia *Sen. epist. 8 (60), 4* oboe-
 dientes *Sen.* 6 sed . . . sita est *Serv. Aen. 2, 452 georg. 1, 198*
 sed . . . utimur *Lact. inst. 2, 12, 12* 7 animi . . . utimur *Hier. ad Gal. 5, 16 p. 410 ad Eph. 5, 33 p. 537* animi . . . commune
 est* *Hier. adv. Iovin. 2, 10 Aug. civ. 9, 9* animae *Hier. adv. Iovin.*
 8 utimur] vivere *Hier. ad Gal.* alterum nobis . . . commune est
Serv. Aen. 5, 81 9 videtur] esse videtur XNMTm videtur esse
 BKHDFlsn 10 et . . . efficere *Victorin. rhet. p. 160, 33* 17 nam
 . . . opus est *Don. Ter. Andr. 334 Prisc. gramm. III 226 3 288, 17*

se indigens alterum alterius auxilio eget. igitur initio 2
 reges — nam in terris nomen imperi id primum fuit —
 divorsi pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam
 tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua
 5 quoique satis placebant. postea vero quam in Asia 2
 Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere
 urbis atque nationes subigere, lubidinem dominandi
 causam belli habere, maxumam gloriam in maximo
 imperio putare, tum demum periculo atque negotiis
 10 compertum est in bello plurimum ingenium posse.
 quod si regum atque imperatorum animi virtus in 3
 pace ita ut in bello valeret, aequabilius atque con-
 stantius sese res humanae haberent, neque aliud alio
 ferri neque mutari ac misceri omnia cerneret. nam 4
 15 imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio
 partum est. verum ubi pro labore desidia, pro con- 5
 tinentia et aequitate lubido atque superbia invasere,
 fortuna simul cum moribus inmutatur. ita imperium 6
 semper ad optimum quemque a minus bono trans-
 20 fertur. 7

Quae homines arant navigant aedificant, virtuti
 omnia parent. sed multi mortales, dediti ventri atque 8
 somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes
 transiunt; quibus profecto contra naturam corpus volup-
 23 tati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque

1 alterum . . . eget *Schol. Hor. ars 411 Schol. Verg. Bern. georg. 2, 28* igitur initio reges *Cledon. gramm. V 74, 9* igitur . . . placebant *Aug. civ. 3, 10* 5 postea . . . (9) putare *Aug. civ. 3, 14* 9 tum demum . . . compertum est *Non. p. 364, 17* tunc vero *Non.* 15 initio *om. P* 16 partum est *s. s. P* 18 fortuna . . . inmutatur *Non. p. 526, 26* 21 homines] omnes *plerique codd.* 22 sed . . . transiunt *Prisc. gramm. III 433, 30* indocti incultique *Serv. Aen. 8, 316* indocti . . . transiunt *Serv. georg. 1, 3* 23 vitam . . . transiunt *Non. p. 419, 22 Don. Ter. Phorm. 605* transiunt *KM (g s. s.) m Non. transierunt O Donati transire A¹ transigere N (g del.) Fm Serv. georg. Don. transegere A² rell. codd.* 25 eorum . . . aestumo *Prisc. gramm. III 44, 21 horum Prisc.*

9 iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur. verum
enim vero is demum mihi vivere atque frui anima
videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris
aut artis bonae famam quaerit.

Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter 5
3 ostendit. pulchrum est bene facere rei publicae, etiam
bene dicere haud absurdum est; vel pace vel bello
clarum fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum
2 scripsere, multi laudantur. ac mihi quidem, tametsi
haudquaquam par gloria sequitur scriptorem et aucto- 10
rem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas
scribere: primum quod facta dictis exaequanda sunt;
dehinc quia plerique quae delicta reprehenderis male-
volentia et invidia dicta putant, ubi de magna virtute
atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque 15
facilia factu putat, aequo animo accipit, supra ea veluti
ficta pro falsis ducit.

3 Sed ego adolescentulus initio sicuti plerique studio
ad rem publicam latus sum, ibique mihi multa advorsa
fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute 20
4 audacia largitio avaritia vigeabant. quae tametsi ani-
mus aspernabatur insolens malarum artium, tamen
inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta
5 tenebatur; ac me, quom ab reliquorum malis moribus
dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem qua 25
4 ceteros fama atque invidia vexabat. igitur ubi animus

1 verum . . . videtur *Prisc. gramm. III 102, 20. 236, 7. 287, 2*

2 atque] et *Prisc. gramm. III 102, 20* 3 qui . . . intentus
Arus. gramm. VII 488, 9 qui . . . quaerit *Non. p. 309, 28* 9 ac
mihi . . . (17) ducit *Gell. 4, 15, 1* tametsi . . . sequitur **Sacerd.*
gramm. VI 445, 14 tametsi . . . rerum *Char. gramm. I 215, 27 cf.*
Oros. hist. 1, 1, 6 (actores scriptoresque) *cf. Aur. Vict. Caes. 20,*
2—3 10 sequitur A¹Ylm *Gell. Sacerd. Char. sequatur XMT²Fsn*
auctorem PB (u eras.) H *Gell. Char. cf. R²B Orosii* acto-
rem *rell. cod. RV³ Gellii cf. Aur. Vict.* 12 factis dicta A¹C¹

16 factu PCBNHlsn facto *rell. (u s. s. vel corr. AKMD)*
supra ea] ea om. *Gell.* 24 ac . . . reliquorum **Sacerd. gramm.*
VI 444, 25 reliquis P¹n 25 qua CB (ex quae) quae *rell.*

ex multis miseriis atque periculis requievit et mihi
 reliquam aetatem a re publica procul habendam de-
 crevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum
 otium conterere, neque vero agrum colundo aut
 5 venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere;
 sed a quo incepto studioque me ambitio mala deti- 2
 nuerat, eodem regressus statui res gestas populi Ro-
 mani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur,
 perscribere, eo magis quod mihi a spe metu partibus
 10 rei publicae animus liber erat.

Igitur de Catilinae coniuratione quam verissime 3
 potero paucis absolvam; nam id facinus in primis ego 4
 memorabile existumo sceleris atque periculi novitate.
 de quoius hominis moribus pauca prius explananda 5
 15 sunt, quam initium narrandi faciam.

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et 5
 animi et corporis sed ingenio malo pravoque. huic ab 2
 adulescentia bella intestina caedes rapinae discordia
 civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit.
 20 corpus patiens inediae alboris vigiliae supra quam 3
 quoiquam credibile est. animus audax subdolus varius, 4
 quoius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni ad-
 petens sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis elo-
 quentiae, sapientiae parum. vastus animus inmoderata 5
 25 incredibilia nimis alta semper cupiebat. hunc post do- 6

5 intentam A¹ 8 carptim . . . perscribere *Non. p. 512, 20*
 carptim] strictim *Non.* 9 a spe . . . erat *Arus. gramm.*
VII 490, 11 11 quam . . . absolvam *Victorin. rhet. p. 203, 25*
 16 Lucius — pravoque *in mg. A* Lucius . . . fuit *Non. p. 351, 18*
 17 pravoque *add. P¹* 19 ibique . . . exercuit *Non. p. 433, 17*
 20 patiens . . . credibile est **Aug. epist. 167, 7* 21 cuiquam
eras. A om. C cuique *N* 22 quoius . . . dissimulator *Non.*
p. 439, 24 cf. Ps. Sall. rep. 2, 1, 4 (quoius rei lubet) cuius rei
 lubet *PANTsm Non. Ps. Sall. cuius lubet rei CBYn cuius*////
 (libet rei s. s.) *l* simulator ac diss. *Fronto p. 108 N. Serv. Aen.*
1, 516 alieni . . . profusus *Fronto p. 107 N. Cledon. gramm. V*
72, 10 Prisc. gramm. III 217, 14 23 ardens in cup. *Arus. gramm.*
VII 449, 14 satis . . . parum *Fronto p. 107 N. Gell. 1, 15, 18 Sidon.*
epist. 9, 9, 2 Prisc. gramm. III 85, 4

- minationem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae; neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque iis artibus auxerat, quas supra memoravi. incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.
- Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim immutata ex pulcherruma <atque optuma> pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.
- Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus incertis vagabantur, cumque iis Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint: <ita brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta erat>. sed postquam res eorum civibus moribus agris aucta satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. igitur reges populi que finitimi bello temptare,

6 incitabant . . . mores *Comment. Lucan. 1, 159* 9 quoniam . . . civitatis **Sacerd. gramm. VI 446, 8* 12 et ut A²CB paulatim . . . facta sit *Aug. civ. 2, 18. 19* 13 atque optuma *Aug., om. codd.* ac flagitiosissima *om. P* (ac flasisima in *mg. P²*) ac flagitio in *ras. A* 15 urbem . . . Troiani *Non. p. 249, 25 Serv. Aen. 7, 48 1, 6 (libere)* urbem . . . vagabantur *Aug. civ. 3, 3 urbem . . . Aborigines Serv. Aen. 7, 678 cf. Isid. orig. 15, 1, 1* 16 qui . . . vagabantur *om. Serv. Aen. 7, 678* cumque iis] et cum his *Serv. Aen. 7, 678* 19 hi . . . convenere *Serv. Aen. 12, 164 Prisc. gramm. III 414, 13* 20 alius] alii B¹ls 21 ita . . . facta erat *Aug. epist. 138, 10 Papyr. Oxyr. 884, 2, om. codd.* 22 facta est *Papyr.* 23 sed postquam . . . (7) parabant *Aug. civ. 3, 10* sed] nam *Aug. civibus] legibus Aug.*

pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri metu perculsi
a periculis aberant. at Romani domi militiaeque intenti 5
festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam
ire, libertatem patriam parentisque armis tegere. post
5 ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis
auxilia portabant, magisque dandis quam accipiundis
beneficiis amicitias parabant. imperium legitimum, 6
nomen imperi regum habebant. delecti, quibus corpus
annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, rei
10 publicae consultabant: hi vel aetate vel curae simili-
tudine patres appellabantur. post ubi regum imperium, 7
quod initio conservandae libertatis atque augendae rei
publicae fuerat, in superbiam dominationemque se con-
vortit, inmutato more annua imperia binosque impera-
15 tores sibi fecere: eo modo minime posse putabant per-
licentiam insolescere animum humanum.

Sed ea tempestate coepere se quisque magis extol- 7
lere magisque ingenium in promptu habere. nam regi- 2
bus boni quam mali suspectiores sunt, semperque iis
20 aliena virtus formidulosa est. sed civitas incredibile 3
memoratu est adepta libertate quantum brevi creverit:
tanta cupido gloriae incesserat. iam primum iuventus, 4
simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum
militiae discebat, magisque in decoris armis et milita-
25 ribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem
habebant. igitur talibus viris non labor insolitus, non 5

9 reip. consultabant *Arus. gramm. VII 460, 1* 10 hi ... appel-
labantur *Serv. Aen. 5. 758* hi] hi autem *Serv.* curae ... appel-
labantur *Eugraph. Ter. Ad. 110 cf. Isid. orig. 9, 4, 10* appella-
bantur] appellati sunt *Serv.* 12 libertatis] causa s. s. MT liber-
tatis causa NKHDs 14 annua imp. *Prob. inst. gramm. IV*
129, 16 annua ... fecere *Aug. civ. 5, 12* 20 civitas ... incesserat
Aug. civ. 5, 12 22 iam ... erat *Dion. gramm. I 435, 9* iam ...
discebat *Veg. mil. 1, 4* iam simulac iuventus *Veg.* patiens ... la-
borem *om. Veg.* 23 usum militiae T et Q π *Vegeti* usu militiae
P¹ usu militiae A *Vegeti* usum militiam P² M et usu militiam H
usu militiam *rell. codd., M Vegeti, v. Ag 178* discebant B¹ *Veg.*
magisque ... habebant *Non. p. 453, 18* 26 igitur ... formidu-
losus *Gell, 9, 12, 9*

locus ullus asper aut arduos erat, non armatus hostis
 6 formidulosus: virtus omnia domuerat. sed gloriae maxu-
 mum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem
 ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus
 faceret, properabat. eas divitias, eam bonam famam 5
 magnamque nobilitatem putabant. laudis avidi, pecu-
 niae liberales erant; gloriam ingentem, divitias hone-
 7 stas volebant. memorare possum, quibus in locis maxu-
 mas hostium copias populus Romanus parva manu
 fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, 10
 ni ea res longius nos ab incepto traheret.

8 Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res
 cunctas ex lubricine magis quam ex vero celebrat ob-
 2 scuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo,
 satis amplae magnificaeque fuere, verum aliquanto mi- 15
 3 nores tamen quam fama feruntur. sed quia provenire
 ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem
 4 Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. ita eorum
 qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis
 5 potuere extollere praeclara ingenia. at populo Romano 20
 numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque
 maxime negotiosus erat, ingenium nemo sine corpore
 exercebat, optumus quisque facere quam dicere, sua ab

1 non arm. hostis form. *Non. p. 113, 4* 3 se quisque PA¹
 NK¹Im si quisque s sic se quisque A²CBK²HMTFn 6 laudis...
 erant *Non. 442, 15* laudis... volebant **Aug. civ. 5, 12* pec. lib.
 erant *Arus. gramm. VII 490, 21* 8 memorare... fuderit *Serv.*
Aen. 12, 230 possum A¹m *Serv. possem rell. codd.* 12 sed...
 dominatur *Lact. inst. 3, 29, 8* sed... obscuratque *Aug. civ. 7, 3*
 res... obscuratque *Lact. inst. 3, 29, 8* 13 celebrat obscuratque
Lact. 14 Atheniensium... (20) ingenia *Aug. civ. 18, 2* 16 sed
 quia prov. **Sacerd. gramm. VI 446, 9* sed quia... (17) ingenia
Arus. gramm. VII 485, 29 18 eorum... ingenia *Hier. vita Hilar.*
prol. cf. Vopisc. Prob. 1, 1, (omnes omnium virtutes tantas esse,
 quantas videri eas voluerint eorum ingenia, qui) qui fecere P
 (ea post adiectum videtur) *Hier. Aug. qui ea fecere rell. codd.*
 19 eam Fn *Hier. Aug. cf. Vopisc. ea rell. codd.* 22 inge-
 nium... exercebat *Non. p. 322, 32* 23 et sua A²C suaque 1

aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; con- 9
cordia maxuma, minuma avaritia erat; ius bonumque
5 apud eos non legibus magis quam natura valebat. iur- 2
gia discordias simultates cum hostibus exercebant, cives
cum civibus de virtute certabant. in suppliciis deorum
magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus 3
his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate,
10 seque remque publicam curabant. quarum rerum ego 4
maxuma documenta haec habeo, quod in bello saepius
vindictum est in eos, qui contra imperium in hostem
pugnauerant quique tardius revocati proelio excesse-
rant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere
15 ausi erant; in pace vero quod beneficiis magis quam 5
metu imperium agitabant et accepta iniuria ignoscere
quam persequi malebant.

Sed ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges 10
magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes
20 vi subacti, Carthago aemula imperi Romani ab stirpe
interiit, cuncta maria terraeque patebant, saevire fortuna
ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias 2
atque asperas res facile toleraverant, iis otium divitiae-
que, optanda alias, oneri miseriaeque fuere. igitur 3
25 primo pecuniae, deinde imperi cupido crevit: ea quasi
materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem
probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro his 4
superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia
habere edocuit. ambitio multos mortalis falsos fieri sub-

4 ius . . . valebat *Aug. civ. 2, 17. 2, 18 (bis)* 7 in . . . magni-
fici *Non. p. 398, 19 Serv. Aen. 1, 632* 12 vindictum . . . pugna-
verant *Diom. gramm. I 365, 3 cf. Heges. 5, 7, 18* vindictum est]
est *om. Diom.* in hostem *om. Diom.* 15 magis *om. Pls* 16 ac-
cepta . . . malebant **Aug. epist. 138, 9, 10* 19 ingentes *om. PB1*
21 cuncta . . . patebant *Serv. Aen. 1, 298* 22 ac miscere om-
nia s. s. *P²A²* 23 divitiaeque *A²CB* divitiae *A¹rell., v. Ag. 179*
24 optanda *PA¹* optandae *A²rell.* alias *Pl* alia *A¹* aliis *A²rell.*
29 et amb. *Y (-DF)* nm ambitio . . . subegit *Serv. Aen. 4, 283*
Sallustius: Catilina, Iugurtha ed. Ahlberg. (Maior.) 2

egit, aliud clausum in pectore aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re sed ex commodo aestumare, magisque voltum quam ingenium
 6 bonum habere. haec primo paulatim crescere, interdum vindicari; post ubi contagio quasi pestilentia invasit, 5
 civitas inmutata, imperium ex iustissimo atque optumo crudele intolerandumque factum.

11 Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem
 2 erat. nam gloriam honorem imperium bonus et ignavos 10
 aequae sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia
 3 bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita <et> insatiabilis 15
 4 est, neque copia neque inopia minuitur. sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes <omnes> trahere, domum alius alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis faci- 20
 5 nora facere. huc adcedebat quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena voluptaria facile in otio ferocis militum
 6 animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus po- 25

1 aliud clausum . . . habere **Serv. Aen.* 7, 51 2 amicitias . . . aestumare *Arus. gramm.* VII 450, 32 5 post . . . invasit *Non. p.* 199, 1 post . . . inmutata *Char. gramm.* I 71, 12 8 sed . . . (12) contendit *Aug. civ.* 5, 12 9 quod . . . erat *Arus. gramm.* VII 510, 10 *Prisc. gramm.* III 292, 8 virtuti N²KHM²TD²F²snm
 11 sed . . . nititur *Aug. civ.* 5, 19 12 avaritia . . . minuitur *Gell.* 3, 1, 1 13 quam . . . concupivit **Aug. civ.* 7, 12 14 ea . . . effeminat *Non. p.* 521, 16 15 et *Gell. om. codd.*, v. *Ag.* 180
 17 bonis . . . habuit *Exup.* 5 18 addidi *conl. c.* 17, 1. 31, 3 *alibi* neque modum n. modestiam **Ps. Sall. in. Tull.* 1, 1
 24 fortasse amoena atque vol., v. *Ag.* 179 25 primum . . . (3) polluere *Aug. epist.* 138, 16 insuevit . . . potare *Arus. gramm.* VII 486, 17 insueverit *Aug. pop. Rom. om. Arus.*

puli Romani amare potare, signa tabulas pictas vasa
caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra
spoliare, sacra profanaque omnia polluere. igitur ii mi- 7
lites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis
5 fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: 8
ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.

Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria 12
imperium potentia sequebatur, hebescere virtus, pau-
pertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci
10 coepit. igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque ava- 2
ritia cum superbia invasere: rapere consumere, sua parvi
pendere aliena cupere, pudorem pudicitiam, divina
atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati
habere. operae pretium est, quom domos atque villas 3
15 cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere
templa deorum, quae nostri maiores religiosissimi mor-
tales fecere. verum illi delubra deorum pietate, domos 4
suas gloria decorabant, neque victis quicquam praeter
iniuriae licentiam eripiebant. at hi contra, ignavissimi 5
20 homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere,
quae fortissimi viri victores reliquerant: proinde quasi
iniuriam facere id demum esset imperio uti. nam quid 13
ea memorem, quae nisi iis qui videre nemini credibilia
sunt, a privatis compluribus subvorsos montis, maria

1 signa] statuas s. s. XNK 2 ea . . . rapere *Prisc. gramm. III*
69, 5 4 postquam . . . fecere *Prisc. gramm. III* 341, 26 5 quippe
sec. res **Sacerd. gramm. VI* 446, 10 quippe . . . fatigant cf. *Aug.*
civ. 17, 20 quippe . . . temperarent **Sacerd. gramm. VI* 469, 8
Prisc. gramm. III 99, 28 6 ne . . . temperarent *Prisc. gramm. III*
503, 9 ne] nedum A²C²B²HT²s²n *Prisc. gramm. 503, 9* ob-
temperarent B²N²K²Y 8 sequebantur Fn fortasse recte. v.
Ag. 168 13 atque mod. MTDm nihilque mod. AC neque quic-
quam mod. n 14 quom . . . exaedificatas *Prisc. gramm. III* 370, 3
15 cognoveris] videas *Prisc.* 17 verum . . . decorabant *Serv.*
Aen. 1, 378 deorum] deum *Serv.* domos . . . decorabant *Prisc.*
gramm. II 310, 1 21 perinde P²N²KD 24 a privatis . . . con-
strata esse *Adnot. sup. Lucan. 2, 677. 6, 56*

- 2 constrata esse? quibus mihi videntur ludibrio fuisse
divitiae: quippe quas honeste habere licebat, abuti per
3 turpitudinem properabant. sed libido stupri ganeae
ceterique cultus non minor incesserat: viri muliebria
pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi 5
causa terra marique omnia exquirere; dormire prius
quam somni cupido esset; non famem aut sitim, neque
frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu
4 antecapere. haec iuventutem, ubi familiares opes defe-
5 cerant, ad facinora incendebant: animus inbutus malis 10
artibus haud facile libidinibus carebat; eo profusius
omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.
- 14 In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod
factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque faci- 15
norum circum se tamquam stipatorum catervas habe-
2 bat. nam quicumque inpudicus adulter ganeo manu
ventre pene bona patria laceraverat, quique alienum
aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redi-
3 meret, praeterea omnes undique parricidae sacrilegi
convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad 20
hoc quos manus atque lingua periurio aut sanguine
civili alebat, postremo omnes quos flagitium egestas
consciis animis exagitabat, ii Catilinae proximi fami-
4 liaresque erant. quod si quis etiam a culpa vacuos in
amicitiam eius inciderat, cottidiano usu atque illecebris 25

1 constrata esse] esse *om.* *Adnot. sup. Lucan. 2, 677* quibus ...
properabant *Arus. gramm. VII 451, 2* 2 quippe ... properabant
Prisc. gramm. III 320, 16 habere honeste *Arus.* 4 viri *K²T²*
D² s viros *rell. cf. Firm. err. 4, 2 et Aug. civ. 6, 8* viros muliebria
pati 13 in tanta ... civitate **Aug. civ. 3, 2* 14 facinorum ...
habebat *Eugraph. Ter. Eun. 1018* facinorum] ad hoc fac. *Eugraph.*

16 quicumque ... laceraverat *Fronto p. 153 N.* quique *Fronto*
impudicus adulter ganeo *BYsnm imp. ad. P (ganeo s. s. m. 2)*
l imp. ad. alea (ganeo s. s.) A imp. ad. ganeo alea C imp. ad. gan.
om. Fronto manu ... laceraverat **Aug. dialect 7.* manu
ventre (pene *s. s. m. 2*) *P manu (lacuna 4 litt.) alea ventre pene B*

21 quos ... alebat **Aug. civ. 3, 2* 23 fortasse exagitabant,
v. Ag. 168

facile par similisque ceteris efficiebatur. sed maxume 5
 adulescentium familiaritates adpetebat: eorum animi
 molles et aetate fluxi dolis haud difficulter capiebantur.
 nam ut quouisque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta 6
 5 praebere, aliis canes atque equos mercari; postremo
 neque sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos
 obnoxios fidosque sibi faceret. scio fuisse nonnullos, 7
 qui ita existumarent iuventutem, quae domum Catilinae
 frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed
 10 ex aliis rebus magis quam quod quoiquam id compertum
 foret haec fama valebat.

Iam primum adulescens Catilina multa nefanda 15
 stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae,
 alia huiusce modi contra ius fasque. postremo captus 2
 15 amore Aureliae Orestillae, quouis praeter formam nihil
 umquam bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat
 timens privignum adulta aetate, pro certo creditur ne-
 cato filio vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. quae 3
 quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinus
 20 maturandi. namque animus impurus, dis hominibusque 4
 infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat:
 ita conscientia mentem excitam vastabat. igitur colos 5
 ei exanguis, foedi oculi, citus modo modo tardus in-
 cessus: prorsus in facie voltuque vecordia inerat.

25 Sed iuventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, 16
 multis modis mala facinora edocebat. ex illis testis 2
 signatoresque falsos commodare; fidem fortunas peri-

1 similisque cet. eff. *Arus. gramm. VII 507, 6* 3 et aetate Y s n m
 aetate et A²CB etiam et PA¹ 7 scio...frequentabat *Non. p. 433, 18*
 9 frequentabant *Non.* 10 quod exp. N eras. m om. T l s n
 12—24 cf. *Flor. epit. 2, 12, 1 Val. Max. 9, 1, 9* 12 primo A pridem T
 16 quod X H M n m qui quod Y l s 17 adulta X s adultum A²C
 Y l n m 22 igitur colos **Sacerd. gramm. VI 446, 11* igitur colos
 exanguis *Prob. cath. gramm. IV 15. 14* colos *Sacerd. Prob. color*
codd. color ei ex(s)anguis X K H M D n color eius ex(s)anguis T F s
 colore ex(s)anguis N l (e eras. eius s. s.) m (e eras.) 23 foedi
 oculi *Don. Ter. Eun. 943 Serv. Aen. 2, 55* citus ... incessus *Non.*
p. 265, 23 Schol. Hor. sat. 1, 3, 9 24 prorsus ... inerat *Non. p. 427, 3*
Char. gramm. I 211, 23

cula vilia habere; post ubi eorum famam atque pu-
 3 dorem adtriverat, maiora alia imperabat. si causa
 peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus
 insontis sicuti sontis circumvenire iugulare: scilicet
 ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito 5
 potius malus atque crudelis erat.

4 His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod
 aes alienum per omnis terras ingens erat et quod pleri-
 que Sullani milites, largius suo usu, rapinarum et vic-
 toriae veteris memores civile bellum exoptabant, oppri- 10
 5 mundae rei publicae consilium cepit. in Italia nullus
 exercitus, Cn. Pompeius in extremis terris bellum ge-
 rebat; ipsi consulatum petenti magna spes, senatus nihil
 sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes, sed ea
 prorsus opportuna Catilinae. 15

17 Igitur circiter kalendas Iunias L. Caesare et C. Fi-
 gulo consulibus primo singulos appellare; hortari alios
 alios temptare; opes suas, inparatam rem publicam,
 2 magna praemia coniurationis docere. ubi satis explorata
 sunt quae voluit, in unum omnis convocat, quibus 20
 3 maxuma necessitudo et plurimum audaciae inerat. eo
 convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autro-
 nius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Ser. Sullae
 Ser. filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca,
 4 L. Bestia, Q. Curius; praeterea ex equestri ordine M. Ful- 25
 vius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cor-
 nelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi
 5 nobiles. erant praeterea complures paulo occultius con-
 sili huiusce participes nobiles, quos magis dominatio-
 nis spes hortabatur quam inopia aut alia necessitudo. 30
 6 ceterum iuventus pleraque sed maxime nobilium Ca-
 tilinae inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice

4 insontis sicuti sontis *Prob. cath. gramm. IV 28, 27 Sacerd. gramm. VI 479, 19 fortasse et iugulare, v. Ag. 179* 5 ne...
 erat *Aug. conf. 2, 5, 11* 13 petenti ACK petendi *rell.* 20 in
 unum omnis convocat *Prisc. gramm. III 305, 21 omnis om. Prisc.* 21 plurimum *m.* 2 NTDFm maximum H primum *rell.*
 23 et Ser.] et *om. BFsn* 25 Q. Curius] Q. *om. A s. s. N*

vel molliter vivere copia erat; incerta pro certis, bellum
quam pacem malebant. fuere item ea tempestate qui 7
crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius con-
sili fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum
5 exercitum ductabat, quouisvis opes voluisse contra illius
potentiam crescere, simul confisum, si coniuratio va-
luisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item coniuravere pauci contra rem pu-18
blicam, in quibus Catilina fuit. de qua quam verissime 2
10 pōtero dicam. L. Tullo et M'. Lepido consulibus P.
Autronius et P. Sulla designati consules legibus am-
bitus interrogati poenas dederant. post paulo Catilina 3
pecuniarum repetundarum reus prohibitus erat consula-
tum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequi-
15 verat. erat eodem tempore Cn. Piso, adulescens nobilis, 4
summae audaciae, egens, factiosus, quem ad pertur-
bandam rem publicam inopia atque mali mores stimu-
labant. cum hoc Catilina et Autronius circiter Nonas 5
Decembris consilio communicato parabant in Capitolio
20 Kalendis Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum consules
interficere, ipsi fascibus correptis Pisonem cum exercitu
ad optinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita 6
rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtu-
lerant. iam tum non consulibus modo, sed plerisque 7
25 senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina 8
maturasset pro curia signum sociis dare, eo die post
conditam urbem Romam pessimum facinus patratum
foret. quia nondum frequentes armati convenerant, ea
res consilium diremit. postea Piso in citeriorem Hispa-19
30 niam quaestor pro praetore missus est adnitente Crasso,
quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat.
neque tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe 2

6 simul . . . fore in *mg.* B 8 sed . . . dicam *Diom. gramm. I*
445, 22 9 in quis *Diom. fortasse recte* 10 Tullo PANKls Tul-
lio *rell.* M. pro M' *codd.* 14 nequiverat MT² nequiverit *rell.*

22 ea re s. s. P² 25 quod ni . . . dare *Prisc. gramm. III 49, 6*
Catilina *om. Prisc.* 26 pro curia . . . dare **Albinus gramm. VII*
307, 20 signa *Albin.* 28 convenerant . . . quod eum in *mg.* A²

foedum hominem a re publica procul esse volebat,
 simul quia boni complures praesidium in eo putabant
 3 et iam tum potentia Pompei formidulosa erat, sed is
 Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exer-
 4 citu ductabat, iter faciens occisus est. sunt qui ita di- 5
 cant imperia eius iniusta superba crudelia barbaros
 5 nequivisse pati; alii autem, equites illos, Cn. Pompei
 veteres fidosque clientis, voluntate eius Pisonem aggres-
 sos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse,
 sed imperia saeva multa antea perpessos. nos eam rem 10
 6 in medio relinquemus. de superiore coniuratione satis
 dictum.

20 Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, con-
 venisse videt, tametsi, cum singulis multa saepe ege-
 rat, tamen in rem fore credens univorsos appellare et 15
 cohortari, in abditam partem aedium secedit atque ibi
 omnibus arbitris procul amotis orationem huiusce modi
 habuit:

2 'Ni virtus fidesque vostra spectata mihi forent, ne-
 quiquam opportuna res cecidisset; spes magna, do- 20
 minatio in manibus frustra fuissent, neque ego per
 ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis capta-
 3 rem. sed quia multis et magnis tempestatibus vos
 cognovi fortis fidosque mihi, eo animus ausus est
 maxumum atque pulcherrimum facinus incipere, simul 25
 quia vobis eadem quae mihi bona malaque esse in-
 4 tellexi; nam idem velle atque idem nolle, ea demum
 firma amicitia est.

2 in eo putabant s. s. P² 3 et iam ... erat *Schol. Hor. carm.*
 2, 17, 18 3 Cn. Pompei *Schol. Hor.* 4 provincia Ysm pro-
 vinciam XNFln 5 dicant XNm dicunt B²Yl sn 9 num-
 quam ... fecisse *Agroec. gramm. VII 122, 8* 12 dictum] est s. s.
 BNMTl dictum est D 15 in rem fore credens *Arus. gramm.*
VII 486, 28 17 arbitris ... amotis *Schol. Hor. epod. 5, 50* 19 ni ...
 forent *Serv. georg. 1, 260* forent XYlsm foret VP²n *Serv.*
 27 nam ... amicitia est *Don. Ter. Hec. 170 Schol. Hor. epist.*
10, 5. 18, 40 idem velle ... amicitia est **Hier. epist. 130, 12*
 idem] eadem bis *Hier.* atque] et *Hier.*

Sed ego quae mente agitavi, omnes iam antea di- 5
vorsi audistis. ceterum mihi in dies magis animus 6
accenditur, quom considero, quae condicio vitae futura
sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. nam post- 7
5 quam res publica in paucorum potentium ius atque di-
cionem concessit, semper illis reges tetrarchae vecti-
gales esse, populi nationes stipendia pendere; ceteri
omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, volgus
fuimus sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii, quibus,
10 si res publica valeret, formidini essemus. itaque omnis 8
gratia potentia honos divitiae apud illos sunt aut ubi
illi volunt; nobis reliquere pericula repulsas iudicia
egestatem. quae quo usque tandem patiemini, o for- 9
tissimi viri? nonne emori per virtutem praestat quam
15 vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae
ludibrio fueris, per dedecus amittere? verum enim vero, 10
pro deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis
est, viget aetas, animus valet; contra illis annis atque
divitiis omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus
20 est, cetera res expediet. etenim quis mortalium, quoi 11
virile ingenium est, tolerare potest illis divitias superare,
quas profundant in extruendo mari et montibus co-
aequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria
desse? illos binas aut amplius domos continuare,
25 nobis larem familiarem nusquam ullum esse? quom 12
tabulas signa toreumata emunt, nova diruunt, alia
aedificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt
vexant, tamen summa lubidine divitias suas vincere
nequeunt. at nobis est domi inopia, foris aes alienum, 13

2 ceterum . . . animus **Sacerd. gramm. VII 446, 5* magis
magisque V animus] auxiliorum *Sacerd.* 3 considero quae
s. s. A1 4 ipsi VA²C² ipsos *rell.* 8 boni atque strenui no-
biles et ignobiles V 12 relinquere PCB (n *eras.*) 13 o s. s.
P *add.* A *om.* Nm 17 pro . . . fidem *Prisc. gramm. III 49, 24*
pro . . . nobis est *Prisc. gramm. III 364, 6* nobis in manu
Prisc. vobis VP²A²C²Bn 22 quas . . . coaequandis *Schol.*
Hor. carm. 2, 18, 20 quas] qui divitiassuas *Schol. Hor.* 23 etiam . . .
(25) familiarem *in mg.* P²

mala res, spes multo asperior: denique quid reliqui habemus praeter miseram animam?

14 Quin igitur expergiscimini? en illa, illa quam saepe
optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis
sita sunt; fortuna omnia ea victoribus praemia posuit. 5
15 res tempus pericula egestas belli spolia magnifica magis
16 quam oratio mea vos hortantur. vel imperatore vel
milite me utimini: neque animus neque corpus a vobis
17 aberit. haec ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam,
nisi forte me animus fallit et vos servire magis quam 10
imperare parati estis.'

21 Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde
omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla,
tametsi illis quietam movere magna merces videbatur,
tamen postulavere plerique, ut proponeret, quae con- 15
dicio belli foret, quae praemia armis peterent, quid
2 ubique opis aut spei haberent. tum Catilina polliceri
tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistra-
tus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque
3 libido victorum fert; praeterea esse in Hispania cite- 20
riore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium
Nucerinum, consili sui participes; petere consulatum
C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, ho-
minem et familiarem et omnibus necessitudinibus cir-
cumventum; cum eo se consulem initium agundi factu- 25
4 rum. ad hoc maledictis increpabat omnis bonos, suorum
unum quemque nominans laudare: admonebat alium
egestatis, alium cupiditatis suae, compluris periculi aut
ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae
5 fuerat. postquam omnium animos alacris videt, cohor- 30
tatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum

3 en om. V s. s. A² illa illa VACB³NK¹sn illa PB¹K²H
I¹lm 7 hortantur VP¹ hortentur P² *rell.* 8 utimini XNH
M¹sn utemini VP²K TDFm 13 bona ulla s. s. P 20 victorum
lubido AC libido s. s. H 25 se om P s. s. B *exp.* D 27 unum...
laudare *Prisc. gramm.* III 304, 16 admonebat . . . suae *Arus.*
gramm. VII 455, 20

dimisit. fuere ea tempestate qui dicerent Catilinam²²
oratione habita, quom ad ius iurandum popularis sce-
leris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino per-
mixtum in pateris circumtulisse: inde quom post exe-²
⁵ crationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus
sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suom, atque
eo [dict]ita[re] fecisse, quo inter se fidi magis forent
alius alii tanti facinoris conscii. nonnulli ficta et haec³
et multa praeterea existumabant ab iis, qui Ciceronis
¹⁰ invidiam quae postea orta est leniri credebant atro-
citate sceleris eorum, qui poenas dederant. nobis ea
res pro magnitudine parum comperta est.

Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud²³
obsuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus,
¹⁵ quem censores senatu probri gratia moverant. huic²
homini non minor vanitas inerat quam audacia: neque
reticere quae audierat, neque suamet ipse scelera oc-
cultare, prorsus neque dicere neque facere quicquam
pensi habebat. erat ei cum Fulvia, muliere nobili,³
²⁰ stupri vetus consuetudo. quoi cum minus gratus esset,
quia inopia minus largiri poterat, repente glorians
maria montisque polliceri coepit et minari interdum
ferro, ni sibi obnoxia foret, postremo ferocius agitare
quam solitus erat. at Fulvia insolentia<e> Curi causa⁴
²⁵ cognita tale periculum rei publicae haud occultum
habuit, sed sublato auctore de Catilinae coniuratione
quae quoque modo audierat compluribus narravit.

1–12 cf. *Flor. epit.* 2, 12, 4 *Schol. Stat Theb.* 5, 159 2 quom ...
adigeret *Eugraph. Ter. Phorm.* 35 popularis sceleris sui *Don.*
Ter. Phorm. 35 3 adigeret *Eugraph.* adiceret *codd.* 7 corr.
Dietsch (dictitare ex glossa dict et ita exortum videtur), fortasse
divinam rem. 13 sed ... coopertus *Non. p.* 310, 5 natus ... loco
Non. p. 341, 16 15 probri gratia *Agroec. gramm.* VII 119, 16 oppro-
brii *Agroec.* moverant] amoverant P a s. s. A C T m 22 maria ...
coepit *Don. Ter. Phorm.* 68 *Eugraph. Ter. Phorm.* 68 minari ...
foret *Gell.* 6 (7), 17, 7 interdum] etiam *Gell.* 23 ni sibi P C² B K
Gell. nisi sibi s nisi A C¹ Y l n m ni F 24 insolentiae corr. N in-
solentia *rell. codd.* 27 quae quoque modo A¹ N K M s m quae et
quomodo A² B n quae et quoque modo C quae quomodo *rell.*

5 Ea res in primis studia hominum accendit ad con-
 6 sulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea
 pleraque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui
 consulatum credebant, si eum quamvis egregius homo
 novos adeptus foret. sed ubi periculum advenit, in- 5
 24 vidia atque superbia post fuere. igitur comitiis habitis
 consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. quod
 2 factum primo popularis coniurationis concusserat. ne-
 que tamen Catilinae furor minuebatur, sed in dies plura
 agitare: arma per Italiam locis opportunis parare, pe- 10
 cuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuum
 Faesulas ad Manlium quendam portare, qui postea
 3 princeps fuit belli faciundi. ea tempestate plurimos
 quousque generis homines adscivisse sibi dicitur, mu-
 lieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus 15
 stupro corporis toleraverant, post ubi aetas tantum-
 modo quaestui neque luxuriae modum fecerat, aes
 4 alienum grande conflaverant. per eas se Catilina cre-
 debat posse servitia urbana sollicitare, urbem incen-
 dere, viros earum vel adiungere sibi vel interficere. 20
 25 Sed in iis erat Sempronia, quae multa saepe virilis
 2 audaciae facinora commiserat. haec mulier genere
 atque forma, praeterea viro liberis satis fortunata fuit;
 litteris Graecis Latinis docta, psallere [et] saltare ele-

1 ad . . . Ciceroni *Serv. Aen.* 8, 506 3 invidiam A C B (*corr.*) n
 aestimabat X (*corr.* B) n 11 suam Y (-HF) m 15 quae . . .
 toleraverant *Arus. gramm.* VII 513, 1 primum *Arus.* 16 tole-
 raverat *Arus.* 21 sed . . . (3) decus *Fronto* p. 110 N. (*Hau-*
ler p. 166 sq.) 22 haec . . . fuit *Prisc. gramm.* III 286, 5.
 23 praeterea . . . fortunata *Eugraph. Ter. Andr.* 97. viro . . .
 fuit *Arus. gramm.* VII 473, 28 viro liberis A¹ m *Fronto Arus.*
Eugraph. viro atque liberis *rell. codd. Prisc., credo Sall. scrip-*
sisse: genere, forma, praeterea viro atque liberis, *cf. c. 20, 7*
58, 2, v. Ag 129 et 182 24 litteris . . . docta *Arus. gramm.* VII 464, 18
 graecis latinis m. 1 *Fronto* gr. et latinis X N M T l n m m. 2 *Fronto*
Arus. gr. atque latinis *rell. codd., v. Ag. 130* psallere . . . pro-
 bae *Macr. sat.* 3, 14, 5 *Eutychn. gramm.* V 477, 29 psallere sal-
 tare *Fronto Macr.* psallere et saltare *codd. Eutychn.* saltare . . .
 probae *Serv. Aen.* 4, 62 *georg.* 1, 350 saltare Y l s n m *Fronto*

gantius quam necesse est probae, multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt. sed ei cariora semper omnia 3 quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile discerneres; libido sic 5 accensa, ut saepius peteret viros quam peteretur. sed 4 ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conscia fuerat: luxuria atque inopia praiceps abierat. verum ingenium eius haud absurdum: 5 posse versus facere, iocum movere, sermone uti vel 10 modesto vel molli vel procaci; prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

His rebus comparatis Catilina nihilo minus in pro-26 xumum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. 15 neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cavendum dolus 2 aut astutiae deerant. namque a principio consulatus 3 sui multa pollicendo per Fulviam effecerat; ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinae 20 sibi proderet; ad hoc collegam suum Antonium pac- 4 tione provinciae perpulerat, ne contra rem publicam sentiret; circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. postquam dies comitiorum venit et 5 Catilinae neque petitio neque insidiae quas consulibus 25 in campo fecerat prospere cessere, constituit bellum facere et extrema omnia experiri, quoniam quae occulte temptaverat aspera foedaque evenerant.

Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem 27 Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum 30 Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, praeterea alium

Macr. Serv. Eutyech. cantare X (saltare *corr.* P³B², 'saltare debet legi teste Servio in commentario Virgilii' in *mg.* A, saltare in *mg.* *advocato teste Servio sec. Dietsch.* C).

1 necesse est *codd.* *Macr. Serv.* necesse *Fronto* nec. erat. *Eutyech.* 4 libido P¹Ylsm lubidine X + *m.* 2 PKHTDFI 16 neque ... deerant **Aug. epist.* 167, 6 astutia deerat *Aug.* 19 commemoravi Y (-N) 22 clientum Y (-N) 24 petitiones Y (-N) s consuli A²CBn 25 in campo *del.* Am om. CBn

- 2 alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. in-
 terea Romae multa simul moliri: consulibus insidias
 tendere, parare incendia, opportuna loca armatis ho-
 minibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere,
 hortari uti semper intenti paratique essent; dies noc- 5
 tisque festinare, vigilare, neque insomniis neque la-
 3 bore fatigari. postremo, ubi multa agitantī nihil procedit,
 rursus intempesta nocte coniurationis principes convo-
 4 cat per M. Porcium Laecam, ibique multa de ignavia
 eorum questus docet se Manlium praemisisse ad eam 10
 multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat, item
 alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent,
 seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Cicero-
 nem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.
- 28 igitur perterritis ac dubitantibus ceteris C. Cornelius 15
 eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo
 L. Vargunteius senator constituere ea nocte paulo post
 cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad
 Ciceronem ac de improviso domi suae inparatum con-
 2 fodere. Curius ubi intellegit, quantum periculum consuli 20
 impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum qui
 3 parabatur enuntiat. ita illi ianua prohibiti tantum faci-
 nus frustra susceperant.
- 4 Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate
 simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam, quod 25
 Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat,
 praeterea latrones quousque generis, quorum in ea re-
 gione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis coloniis,
 quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil
 reliqui fecerant. 30
- 29 Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permo-
 tus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio lon-
 gius tueri poterat neque, exercitus Manli quantus aut
 quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad

19 domu P domui A (u exp.) l 20 periculi ACs 28 co-
 loniis XMlsn colonis A¹Ym 30 fecerat PAB (n s. s.)
 33 man¹li P manili A, itemque c. 30, 1

senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitata.
itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus
decrevit, darent operam consules, ne quid res publica
detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Ro-
mano magistratui maxuma permittitur: exercitum parare,
bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque
civis, domi militiaeque imperium atque iudicium sum-
mum habere; aliter sine populi iussu nullius earum
rerum consuli ius est.

Post paucos dies L. Saenius senator in senatu
recitavit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat, in
quibus scriptum erat .C. Manlium arma cepisse cum
magna multitudine ante diem VI Kalendas Novembris.
simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque pro-
digia nuntiabant, alii conventus fieri, arma portari, Ca-
puae atque in Apulia servile bellum moveri. igitur senati
decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus
in Apuliam circumque ea loca missi — hi utrique ad
urbem imperatores erant, impediti ne triumpharent ca-
lumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inho-
nesta vendere mos erat —, sed praetores Q. Pompeius
Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum,
iisque permissum, uti pro tempore atque periculo exer-
citum compararent. ad hoc, si quis indicavisset de con-
iuratione, quae contra rem publicam facta erat, prae-
mium servo libertatem et sestertia centum, libero inpu-
nitatem eius rei et sestertia ducenta [milia], itemque
decrevere, uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera
municipia distribuerentur pro quousque opibus, Romae

10 Lucius ... recitavit **Pomp. gramm. V 288, 1* 16 igitur ...
missi *Non. p. 484, 16* senati *P Non. senatus rell. codd.* Q. Me-
tellus] *m. tullius Non.* 18 hi ... erant *Ser. Aen. 1, 93 Ps. Ascon.*
Verr. 2, 6, 17 hi ... paucorum *Serv. gramm. IV 419, 13* 26 & s. c.
XNHnms² sestercia centum *eras. 1* et sest. centum *om. BK I*
(sestertiorum centum *al. m. DF*) 27 et sestertia ducenta milia
A²CBHsn et s. ter (s. s. A) ducenta milia *PA¹Nl* et sestertiorum
ter (*eras.*) ducenta milia *K* et sestertiorum ducenta milia *Γm*
milia *vulgo secl.*

per totam urbem vigiliae haberentur iisque minores magistratus praeessent.

- 31 Quis rebus permota civitas atque inmutata urbis facies
 erat. ex summa laetitia atque lascivia, quae diuturna
 2 quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare, 5
 trepidare, neque loco neque homini quoiquam satis cre-
 dere, neque bellum gerere neque pacem habere, suo
 3 quisque metu pericula metiri. ad hoc mulieres, quibus
 rei publicae magnitudine belli timor insolitus incesse-
 rat, adflictare sese, manus supplices ad caelum tendere, 10
 miserari parvos liberos, rogitare omnia, <omni rumore>
 pavere, <adripere omnia> superbia atque deliciis omissis,
 sibi patriaeque diffidere.
- 4 At Catilinae crudelis animus eadem illa movebat,
 tametsi praesidia parabantur et ipse lege Plautia inter- 15
 5 rogatus erat ab L. Paulo. postremo dissimulandi causa
 aut sui expurgandi, sicut iurgio lacesitus foret, in se-
 6 natum venit. tum M. Tullius consul, sive praesentiam
 eius timens sive ira conmotus, orationem habuit lucu-
 lentam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam 20
 7 edidit. sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad
 dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postu-
 lare <a> patribus coepit, ne quid de se temere crede-
 rent: ea familia ortum, ita se ab adulescentia vitam
 instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existuma- 25
 rent sibi, patricio homini, quocius ipsius atque maiorum
 plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita
 re publica opus esse, quom eam servaret M. Tullius, in-
 8 quilinus civis urbis Romae. ad hoc male dicta alia

1 maiores P 3 quis . . . civitas *Fronto* (*Hauler p. 163*) quis *Fronto* quibus *codd.* 4 laetitia . . . pepererat *Fronto* (*Hauler p. 167*) atque lascivia] lasciviaq. *Fronto* 10 adflictare . . . (13) diffidere *Fronto p. 110 N.* (*Hauler p. 169*) 11—12 *Fronto, desunt in codd.* 13 sibi . . . diffidere *Arus. gramm. VII 486, 6*
 15 plauscia P plautitia A²CB 17 aut sui X1 (a *eras. et s. s.*) n ut sui P et ut sui *vel* ut et sui Ysm 22 demisso . . . supplici *Prisc. gramm. II 340, 20. 354, 21* 23 *vulgo add.* 25 aestimarent *codd.*

quom adderet, obstrepere omnes, hostem atque parri-
 cidam vocare. tum ille furibundus 'quoniam quidem 9
 circumventus' inquit 'ab inimicis praeceps agor, incen-32
 dium meum ruina restinguam.' deinde se ex curia
 5 domum proripuit. ibi multa ipse secum volvens, quod
 neque insidiae consuli procedebant et ab incendio in-
 tellegebat urbem vigiliis munitam, optimum factu cre-
 dens exercitum augere ac, prius quam legiones scri-
 berentur, multa antecapere, quae bello usui forent, nocte
 10 intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est.
 sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cogno- 2
 verat promptam audaciam, mandat, quibus rebus pos-
 sent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent,
 caedem incendia aliaque belli facinora parent: sese
 15 propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero 3
 legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis hu-
 iusce modi:

'Deos hominesque testamur, imperator, nos arma 33
 20 neque contra patriam cepisse neque quo periculum aliis
 faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent,
 qui miseri, egentes violentia atque crudelitate faenera-
 torum plerique patria, sed omnes fama atque fortunis
 expertes sumus. neque quoiquam nostrum licuit more
 25 maiorum lege uti neque amisso patrimonio liberum cor-
 pus habere: tanta saevitia faeneratorum atque praetoris
 fuit. saepe maiores vostrum, miseriti plebis Romanae, 2
 decretis suis inopiae eius opitulati sunt, ac novissime
 memoria nostra propter magnitudinem aeris alieni vo-
 30 lentibus omnibus bonis argentum aere solutum est. 3

2 quoniam quidem circ. v. **Sacerd. gramm.* VI 446, 10 4 re-
 sting(u)am PN¹ s restringam ACK¹ exsting(u)am BYnm 9 ea
 quae Ys 23 patria VYnm patriae XN¹ ls 24 nostrum cui-
 quam V 27 saepe ... Romanae *Gell.* 20, 6, 14 vestrum *Gell.*
 vestri VP² A¹ nostri P¹ l² *rell.* miseriti VPNM¹ T¹ l¹ miserti
 XKM² F¹ l² s nm miserati H miseritum D 30 argentum aere sol.
 tes *Non. p.* 390, 28

- 3 saepe ipsa plebs, aut dominandi studio permota aut
 4 superbia magistratum, armata a patribus secessit. at
 nos non imperium neque divitias petimus, quarum re-
 rum causa bella atque certamina omnia inter mortalis
 sunt, sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima 5
 5 simul amittit. te atque senatum obtestamur, consulatis
 miseris civibus, legis praesidium quod iniquitas prae-
 toris eripuit restituatis, neve nobis eam neccessitudinem
 inponatis, ut quaeramus, quonam modo maxume ulti
 sanguinem nostrum pereamus.' 10
- 34 Ad haec Q. Marcius respondit, si quid ab senatu pe-
 tere vellent, ab armis discedant; Romam supplices pro-
 ficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia sena-
 tum populi Romani semper fuisse, ut nemo umquam
 ab eo frustra auxilium petiverit. 15
- 2 At Catilina ex itinere plerisque consularibus, prae-
 terea optumo quoique litteras mittit: se falsis criminibus
 circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere
 nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium profi-
 cisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti 20
 res publica quieta foret neve ex sua contentione seditio
 3 oreretur. ab his longe divorsas litteras Q. Catulus in
 senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinae redditas dice-
 bat. earum exemplum infra scriptum est.
- 35 'L. Catilina Q. Catulo. Egregia tua fides, re cognita, 25
 grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commen-
 2 dationi meae tribuit. quam ob rem defensionem in novo
 consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla con-
 scientia de culpa proponere decrevi, quam me dius
 3 fidius veram licet cognoscas. iniuriis contumeliisque 30
 concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae pri-

5 sed ... amittit *Serv. Aen. 1, 195* 8 vobis V 22 oreretur
 PN¹ oriretur *rell.* 23 senatum Xn 25 l. catilina q. catulo
 PA¹Blsn l. catilina suo q. catulo A²C l. catilina salutem q. ca-
 tulo (*vel* q. catulo salutem) Ym l. catilina salutem dicit q. catulo V
 26 in magnis meis V 29 quam ... cognoscas *Serv. Aen.*
 4. 204 cognoscas] mecum recognoscas *Serv.*

vatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere non possem — et alienis nominibus liberalitas Orestillae
 5 suis filiaeque copiis persolveret — sed quod non dignos homines honore honestatos videbam meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam. hoc nomine satis
 honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conservandae sum secutus. plura quom scribere vellem, nuntiatum
 10 est vim mihi parari. nunc Orestillam commendo
 tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. haveto.’

Sed ipse paucos dies conmoratus apud C. Flaminium
 in agro Arretinó, dum vicinitatem antea sollicitatam
 15 armis exornat, cum fascibus atque aliis imperi insignibus in castra ad Manlium contendit. haec ubi Romae
 comperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat, ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere praeter rerum capitulum
 20 condemnatis. praeterea decernit, uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi praesidio sit.

Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo
 maxume miserabile visum est. quoi quom ad occasum
 25 ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent, fuere tamen cives, qui seque remque publicam obsti-

1 publ. mis. causam. *Porph. Hor. carm.* 2, 8, 6 publicam ...
 suscepi *Prisc. gramm.* III 321, 20 2 quin] qui|N quia B²K²H
 F²ls 4 non possem VXNKls non s. s. vel om. A Fm et VP
 A²Tlm sed A¹ sed et CBN et cum K cum et Hs cum in ras. F
 4 orestillae V 10 orestillam tibi commendo V 14 arretino A¹
 reatinio P reatino A²rell. 18 ceterae ... condemnatis Arus.
gramm. VII 499, 13 antequam ... discedere om. Arus. 19 prae-
 ter ... condemnatis *Prob. inst. gramm.* IV 149, 9 *Cledon. gramm.* V
 76, 14. 78, 16 *Pomp. gram.* V 278. 22 *Prisc. gramm.* III 188, 14.
 343, 12. 354, 21 condemnatos A¹N²

5 natis animis perditum irent. namque duobus senati
 decretis ex tanta multitudine neque praemio inductus
 coniurationem patefecerat neque ex castris Catilinae
 quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi atque
 37uti tabes plerosque civium animos invaserat. neque 5
 solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis
 fuerant, sed omnino cuncta plebes novarum rerum
 2 studio Catilinae incepta probabat. id adeo more suo
 3 videbatur facere. nam semper in civitate, quibus opes
 nullae sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera 10
 odere, nova exoptant, odio suarum rerum mutari omnia
 student, turba atque seditionibus sine cura aluntur,
 4 quoniam egestas facile habetur sine damno. sed urbana
 5 plebes, ea vero praeceps erat de multis causis. primum
 omnium qui ubique probro atque petulantia maxime 15
 praestabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis,
 postremo omnes quos flagitium aut facinus domo ex-
 6 pulerat, ii Romam sicut in sentinam confluxerant. deinde
 multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis
 7 militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut 20
 regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque,
 7 si in armis foret, ex victoria talia sperabat. praeterea
 iuventus, quae in agris manuum mercede inopiam tolera-
 verat, privatis atque publicis largitionibus excita urba-
 num otium ingrato labori praetulerat. eos atque alios 25
 8 omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum
 est homines egentis, malis moribus, maxuma spe rei
 9 publicae iuxta ac sibi consuluisse. praeterea, quorum
 victoria Sullae parentes proscripti, bona erepta, ius liber-

1 namque . . . decretis *Char. gramm. I 22, 18. 539, 12* nam
Char. senati PANI Char. senatus rell. codd. 5 uti . . . inva-
 serat *Fest. p. 359, 4* 10 bonis . . . extollunt *Don. Ter. Phorm.*
358 et malos Don. 13 quoniam . . . damno *Fronto (Hauler*
p. 168) cf. Exup. 2 sine damno hab. *Fronto* 15 probro . . .
 praestabant *Arus. gramm. VII 498, 28* 16 praestabant *A²CBH*
Γn Arus. praestabat PA¹NKlsm alii . . . amissis **Sacerd.*
gramm. VI 446, 3 per *A¹m Sacerd. quiper rell. codd.*

tatis inminutum erat, haud sane alio animo belli even-
tum expectabant. ad hoc quicumque aliarum atque se- 10
natus partium erant, conturbari rem publicam quam
minus valere ipsi malebant. id <ad>eo malum multos 11
5 post annos in civitatem revorterat. nam postquam Cn.
Pompeio et M. Crasso consulibus tribunicia postestas 38
restituta est, homines adulescentes summam potesta-
tem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere
senatum criminando plebem exagitare, dein largiundo
10 atque pollicitando magis incendere, ita ipsi clari poten-
tesque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque 2
nobilitas senatus specie pro sua magnitudine. namque,
uti paucis verum absolvam, post illa tempora quicum- 3
que rem publicam agitavere, honestis nominibus, alii
15 sicuti populi iura defenderent, pars quo senatus auc-
toritas maxuma foret, bonum publicum simulantes pro
sua quisque potentia certabant. neque illis modestia 4
neque modus contentionis erat: utrique victoriam cru-
deliter exercebant. sed postquam Cn. Pompeius ad bel- 39
20 lum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis
opes inminutae, paucorum potentia crevit. ii magistra-
tus, provincias aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, floren-
tes, sine metu aetatem agere ceterosque iudiciis terrere,
quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed ubi 3
25 primum dubiis rebus novandi[s] spes oblata est, vetus
certamen animos eorum adrexit. quod si primo proelio 4
Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto
magna clades atque calamitas rem publicam oppres-
sisset, neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius
30 ea uti licuisset, quin defessis et exanguibus qui plus
posset imperium atque libertatem extorqueret. fuere 5
tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam
initio profecti sunt. in iis erat Fulvius, senatoris filius,
quem retractum ex itinere parens necari iussit.

35 Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina 6

4 adeo *codd. recentiores* multos post annos *Arus. gramm.*
VII 497, 21 23 ceterosque] *que om. AC* 25 *corr. Gruter*

praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis
 rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios solli-
 citabat, neque solum civis sed quoiusque modi genus
 40 hominum, quod modo bello usui foret. igitur P. Um-
 breno quoidam negotium dat, uti legatos Allobrogum 5
 requirat eosque, si possit, inpellat ad societatem belli,
 existumans publice privatimque aere alieno oppressos,
 praeterea quod natura gens Gallica bellicosa esset,
 2 facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus
 quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus 10
 civitatum notus erat atque eos noverat. itaque sine
 mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percon-
 tatus pauca de statu civitatis et quasi dolens eius ca-
 sum requirere coepit, quem exitum tantis malis spera-
 3 rent. postquam illos videt queri de avaritia magistra- 15
 tum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset,
 miseriis suis remedium mortem expectare, 'at ego' in-
 quit 'vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam,
 4 qua tanta ista mala effugiatis'. haec ubi dixit, Allobro-
 ges in maxumam spem adducti Umbrenum orare, ut 20
 sui misereretur: nihil tam asperum neque tam difficile
 esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res
 5 civitatem aere alieno liberaret. ille eos in domum
 D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat neque aliena
 consili propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma 25
 6 aberat. praeterea Gabinium arcessit, quo maior auc-
 toritas sermoni inesset. eo praesente coniurationem
 aperit, nominat socios, praeterea multos quoiusque ge-
 neris innoxios, quo legatis animus amplior esset. deinde
 41 eos pollicitos operam suam domum dimittit. sed Allo- 30
 broges diu in incerto habuere, quidnam consili caperent.
 2 in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna

11 civitatum XN¹ civitatum *rell.* 13 et quasi . . . casum
Arus. gramm. VII 464, 7 Prisc. gramm. III 281, 2. 307, 9 25 nam . . .
 aberat *Prob. inst. gramm. IV 150, 20. 26 Serg. gramm. IV 511, 30*
Prisc. gramm. III 66, 15 ab Roma *Prob. Serg. Prisc. ab s. s.*
 BD *om. rell. Romae P*

merces in spe victoriae; at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis vol- 3 ventibus tandem vicit fortuna rei publicae. itaque 4 Q. Fabio Sangae, quodius patrociniū civitas plurimum 5 utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero 5 per Sangam consilio cognito legatis praecipit, ut studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

10 Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ul-42 teriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte 2 ac veluti per dementia cuncta simul agebant. nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, 15 festinando, agitando omnia plus timoris quam periculi effecerant. ex eo numero compluris Q. Metellus Celer 3 praetor ex senatus consulto causa cognita in vincula coniecerat, item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praeerat.

20 At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniu-43 rationis erant, paratis ut videbatur magnis copiis constituerant, uti, quom Catilina in agrum Aefulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis contione habita quereretur de actionibus Ciceronis bellicae gra- 25 vissumi invidiam optumo consuli inponeret: eo signo proxima nocte cetera multitudo coniurationis suom quisque negotium exequeretur. sed ea divisa hoc modo 2 dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo 30 tumultu facilius aditus ad consulem ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque vi aggrediretur; alius autem alium,

6 praecipit *Linker* praecepit *codd.* 21 constituerant *PA*¹ *N*¹*H*¹*I*¹ constituerat *A*²*CBN*²*KH*²*Ts**nm* 22 Aefulanum *Kunze* in *Berl. Phil. Woch.* 1912, 670 *sqq* Faesulanum *codd.* 27 quisque *vulgo* quoque *A* que||que *N* quaeque *rell.* 28 et *PA*¹ *om. rell.* 29 incenderent *PA*¹*NHT*¹*sm* incenderet *rell.*

- sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentis interficerent; simul caede et incendio perculsis omnibus ad Catilinam erumperent. inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto in tali periculo opus esse, seque, si pauci adiuvent, languentibus aliis impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat, maxumum bonum in celeritate putabat.
- 44 Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt. ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant ius iurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium inPELLI posse. ceteri nihil suspicantes dant, Cassius semet eo brevi venturum pollicetur ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum iis T. Volturcium quendam Crotoniensem mittit, ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent. ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est.
- ‘Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse. consideres, quid tuae rationes postulent. auxilium petas ab omnibus, etiam ab infumis.’
- Ad hoc mandata verbis dat: quom ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse quae iusserit.: ne cunctetur ipse propius adcedere. his rebus ita actis, constituta nocte qua profisciscerentur Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco et C. Pomptino praetoribus imperat, ut in ponte

1 sed . . . interficerent *Prisc. gramm. II 199, 10* e *Prisc.*

6 consulto A²CBN²KH²MTD²FIsn consultando PA¹N¹H¹D¹m 11 sed . . . Ciceronis *Prob. inst. gramm. IV 124, 8* 22—25 cf. *Cic. Catil. 3, 5, 12* 22 quis CNn ex eo s. s. V 25 petis A²CB 30 per . . . edoctus *Arus. gramm. VII. 464, 19* 31 pom(p)-tino XNH²DFsnm prom(p)tino BKH¹ promptinio MT

Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendunt. rem omnem aperit, quocius gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant permittit. illi, ho- 2 mines militares, sine tumultu praesidiis conlocatis, sicuti praeceptum erat, occulte pontem obsidunt. post- 3 quam ad id loci legati cum Volturcio venerunt et simul utrimque clamor exortus est, Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus se tradunt, Volturcius primo coh- 4 tatus ceteros gladio se a multitudine defendit, deinde, 10 ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus ac vitae diffidens velut hostibus sese praetoribus dedit.

Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios 46 consuli declarantur. at illum ingens cura atque laetitia 2 simul occupavere. nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat dubitans, in maximo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, in punitatem perdundae rei publicae fore credebat. igitur confirmato animo vocari ad sese iubet 3 Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium itemque Caeparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. ceteri sine mora veniunt; 4 25 Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe profugerat. consul Lentulum, quod praetor erat, 5 ipse manu tenens in senatum perducit, reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. eo sena- 6 tum advocat magnaque frequentia eius ordinis Volturcium cum legatis introducit, Flaccum praetorem scri- 30 nium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, po- 47 stre mo quid aut qua de causa consili habuisset, primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post ubi fide

3 illi P²AKMTF²m illis *rell.* 22 itemque] item quendam
 ACT itemque quendam M 34 fidei p. BN¹ fidei publicae
 C¹HDF¹l fide praedicere A¹

- publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Caepario socium adscitum nihil amplius scire quam legatos, tantummodo audire solitum ex Gabinio P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea con-⁵
- 2 iuratione esse. eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse, quod fatum foret urbis potiri;¹⁰ praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. igitur perlectis litteris, quom prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri¹⁵
- 4 in liberis custodiis habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Caeparius — nam is paulo ante ex fuga retractus erat — Cn. Terentio senatori traduntur.²⁰
- 48 Interea plebs coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere: veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitiam agitabat. namque alia belli facinora praedae magis quam²⁵ detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe quod omnes copiae in usu cottidiano et cultu corporis erant.
- 3 Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex³⁰
- 4 itinere retractum aiebant. is quom se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset, iussus a consule quae sciret edicere, eadem fere quae Volturcius de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere

2 paucis ante diebus *Prob. inst. gramm.* IV 149, 4 14 senatus . . . Lentulus *Arus. gramm.* VII 451, 7 16 habeantur XHt haberentur Ysnm tenerentur F

hostium senatum docet: praeterea se missum a M. Crasso, qui Catilinae nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex coniuratione deprehensi terrerent, eoque magis properaret ad urbem adcedere, quo et ceterorum animos
 5 reficeret et illi facilius e periculo eriperentur. sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars tametsi verum existumabant tamen quia in
 10 tali tempore tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant indicem falsum esse, deque ea re postulant uti referatur. itaque consulente Cicerone frequens senatus decernit Tarquini indicium falsum
 15 videri eumque in vinculis retinendum neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, quodius consilio tantam rem esset mentitus. erant eo tempore qui existumarent indicium illud a P. Autronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia tegetet. alii Tarquinium a Cice-
 20 rone inmissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrociniū rem publicam conturbaret. ipsum Crassum ego postea praedicantem audivi tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone inpositam.

Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso [neque
 25 precibus] neque pretio neque gratia Ciceronem inpellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur. nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebat: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter quodiusdam Transpadani supplicium iniustum, Catulus ex petitione pontificatus odio
 30 incensus, quod extrema aetate, maxumis honoribus usus,

23 a BYlsn 24 sed . . . potuere *Prisc. gramm. II 359, 19 cf. Dict. 1, 18* (neque pretio neque gratia) isdem . . . Piso *om. Prisc.*

neque pretio neque gratia *Prisc. cf. Dict.* neque precibus n. gratia n. pretio XNKMT (proemio pro pretio) ls n. n. precibus n. pretio n. gratia DF n. gratia n. precibus n. pretio Hm, v. *Iug. 29, 3* 25 Ciceronem *om. Prisc.* impelli quivit *Prisc.*

28 exercebant P¹AT

3 ab adolescentulo Caesare victus discesserat. res autem
opportuna videbatur, quod is privatim egregia libera-
litate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam
4 debebat. sed ubi consulem ad tantum facinus impellere
nequeunt, ipsi singillatim circumeundo atque ementi- 5
undo, quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse
dicerent, magnam illi invidiam conflaverant, usque eo
ut nonnulli equites Romani, qui praesidi causa cum telis
erant circum aedem Concordiae, seu periculi magni-
tudine seu animi mobilitate impuls, quo studium suum 10
in rem publicam clarius esset, egredienti ex senatu
Caesari gladio minitarentur.

50 Dum haec in senatu aguntur et dum legatis Allo-
brogum et T. Volturcio, conprobato eorum indicio, prae-
mia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli 15
divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad
eum eripiendum sollicitabant, partim exquirebant duces
multitudinum, qui pretio rem publicam vexare soliti
2 erant. Cethegus autem per nuntios familiam atque liber-
tos suos, lectos et exercitatos, orabat [in audaciam], ut 20
3 grege facto cum telis ad sese inrumperent. consul ubi
ea parari cognovit, dispositis praesidiis, ut res atque
tempus monebat, convocato senatu refert, quid de iis
fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. sed eos
paulo ante frequens senatus iudicaverat contra rem 25
4 publicam fecisse. tum D. Iunius Silanus primus senten-
tiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat,
de iis, qui in custodiis tenebantur, et praeterea de L. Cassio,
P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent,
supplicium sumundum decreverat; isque postea permo- 30
tus oratione C. Caesaris pedibus in sententiam Ti. Nero-
nis iturum se dixit, quod de ea re praesidiis additis re-
5 ferendum censuerat. sed Caesar, ubi ad eum ventum
est, rogatus sententiam a consule huiusce modi verba
locutus est:

35

31 pedibus in sententiam *Char. gramm. I 215, 25* 32 additis
B²M²m² abditis *rell. fortasse recte*

'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis⁵¹
 consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia
 vacuos esse decet. haud facile animus verum providet, 2
 ubi illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini simul
⁵ et usui paruit. ubi intenderis ingenium, valet; si lubido 3
 possidet, ea dominatur, animus nihil valet. magna mihi 4
 copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque
 populi ira aut misericordia impulsī male consuluerint.
 sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra lubidi-
¹⁰ nem animi sui recte atque ordine fecere. bello Mace- 5
 donico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum
 civitas magna atque magnifica, quae populi Romani
 opibus creverat, infida et advorsa nobis fuit. sed post-
 quam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores
¹⁵ nostri, ne quis divitiarum magis quam iniuriae causa
 bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. item 6
 bellis Punicis omnibus, quom saepe Carthaginienses et
 in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent,
 numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid
²⁰ se dignum foret, quam quid in illos iure fieri posset,
 quaerebant. hoc item vobis providendum est, patres 7
 conscripti, ne plus apud vos valeat P. Lentuli et cete-
 rorum scelus quam vostra dignitas, neu magis irae
 vestrae quam famae consulatis. nam si digna poena 8
²⁵ pro factis eorum reperitur, novom consilium adprobo;
 sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, his
 utendum censeo, quae legibus comparata sunt.

Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, con- 9
 posite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt.

1 omnis ... decet *Char. gramm. I 139*, 22 omnis ... officiunt
Serv. georg. 2, 499 omnes Char. Serv. homines *om. Char.* qui ...
 consultant *Arus. gramm. VII 460, 3* 2 consulant *Arus.* ab ...
 decet *Arus. gramm. VII 514, 12* atque *om. Arus.* 3 vacuum
Arus. esse *om. Char.* nam animus haud facile *Serv.* 7 p.c.
s. s. PAN om. Knm quae ... consuluerint *Arus. gramm. VII*
459, 29 quae *VP² A² Ym¹ Arus.* qui *XK² MTlsnm²* 8 consu-
 luerunt *V 13 et] atque Pl 17 et in pace] et om. ACMTm*
 23 neve *VA²* 28 sententiam *V*

quae belli saevitia esset, quae victis acciderent, enume-
 ravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum
 complexu; matres familiarum pati quae victoribus conlu-
 buissent; fana atque domos spoliari; caedem, incendia
 fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu
 10 omnia conpleri. sed, per deos immortalis, quo illa oratio
 pertinuit? an uti vos infestos coniurationi faceret? sci-
 licet, quem res tanta et tam atrox non permovit, eum
 11 oratio accendet. non ita est, neque quoiquam mortalium
 iniuriae suae parvae videntur, multi eas gravius aequo
 12 habuere. sed alia aliis licentia est, patres conscripti.
 qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia
 deliquere, pauci sciunt, fama atque fortuna eorum pares
 sunt; qui magno imperio praediti in excelso aetatem
 13 agunt, eorum facta cuncti mortales novere. ita in maxuma
 fortuna minuma licentia est; neque studere neque odisse,
 14 sed minume irasci decet; quae apud alios iracundia
 dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appel-
 15 latur. equidem ego sic existumo, patres conscripti.
 omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse. 20
 sed plerique mortales postrema meminere et in homi-
 nibus inpiis sceleris eorum obliti de poena disserunt,
 si ea paulo severior fuit.
 16 D. Silanum, virum fortem atque strenuom, certo scio
 quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in 25
 tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores
 17 eamque modestiam viri cognovi. verum sententia eius
 mihi non crudelis — quid enim in talis homines cru-
 dele fieri potest? — sed aliena a re publica nostra vide-
 18 tur. nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, 30
 Silane, consulem designatum genus poenae novom de-
 19 cernere. de timore supervacuaneum est disserere, quom

2 rapi . . . conpleri *Aug. civ. 1, 5* 3 collibuisse *Aug.* 8 per-
 movet *VX²l* 9 accendit *VP²AMl* 12 habent *XNKls + m. 2*
BTm agunt *VBYnm + m. 2* *PACNK* 19 equidem . . . cru-
 ciatus *Prisc. gramm. III 103, 13* 23 severior *VACNT* sevirior
rell. 24 certo *VXNnm* certe *BYls* 32 supervacuaneum
VPK supervacuaneum *rell.*

praesertim diligentia clarissimi viri consulis tanta praesidia sint in armis. de poena possum equidem dicere, 20 id quod res habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortali-
 5 lium mala dissolvere; ultra neque curae neque gaudio locum esse. sed, per deos immortalis, quam ob rem in 21 sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadvorteretur? an quia lex Porcia vetat? at aliae 22 leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed
 19 exilium permitti iubent. an quia gravius est verberari quam necari? quid autem acerbum aut nimis grave est 23 in homines tanti facinoris convictos? sin quia levius 24 est, qui convenit in minore negotio legem timere, quom eam in maiore neglexeris?

15 At enim quis reprehendet quod in parricidas rei 25 publicae decretum erit? tempus dies fortuna, quouis lubido gentibus moderatur. illis merito accidet quic- 26 quid evenerit; ceterum vos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex 27 rebus bonis orta sunt. sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos trans- fertur. Lacedaemonii devictis Atheniensibus triginta 28 viros inposuere, qui rem publicam eorum tractarent.
 25 ii primo coepere pessimum quemque et omnibus in- 29 visum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. post ubi paulatim licentia crevit, iuxta 30 bonos et malos lubricinose interficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa stultae laetitiae 31
 30 gravis poenas dedit. nostra memoria victor Sulla quom 32 Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae

2 in armis sint V 7 sententia VA uti ... animadvorteretur
Arus. gramm. VII 456, 1 in eos verberibus V 9 de condem-
 natis VI 13 qui] quid P¹Bln 14 neglegeris P 16 for-
 tuna ... moderatur *Prisc. gramm. III 273, 15* quouis ... modera-
 tur *Arus. gramm. VII 494, 3* 21 eius VPA¹NKlsm cives rell.

26 ea ... fieri *Arus. gramm. VII 490, 6 Prisc. gramm. III 307, 6.*
 358, 24 pop. Romanus *Arus.*

creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditiōibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. 33 sed ea res magnae initium cladis fuit. nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum 5 aliquoius concupiverat, dabat operam, uti is in proscriptionum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. atque ego haec non in M. Tullio neque 10 his temporibus vereor, sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, quōi item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis 15 moderabitur?

37 Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque audaciae umquam eguere; neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, 38 imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, 20 insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt. postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequiebantur: 39 imitari quam invidere bonis malebant. sed eodem illo tempore Graeciae morem imitati verberibus animad- 25 vortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam res publica adolevit et 40 multitudine civium factiones valere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus 30 41 exilium damnatis permissum est. ego hanc causam, patres conscripti, quo minus novom consilium capi-

4 initium magnae cladis V 5 vas ... concupiverat *Prob. inst. gramm. IV 125, 29* 6 is s. s. PAN 9 fuit V 10 haec ego V 13 manus XM (s. *eras. PM*) 14 senati C *fortasse recte* 28 circumveniri V circumvenire *rell.* 31 ego hanc VBHDFIs hanc ego PACNTm hanc ergo KMn

amus, in primis magnam puto. profecto virtus atque 42
sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opibus tantum
imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix
retinemus.

5 Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Cati- 43
linae? minime. sed ita censeo: publicandas eorum
pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia,
quae maxume opibus valent; neu quis de iis postea
ad senatum referat neve cum populo agat; qui aliter
10 fecerit, senatum existumare eum contra rem publicam
et salutem omnium facturum.'

Postquam Caesar dicundi finem fecit, ceteri verbo 52
alius alii varie adsentiebantur. at M. Porcius Cato ro-
gatus sententiam huiusce modi orationem habuit:

15 'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, quom 2
res atque pericula nostra considero, et quom sententias
nonnullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse 3
videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris
atque focis suis bellum paravere; res autem monet
20 cavere ab illis magis quam quid in illos statuamus
consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ubi 4
facta sunt; hoc nisi provideris ne accidat, ubi evenit,
frustra iudicia inplores: capta urbe nihil fit reliqui
victis. sed, per deos immortalis, vos ego appello, qui 5
25 semper domos, villas, signa, tabulas vostras pluris quam
rem publicam fecistis: si ista, quouscumque modi sunt
quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris
otium praebere voltis, expergiscimini aliquando et
capessite rem publicam. non agitur de vectigalibus 6

2 illis VPI in illis *rell.* 8 neu]ne VP²KI 13 alius ...
adsentiebantur *Diom. gramm. I 381, 27* 15 longe ... conscripti
Serv. Aen. 1, 13 alia mihi V *Serv. mihi alia rell.* 20 cavere ...
magis *Arus. gramm. VII 488, 25* 21 maleficia VXHls malefacta
A¹Ynm maledicta K mala F 25 pluris ... fecistis *Arus. gramm.*
VII 499, 8 26 fecere *Arus.* ista] ita VMT¹ 28 expergisci-
mini ... publicam **Agroec. gramm. VII 117, 6 Schol. Stat. Theb.*
2, 109 Prisc. gramm. III 455, 31

neque de sociorum iniuriis: libertas et anima nostra in dubio est.

- 7 Saepenumero, patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci, saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum, multosque mortalis ea causa ad- 5
8 vorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius ludi-
9 dini male facta condonabam. sed ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen res publica firma erat, opulentia
10 neglegentiam tolerabat. nunc vero non id agitur, bonis- 10
ne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit, sed haec, quouscumque modi videntur, nostra an nobiscum
11 una hostium futura sint. hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iam pridem equi- 15
dem nos vera vocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo vocatur, eo res publica in extremo sita est. sint
12 sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerari: ne 20
illi sanguinem nostrum largiantur et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant.
- 13 Bene et conposite C. Caesar paulo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit, credo falsa existumans ea, quae de inferis memorantur: divorso itinere malos 25
a bonis loca taetra, inculta, foeda atque formidulosa
14 habere. itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos, videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis aut a multitudine conducti per vim eripiantur; 30
15 quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus possit
16 audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex

2 est] fortasse sunt, v. Ag. 172 20 sint ... aerari Arus.
gramm. VII 486, 24 21 illis Yls scelestis VP² 24 credo ...
habere Non. p. 317, 38

illis metuit; si in tanto omnium metu solus non timet,
 eo magis refert me mihi atque vobis timere. qua re 17
 quom de P. Lentulo ceterisque statuētis, pro certo habe-
 tote vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus
 5 coniuratis decernere. quanto vos attentius ea agetis, 18
 tanto illis animus infirmior erit; si paulum modo vos
 languere viderint, iam omnes feroces aderunt.

Nolite existumare maiores nostros armis rem pu- 19
 blicam ex parva magnam fecisse. si ita esset, multo 20
 10 pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum
 atque civium, praeterea armorum atque equorum maior
 copia nobis quam illis est. sed alia fuere, quae illos 21
 magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria,
 foris iustum imperium, animus in consulundo liber,
 15 neque delicto neque lubrici obnoxius. pro his nos 22
 habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem,
 privatim opulentiam. laudamus divitias, sequimur in-
 ertiam. inter bonos et malos discrimen nullum, omnia
 virtutis praemia ambitio possidet. neque mirum: ubi 23
 20 vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi
 voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit,
 ut impetus fiat in vacuam rem publicam.

Sed ego haec omitto. coniuravere nobilissimi cives 24
 patriam incendere, Gallorum gentem infestissimam
 25 nomini Romano ad bellum arcessunt, dux hostium cum
 exercitu supra caput est; vos cunctamini etiam nunc 25
 et dubitatis, quid intra moenia deprensus hostibus fa-
 ciatis? misereamini censeo — deliquere homines adule- 26
 scentuli per ambitionem — atque etiam armatos di-
 30 mittatis: ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si 27

1 si . . . metuit *Arus. gramm. VII 493, 5* 5 intentius VP²
 6 paulum VAC paululum *rell.* 8 nolite . . . (22) rem pub-
 licam *Aug. civ. 5, 12* 9 ita AK²Tm *Aug. ita res rell. codd.*
 11 et equorum *Aug.* 13 fecerunt *Aug.* 25 accersunt VP²
 B²KTD² 26 etiamnum V 27 depre(he)nsis VPBKHDFls
 adpre(he)nsis *rell.* 28 miseremini VA²C²B²l 29 etiam *om.*
 Y(—K)nm 30 ne . . . misericordia *Don. Ter. Andr. 939*

28 illi arma ceperint, in miseriam convortat. scilicet res
 ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. immo vero
 maxume. sed inertia et mollitia animi alius alium ex-
 29 pectantes cunctamini, videlicet dis immortalibus con-
 fusi, qui hanc rem publicam saepe in maxumis peri- 5
 culis servavere. non votis neque suppliciis muliebri-
 bus auxilia deorum parantur; vigilando, agundo, bene
 consulundo prospera omnia cedunt. ubi socordiae te
 atque ignaviae tradideris, nequiquam deos inplores:
 30 irati infestique sunt. apud maiores nostros A. Manlius 10
 Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra
 31 imperium in hostem pugnaverit, necari iussit, atque
 ille egregius adulescens inmoderatae fortitudinis morte
 poenas dedit; vos de crudelissimis parricidis quid sta-
 tuatis, cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic 15
 32 sceleri obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse
 pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus umquam
 33 ullis pepercit. ignoscite Cethegi adulescentiae, nisi
 iterum patriae bellum fecit. nam quid ego de Gabinio,
 34 Statilio, Caepario loquar? quibus si quicquam um- 20
 quam pensi fuisset, non ea consilia de re publica
 35 habuissent. postremo, patres conscripti, si mehercule
 peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi,
 quoniam verba contemnitis. sed undique circumventi
 sumus. Catilina cum exercitu faucibus urget; alii intra 25
 moenia atque in sinu urbis sunt hostes; neque parari
 neque consuli quicquam potest occulte: quo magis
 properandum est.

36 Quare ego ita censeo, quom nefario consilio scele-

1 convertat VPA1 convertatur CBKMTnm vertat ND² ver-
 tatur HD¹Fs 6 non ... (10) sunt Serv. georg. 3, 456 7 deorum
 auxilia comparantur Serv. agundo] laborando Serv. bene
 cons. om. Serv. 8 prospere VAMF Serv., fort. recte 11 con-
 tra ... pugnaverit Arus. gramm. VII 503, 1 16 vero VPA¹
 17 aut] atque VP²Bm 19 iterum VPBKHls it. iam AC
 Ym' alterum iam n 20 Statilio Gabinio VI 22 mehercules
 P¹sm 27 occulte potest V 29 quare ... censeo Eugraph. Ter.
 Eun. 1072 ego ita censeo VPB1 ita ego c. rell. ego om. Eugraph.

ratorum civium res publica in maxuma pericula vene-
rit, iique indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum
convicti confessique sint caedem, incendia aliaque se
foeda atque crudelia facinora in civis patriamque pa-
5 ravisse, de confessis, sicuti de manifestis rerum capi-
talium, more maiorum supplicium sumundum.'

Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque 53
senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem
animi ad caelum ferunt, alii alios increpantes timidos
10 vocant. Cato clarus atque magnus habetur; senati de-
cretum fit, sicuti ille censuerat.

Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae popu- 2
lus Romanus domi militiaeque, mari atque terra prae-
clara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res
15 maxume tanta negotia sustinuisset. sciebam saepe- 3
numero parva manu cum magnis legionibus hostium
contendisse; cognoveram parvis copiis bella gesta cum
opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae violentiam
toleravisse, facundia Graecos, gloria belli Gallos ante
20 Romanos fuisse. ac mihi multa agitati constabat pau- 4
corum civium egregiam virtutem cuncta patravisse,
eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem
paucitas superaret. sed postquam luxu atque desidia 5
civitas corrupta est, rursus res publica magnitudine
25 sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat
ac, sicuti effeta parentum<ui>, multis tempestatibus
haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. sed 6
memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere
viri duo, M. Cato et C. Caesar. quos quoniam res ob-

7 itemque . . . pars **Sacerd. gramm. VI 446, 4* 10 senati de-
cretum fit *Don. Ter. Hec. 356 Char. gramm. I 143, 13* senati . . .
censuerat *Prisc. gramm. II 258, 6* senati P (i eras.) A¹lm *Don.*
Char. Prisc. senatus rell. codd. 12 multa . . . (23) superaret
orat. obl. reddit Aug. civ. 5, 12 multa sibi et legenti et audienti
Aug. 16 cum . . . contendisse *Arus. gramm. VII 459, 6* 17 con-
tendisse Romanos *Aug.* 18 ad hoc . . . fuisse *om. Aug.* 23 sed . . .
sustentabat *Aug. civ. 5, 12* 25 sui *Aug.* 26 add. *Ritschl*

tulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin
 utriusque naturam et mores, quantum ingenio possum,
 54aperirem. igitur iis genus aetas eloquentia prope aequa-
 lia fuere, magnitudo animi par, item gloria, sed alia
 2 alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habe- 5
 batur, integritate vitae Cato. ille mansuetudine et mi-
 sericordia clarus factus, huic severitas dignitatem ad-
 3 diderat. Caesar dando sublevando ignoscendo, Cato
 nihil largiundo gloriam adeptus est. in altero miseris
 perfugium erat, in altero malis perniciēs. illius faci- 10
 4 litas, huius constantia laudabatur. postremo Caesar
 in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis ami-
 corum intentus sua neglegere, nihil denegare quod
 dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum,
 bellum novom exoptabat, ubi virtus enitescere posset. 15
 5 at Catoni studium modestiae, decoris, sed maxime se-
 6 veritatis erat; non divitiis cum divite neque factione
 cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto
 pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse quam
 videri bonus malebat: ita, quo minus petebat gloriam, 20
 eo magis illum [ad]sequebatur.

55 Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam
 discessit, consul optimum factu ratus noctem quae in-
 stabat antecapere, ne quid eo spatio novaretur, tres-
 viros quae ad supplicium postulabant<ur> parare iubet. 25
 2 ipse praesidiis dispositis Lentulum in carcerem dedu-
 3 cit; idem fit ceteris per praetores. est in carcere locus,
 quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis
 ad laevam, circiter duodecim pedes humi depressus;

2 possum PDls possem *rell.* 4 magnitudo . . . (7) addi-
 derat *Sacerd. gramm. VI 459, 19* 14 dono] bono A¹N¹K¹MTm
 sibi . . . posset *Aug. civ. 5, 12* 20 quo . . . sequebatur *Aug.*
civ. 5, 12 21 illum magis *Aug.* illam A²CBHΓ¹ illa n seque-
 batur *Aug. adsequebatur codd.* 22 sententiam Catonis Y(-HD)
 nm 25 ad *eras. B Km s. s. MT* postulabantur *correx*i postu-
 labant A postulabat *rell.* 27 est . . . appellatur *Char. gramm. I*
76, 17 Serv. Aen. 1, 159. 12, 897 28 descenderis n 29 humi
 depressus *Arus. gramm. VII 487, 32*

eum muniunt undique parietes atque insuper camera 4
 lapideis fornicibus iuncta; sed incultu tenebris odore
 foeda atque terribilis eius facies est. in eum locum 5
 postquam demissus est Lentulus, vindices rerum capi-
 5 talium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere.
 ita ille patricius ex gente clarissima Corneliorum, qui 6
 consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus
 factisque suis exitium vitae invenit. de Cethego, Sta-
 tilio, Gabinio, Caepario eodem modo supplicium sump-
 10 tum est.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, 56
 quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas le-
 giones instituit, cohortis pro numero militum complet.
 deinde, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra 2
 15 venerat, aequaliter distribuerat, ac brevi spatio legiones
 numero hominum expleverat, quom initio non amplius
 duobus milibus habuisset. sed ex omni copia circiter 3
 pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut
 quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii prae-
 20 acutas sudis portabant. sed postquam Antonius cum 4
 exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, modo
 ad urbem, modo Galliam versus castra movere, hostibus
 occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem
 magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta
 25 patravissent. interea servitia repudiabat, quouis initio 5
 ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniura-
 tionis fretus, simul alienum suis rationibus existumans

2 incultu PNlsm inculta *rell.* 4 vindices *vulgo* indices H
 et ind. PK ei ind. A ind. BNlsm per ind. I' 7—8 *cf. Treb.*
Claud. 5, 3 (dignum exitum vita ac moribus suis habuit) *cf. Aug.*
epist. 43, 2 (dignum moribus factisque suis exitum reppererunt)

8 exitum] exitum *fortasse scribendum, cf. Treb. et Aug.* 12 et
 ipse] et *om.* Y(-D)nm 15 brevi . . . habuisset *Non. p. 499, 17*

16 amplius duobus milibus *Arus. gramm. VII 451, 11* 17 sed . . .
 portabant *Non. p. 554, 9* 19 sparos . . . portabant *Serv. Aen.*
11, 682 aut] et *Serv.* 20 portare *Serv.* 22 in Galliam versus
Prisc. gramm. III 514, 22 in Gall. NKmn *Prisc. ad Gall. F*

25 interea . . . concurrebant *Prisc. gramm. III 184, 11*

videri causam civium cum servis fugitivis communica-
visse.

- 57 Sed postquam in castra nuntius pervenit Romae con-
iurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceteris-
que, quos supra memoravi, supplicium sumptum, pleri-
que, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum
studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per mon-
tis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem
abducit eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret
2 in Galliam Transalpinam. at Q. Metellus Celer cum 10
tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex diffi-
cultate rerum eadem illa existumans quae supra dixi-
3 mus Catilinam agitare. igitur ubi iter eius ex perfugis
cognovit, castra propere movit ac sub ipsis radicibus
montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam 15
4 properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote
qui magno exercitu locis aequioribus expeditus in fuga
5 sequeretur. sed Catilina postquam videt montibus atque
copiis hostium sese clausum, in urbe res advorsas, neque
fugae neque praesidi ullam spem, optimum factu ratus 20
in tali re fortunam belli temptare, statuit cum Antonio
6 quam primum configere. itaque contione advocata
huiusce modi orationem habuit:
- 58 'Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non
addere, neque ex ignavo strenuom neque fortem ex 25
2 timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta quouis-
que animo audacia natura aut moribus inest, tanta in
bello patere solet. quem neque gloria neque pericula
excitant, nequiquam hortere: timor animi auribus officit.
3 sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi, simul uti 30
causam mei consili aperirem.
- 4 Scitis equidem, milites, socordia atque ignavia Len-

10 at q. *vel atq. codd. q. del. CNKM* 11 in agro P. prae-
sidebat *Arus. gramm. VII 498, 23* 14 movit *PBK* 15 movet *rell.*

16 neque . . . sequeretur *Prisc. gramm. III 343, 20* 17 expe-
ditus *multi edd. expeditos codd. et Prisc., fortasse cum Dietschio*
scribendum: expeditus impeditos 26 cuique *Ym*

tuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit, quoque modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. nunc vero quo loco res nostrae sint, 5 iuxta mecum omnes intellegitis. exercitus hostium duo, 6
 5 unus ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro 7 iter aperiundum est. quapropter vos moneo, uti forti 8 atque parato animo sitis et, quom proelium inibitis, meminertis vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem 10 atque patriam in dextris vestris portare. si vincimus, 9 omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia atque coloniae patebunt; si metu cesserimus, eadem illa advorsa fient, neque locus neque amicus quisquam teget 10
 15 quem arma non texerint. praeterea, milites, non eadem 11 nobis et illis necessitudo inpendet: nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus; illis supervacuaneum est pugnare pro potentia paucorum. quo audacius aggredimini memores pristinae virtutis. licuit vobis cum 13
 20 summa turpitudine in exilio aetatem agere, potuistis nonnulli Romae amissis bonis alienas opes expectare: quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec 14 sequi decrevistis. si haec relinquere vultis, audacia opus 15 est: nemo nisi victor pace bellum mutavit. nam in fuga 16
 25 salutem sperare, quom arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus avorteris, ea vero dementia est. semper in 17 proelio iis maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur.

Quom vos considero, milites, et quom facta vostra 18
 30 aestumo, magna me spes victoriae tenet. animus aetas 19 virtus vostra me hortantur, praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. nam multitudo hostium ne 20

14 tegit V 17 supervacuaneum P supervacu^aneum I supervacuaneum *rell.* 18 pugnare pro pot. pauc. VACNKMTnm pro pot. pauc. pugn. PBHDFIs aggredimini VCI aggrediamini *rell.* 19 vobis VP²C²Dn nobis *rell.* 28 audacia ... habetur *Non. p.* 242,20. 431,5. 442,18 31 praeterea ... facit *Non. p.* 353,36

- 21 circumvenire queat, prohibent angustiae loci. quod si
virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete inulti animam
amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini,
quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuo-
sam victoriam hostibus relinquantis.
- 59 Haec ubi dixit, paululum conmoratus signa canere
iubet atque instructos ordines in locum aequom deducit.
dein remotis omnium equis, quo militibus exaequato
periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum
2 pro loco atque copiis instruit. nam, uti planities erat 10
inter sinistros montis et ab dextra rupe aspera, octo
cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in subsidio
3 artius conlocat. ab iis centuriones, omnis lectos et evo-
catos, praeterea ex gregariis militibus optimum quemque
armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in 15
dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare
iubet. ipse cum libertis et colonis propter aquilam ad-
sistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse
4 dicebatur. at ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger
quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exer- 20
5 citum permittit. ille cohortis veteranas, quas tumulti
causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exer-
citus in subsidiis locat. ipse equo circumiens unum
quemque nominans appellat, hortatur, rogat, ut memi-
nerint se contra latrones inermis pro patria, pro liberis, 25
6 pro aris atque focis suis certare. homo militaris, quod
amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus
aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, pleros-

2 cavete XNHDIm cavete ne VA¹KI'sn 13 ab iis ...
evocatos *Serv. Aen.* 2, 157 omnes evocatos et centuriones-*Serv.*

14 optimum ... subducit *Agroec. gramm.* VII 119, 24 15 ar-
matum *om. Agroec.* subduxit *Agroec.* 17 colonis C²HI'sm
coloniis A²C¹BKn colonibus PA¹NI, v. c. 28, 4 an colonibus?

19 pedibus aeger *Arus. gramm.* VII 453, 1 21 ille ... locat
Non. p. 489, 34 tumulti *Non.* tumultus *codd.* 25 contra ... certare
Arus. gramm. VII 459, 1 inhermos P pro liberis ... suis *om.*
Arus. 26 homo militaris *Prob. inst. gramm.* IV 85, 5 27 am-
plius ... fuerat *Arus. gramm.* VII 451, 12

que ipsos factaque eorum fortia noverat: ea conmemo-
rando militum animos accendebat.

Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba⁶⁰
signum dat, cohortis paulatim incedere iubet; idem facit
5 hostium exercitus. postquam eo ventum est, unde a feren-²
tariis proelium committi posset, maximo clamore cum
infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res ge-
ritur. veterani pristinae virtutis memores comminus³
acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi
10 certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie⁴
vorsari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis
arcessere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe
hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia
simul exequabatur. Petreius ubi videt Catilinam, contra⁵
15 ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem praetoriam
in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios
alibi resistentis interficit. deinde utrimque ex lateribus
ceteros aggreditur. Manlius et Faesulanus in primis⁶
pugnantes cadunt. Catilina postquam fusas copias seque⁷
20 cum paucis relictum videt, memor generis atque pristinae
suae dignitatis in confertissimos hostis incurrit ibique
pugnans confoditur.

Sed confecto proelio, tum vero cerneret, quanta auda-⁶¹
cia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae.
25 nam fere quem quisque vivos pugnando locum ceperat,²
eum amissa anima corpore tegebat. pauci autem, quos³
medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius, sed

5 postquam . . . posset *Non. p.* 554, 26 a om X s. s. Al
6 possit P¹AC¹ 7 geritur] agitur Y (-NH)nm 19 Catilina
super copias vel videt scr. al. m. ACBNKsm om. *rell.* 25 quem . . .
tegebat *Comment. Lucan.* 6, 132 *Adnot. sup. Lucan.* 6, 132, cf.
Flor. epit. 2, 12, 12 (quem quis in pugnando ceperat locum)
pugnando locum vivus MTF loc. viv. pugn. *Adnot. sup. Lucan.*
vivos om. *Comment. Lucan. cf. Flor., fortasse recte* 27 paulo . . .
conconsiderant *Char. gramm.* 1 159, 3 1 *Diom. gramm.* 333, 31 paulo
divorsius sed] alis alibi stantes ceciderunt *Char. Diom., sed haud*
scio an haec testimoniorum pars ad alium locum pertineat

4 omnes tamen advorsis vulneribus conciderant. Catilina
 vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est,
 paululum etiam spirans ferociamque animi, quam habu-
 5 erat vivos, in vultu retinens. postremo ex omni copia
 neque in proelio neque in fuga quisquam civis ingenuos
 6 captus est: ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta peper-
 7 cerant. neque tamen exercitus populi Romani laetam
 aut incruentam victoriam adeptus erat. nam strenu-
 issimus quisque aut occiderat in proelio aut graviter
 8 vulneratus discesserat. multi autem, qui e castris visundi
 aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia
 cadavera amicum alii, pars hospitem aut cognatum re-
 periebant; fuere item qui inimicos suos cognoscerent.
 9 ita varie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus
 atque gaudia agitabantur.

1 conciderunt *Char. Diom.* Catilina . . . repertus est *Serv. Aen. 1, 488* 2 vero *om. Serv.* 3 ferociamque . . . retinens *Schol. Stat. Theb. 3, 94* que animi *om. Schol. Stat.* vivus habuerat *Schol. Stat.*

C. SALLUSTI CRISPI

BELLUM IUGURTHINUM

Falso queritur de natura sua genus humanum, quod 1
 inbecilla atque aevi brevis forte potius quam virtute
 5 regatur. nam contra reputando neque maius aliud neque 2
 praestabilius invenias magisque naturae industriam
 hominum quam vim aut tempus deesse. sed dux atque 3
 imperator vitae mortalium animus est. qui ubi ad glo-
 riam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et
 10 clarus est neque fortuna eget, quippe quae probitatem,
 industriam aliasque artis bonas neque dare neque eri-
 pere quoiquam potest. sin captus pravis cupidinibus ad 4
 inertiam et voluptates corporis pessum datus est, perni-
 ciosa lubidine paulisper usus, ubi per socordiam vires
 15 tempus ingenium diffluxere, naturae infirmitas accusatur:
 suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt.
 quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, 5
 quanto studio aliena ac nihil profutura multaque etiam
 periculosa <ac pernicioosa> petunt, neque regerentur
 20 magis quam regerent casus et eo magnitudinis proce-

3 falso queritur **Sacerd. gramm.* VI 442, 29 falso . . . natura
 **Ult. Syll. gramm.* IV 249, 1 falso . . . sua *Quint. inst.* 9, 4, 77
 falso . . . humanum *Mar. Victorin. gramm.* VI 126, 22 *Don. Ter.*
Andr. 3, 2, 25 *Char. gramm.* I 199, 24 *Serv. Aen.* 4, 415. 11, 581
Aug. nat. et grat. 1, 1 *Cledon. gramm.* V 64, 4 *Pomp. gramm.* V
 251, 7 *Aug. gramm.* V 519, 11 8 qui . . . grassatur *Non. p.* 316, 9
 10 neque . . . potest *Don. Ter. Eun.* 241 quippe quae NK¹
 H²MDnm *Don.* quippe qui A quippe *rell. codd.* probitatem . . .
 bonas **Sacerd. gramm.* VI 470, 14 probitatem . . . potest *Schol.*
Stat. Theb. 4, 150 11 aliasque] ceterasque *Sacerd.* bonas om. *Don.*
 eripere quoiquam] accipere quisquam *Schol. Stat.* 12 sin . . .
 cupidinibus *Don. Ter. Eun.* 74 16 quisque A¹MD¹m¹ quique
rell. auctores BH¹T¹ actores *rell.* 18 studio . . . petunt **Aug.*
epist. 153, 22 19 ac pernicioosa *Aug., om. codd., v. Ag.* 88 sqq.

- 2 derent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent. nam
 uti genus hominum compositum ex corpore et anima
 est, ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia,
 alia animi naturam sequuntur. igitur praeclara facies,
 2 magnae divitiae, ad hoc vis corporis et alia omnia 5
 huiusce modi brevi dilabuntur; at ingeni egregia facinora
 3 sicuti anima immortalia sunt. postremo corporis et for-
 tunae bonorum ut initium sic finis est, omniaque orta
 occidunt et aucta senescunt: animus incorruptus, aeter-
 nus, rector humani generis agit atque habet cuncta neque 10
 4 ipse habetur. quo magis pravitas eorum admiranda est,
 qui, dediti corporis gaudiis, per luxum et ignaviam
 aetatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius
 neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu
 atque socordia torpescere sinunt, quom praesertim tam 15
 multae variaequae sint artes animi, quibus summa clari-
 tudo paratur.
- 3 Verum ex iis magistratus et imperia, postremo omnis
 cura rerum publicarum minime mihi hac tempestate
 cupiunda videntur, quoniam neque virtuti honos datur 20
 neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti aut eo magis
 2 honesti sunt. nam vi quidem regere patriam aut paren-
 tis, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen in-
 portunum est, quom praesertim omnes rerum mutationes
 3 caedem, fugam aliaque hostilia portendant. frustra autem 25
 niti neque aliud se fatigando nisi odium quaerere ex-
 4 tremae dementiae est; nisi forte quem inhonesta et
 perniciosa lubido tenet potentiae paucorum decus atque
 libertatem suam gratificari.

3—7 ceterum studia omnia nostra sicuti anima immortalia
 sunt *Serv. Aen.* 9, 95 8 omniaque ... senescunt *Hier. in Ezech.*
praef. Aug. epist. 166, 14 *Comment. Lucan.* 1, 81 omnia *Hier.*
Aug. 15 quom ... paratur *Non. p.* 82, 2 21 ius vel vis A²B
 HMT(?)DFn iis PN¹K²l us K¹m his A¹ is N² usus CT² fuit
 NKM fuit uti PA¹DTI²s fuit utique A²BHDFI¹ utique m
 25 frustra ... dementia est *Hier. in Ezram praef.* 26 nisi ...
 gratificari *Arus. gramm.* VII 476, 13 27 et pern. om. *Arus.*

Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, 4
in primis magno usui est memoria rerum gestarum.
quodius de virtute quia multi dixere, praetereundum puto, 2
simul ne per insolentiam quis existimet memet studium
5 meum laudando extollere. atque ego credo fore qui, 3
quia decrevi procul a re publica aetatem agere, tanto
tamque utili labori meo nomen inertiae inponant, certe
quibus maxuma industria videtur salutare plebem et
conviviis gratiam quaerere. qui si reputaverint, et quibus 4
10 ego temporibus magistratus adeptus sim et quales viri
idem adsequi nequiverint et postea quae genera homi-
num in senatum pervenerint, profecto existumabunt me
magis merito quam ignavia iudicium animi mei muta-
visse maiusque commodum ex otio meo quam ex aliorum
15 negotiis rei publicae venturum. nam saepe ego audiui 5
Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae
praeclaros viros solitos ita dicere, quom maiorum ima-
gines intuerentur, vehementissime sibi animum ad vir-
tutem accendi. scilicet non ceram illam neque figuram 6
20 tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gesta-
rum eam flammam egregiis viris in pectore crescere
neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque
gloriam adaequaverit. at contra quis est omnium his 7
moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque
25 industria cum maioribus suis contendat? etiam homines
4 novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem
antevenire, furtim et per latrocinia potius quam bonis
artibus ad imperia et honores nituntur; proinde quasi 8
praetura et consulatus atque alia omnia huiusce modi
30 per se ipsa clara et magnifica sint ac non perinde habe-
antur, ut eorum qui ea sustinent virtus est. verum ego 9
liberius altiusque processi, dum me civitatis morum
piget taedetque. nunc ad inceptum redeo.

10 magistratus P¹BKFnm magistratum *rell.* sim] sum H I^r

28 proinde A²CNKHnm perinde *rell.* 30 proinde A¹NH¹

32 dum ... taedetque *Arus. gramm. VII 513, 20* 33 ad inc.
redeo *Prob. inst. gramm. IV 184, 27*

- 5 Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum
Iugurtha rege Numidarum gessit, primum quia magnum
et atrox variaque victora fuit, dehinc quia tunc primum
2 superbiae nobilitatis obviam itum est; quae contentio
divina et humana cuncta permiscuit eoque vecordia 5
3 processit, ut studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae
finem faceret. sed prius quam huiusce modi rei initium
expedio, pauca supra repetam, quo ad cognoscendum
omnia illustria magis magisque in aperto sint.
- 4 Bello Punico secundo, quo dux Carthaginensium 10
Hannibal post magnitudinem nominis Romani Italiae
opes maxime adtriverat, Masinissa rex Numidarum in
amicitiam receptus a P. Scipione, quoi postea Africano
cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris
facinora fecerat. ob quae victis Carthaginensibus et 15
capto Syphace, quoius in Africa magnum atque late
imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbis
5 et agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia
Masinissae bona atque honesta nobis permansit. sed
imperii vitaeque eius finis idem fuit. 20
- 6 Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit Mastana-
7 bale et Gulussa fratribus morbo absumptis. is Adher-
balem et Hiempsalem ex sese genuit Iugurthamque
filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus
ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu 25
quo liberos suos domi habuit.
- 6 Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora
facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu

3 dehinc P¹Am dein *rell. del. C* 4 obviatum P¹BKFs
8 expediam CBsm + m. 2 AKHDF pauca supra repetam
Prisc. gramm. III 46, 18 13 quoi ... fuit *Schol. Horat. carm. 4,*
8, 19 14 ex virtute nomen inditum fuit *Schol. Verg. Veron. Aen. 9, 387*
25 deliquerat H reliquerat ANKMTnm 27 qui ... (4) carus
esse *Diom. gramm. I 341, 9 Macr. exc. gramm. V 624, 24* qui ...
(6) loqui *Fronto p. 108 N.* qui] hic *Diom. Macr.* pollens viri-
bus *Arus. gramm. VII 503, 3* pollens ... validus *om. Diom. Macr.*
28 luxu Ym *Fronto Diom.* luxui XNTlsn luxuriae *Macr.*

neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari; cursu cum aequalibus certare et, quom omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere, 5 leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurimum facere, [et] minimum ipse de se loqui. quibus 2 rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore, tamen, postquam hominem adulescentem exacta sua aetate et 10 parvis liberis magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus multa cum animo suoolvebat. terrebat eum natura mortalium avida imperi et 3 praiceps ad explendam animi cupidinem, praeterea opportunitas suae liberorumque aetatis, quae etiam mediocris viros spe praedae transvorsos agit, ad hoc studia 15 Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat. his difficultatibus circumventus ubi 7 videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus et adpetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam temptare.

Igitur bello Numantino Micipsa, quom populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans 2 vel ostentando virtutem vel hostium saevitia facile eum occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. nam 3 Iugurtha, ut erat inpigro atque acri ingenio, ubi naturam 4 P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem

1 inertiae neque corrump. *Fronto* 2 equitare ... certare
Serv. Aen. 2, 132 iaculari equitare *Diom. Macr.* cursu ... certare
Arus. gramm. VII 459, 3 3 et cum ... esse *Don. Ter. Andr. 65*
gloria *om. Diom.* 4 esset XNF^lm pleraque ... loqui *Macr. exc. gramm. V 624, 28* 5 leonem ... feras *Serv. Aen. 10, 836. ecl. 2, 49* 6 facere, minimum *Fronto Macr. fac. et min. codd.*
27 nam ... (17) honesti *Fronto (Hauler p. 161 sq. et 166)*
29 qui ... erat *Don. Ter. Ad. 671* imperator Rom. erat *Arus. gramm. VII 481, 21*

hostium cognovit, multo labore multaue cura, praeterea modestissime parendo et saepe obviam eundo periculis in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. ac sane, quod difficillimum in primis est, et proelio strenuos erat et bonus consilio, quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti, quippe quodius neque consilium neque inceptum ullum frustra erat. huc adcedebat munificentia animi et ingeni sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiae bono honestoque potiores erant, factiosi domi, potentes apud socios, clari magis quam honesti, qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperi Numidiae potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romae omnia venalia esse. sed postquam Numantia deleta P. Scipio dimittere auxilia et ipse revorti domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro contione Iugurtham in praetorium abduxit ibique secreto monuit, ut potius publice quam privatim amicitiam populi Romani coleret neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum; sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum. sic locutus cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat:

‘Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit, quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob

11 huc] hoc *Fronto* 12 et *codd. Fronto m. 2* atque *Fronto m. 1*
 quibus *BMTFn m* 14 ea . . . nobiles *Non. p. 407, 31* 23 ab-
 duxit *ACF²* adduxit *rell.* 28 suam et *vel suamet codd.* 33 certo
VXNlm² certe *rell.*

merita sua carus est; ut idem senatui et populo Romano sit, summa ope nitemur. tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.'

5 Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat ex litteris imperatoris ita esse cognovit, quom virtute tum gratia viri permotus flexit animum suum et Iugurtham beneficiis vincere aggressus est statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit.

10 Sed ipse paucos post annos morbo atque aetate confectus quom sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis dicitur huiusce modi verba cum Iugurtha habuisse:

'Parvom ego te, Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine 10 opibus in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam, ut alia 2 magna et egregia tua omittam, novissime rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti. in Hispania nomen familiae renovatum est. postremo, quod difficillimum inter mortalis est, gloria invidiam vicisti.

Nunc, quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc 3 dexteram, per regni fidem moneo obtestorque te, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas neu malis alienos adiungere quam sanguine coniunctos retinere. non exercitus neque thesauri 4

1 et populo] populoque ACNMm 3 en om. VPl s. s. A
14 parvom ... Iugurtha Don. Ter. Andr. 35 parvom ... accepi
Eugraph. Ter. Andr. 35 ego te Iug. VNMTFnm Don. Eugraph.
ego Iug. te rell. codd. et sine spe et Eugraph. 15 meum
regnum plerique codd. Eugraph. regnum meum VPD excepi
Eugraph. 17 neque ... habuit Quint. inst. 9, 3, 12 Non. p. 110, 6
me falsum Non. 19 (h)oneravisti VN¹T²m 22 gloria inv.
vic. Porph. Hor. carm. 4, 3 16 Schol. Hor. carm. 4, 3, 16 24 vitae
finem V 28 non ... queas Eugraph. Ter. Ad. 65 non thesauri
neque ex. Eugraph. thesauri V

praesidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. quis autem amicior quam frater fratri? aut quem
 5 alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis, sin
 6 mali, inbecillum. nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur.

7 Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit
 8 iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar quam genuisse.
 11 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne respondit.

2 Micipsa paucis post diebus moritur. postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de cunctis negotiis disceptarent.
 3 sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox et iam antea ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere inpar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit, ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, ut aetati concederet,
 4 fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. 23
 5 ibi quom multa de administrando imperio dissererent,

1 verum] sed *Eugraph.* armis parare neque pretio quisquam possit *Eugraph.* 2 parantur AC¹F²n 3 amicior VPA¹B²Nn² amicitior *rell.* 6 nam ... dilabuntur **Sen. epist.* 15, 2 (94), 46

8 qui VxNnm quia PA²C²Yls qui de M 9 nam ... videtur **Quint. inst.* 8, 5, 4 11 vos ... enitimini *Prisc. gramm.* III 455, 32 12 colite et obs. TFn *Prisc.* 13 enitimini]intuemini *Prisc.*

18 postquam ... convenerunt *Prisc. gramm.* II 101, 18 illi ... fecerant *om. Prisc.* 19 convenere *Prisc.* 23 impari P impar||N impar ei l dextra Adh. ads. *Arus. gramm.* VII 452, 13 *Prisc. gramm.* III 312, 21

Iugurtha inter alias res iacit oportere quinquenni consu-
 ta et decreta omnia rescindi, nam per ea tempora con-
 fectum annis Micipsam parum animo valuisse. tum idem 6
 Hiempsal placere sibi respondit, nam ipsum illum tribus
 5 proxumis annis adoptione in regnum pervenisse. quod 7
 verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ra-
 tus erat, descendit. itaque ex eo tempore ira et metu 8
 anxius moliri, parare atque ea modo cum animo habere,
 quibus Hiempsal per dolum caperetur. quae ubi tardius 9
 10 procedunt neque lenitur animus ferox, statuit quovis
 modo inceptum perficere.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra me-12
 moravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros
 finisque imperi singulis constitui. itaque tempus ad 2
 15 utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam
 distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesau-
 ris alius alio concessere. sed Hiempsal in oppido Thir- 3
 mida forte eius domo utebatur, qui proximus lictor Iu-
 gurthae carus acceptusque ei semper fuerat. quem ille
 20 casu ministrum oblatum promissis onerat inpellitque,
 uti tamquam sua[m] visens domum eat, portarum cla-
 vis adulterinas paret — nam verae ad Hiempsalem refere-
 bantur — ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna
 manu venturum. Numida mandata brevi conficit atque, 4
 25 uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. qui 5
 postquam in aedis inrupere, divorsi regem quaerere, dor-
 mientis alios alios occursantis interficere, scrutari loca
 abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia mi-
 scere, quom interim Hiempsal reperitur occultans se tu-
 30 gurio mulieris ancillae, quo initio pavidus et ignarus
 loci perfugerat. Numidae caput eius, uti iussi erant, ad 6
 Iugurtham referunt.

1 Iugurtha . . . iacit *Schol. Stat. Theb. 1, 411* iacit XN¹lm¹
Schol. Stat. ait A²C²N²Ysm² 21 corr. *Schmalz in Berl. Phil.*
Woch. 1916, 63 24 conficit XHln confecit NK¹s perficit TF
 perfecit K²MDm 29 quom . . . ancillae *Don. Ter. Phorm. 292*
 occultans . . . ancillae *Don. Ter. Andr. 828* tugurio mul. anc.
Serv. Aen. 1, 409. 8, 337 in tug. A²B²M *Don. Ter. Phorm. Serv. bis*

- 13 Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam
 brevi divulgatur. Adherbalem omnisque, qui sub im-
 perio Micipsae fuerant, metus invadit. in duas partis
 discedunt Numidae: plures Adherbalem sequuntur, sed
 2 illum alterum bello meliores. igitur Iugurtha quam maxu- 5
 mas potest copias armat, urbis partim vi alias voluntate
 imperio suo adiungit, omni Numidiae imperare parat.
 3 Adherbal tametsi Romam legatos miserat, qui senatum
 docerent de caede fratris et fortunis suis, tamen fretus
 4 multitudine militum parabat armis contendere. sed ubi 10
 res ad certamen venit, victus ex proelio profugit in pro-
 5 vinciam ac deinde Romam contendit. tum Iugurtha pa-
 tratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in
 otio facinus suum cum animo reputans timere populum
 Romanum neque advorsus iram eius usquam nisi in ava- 15
 6 ritia nobilitatis et pecunia sua spem habere. itaque pau-
 cis diebus cum auro et argento multo Romam legatos
 mittit, quis praecipit, primum uti veteres amicos mune-
 ribus expleant, deinde novos adquirant, postremo quae-
 7 cumque possint largiundo parare ne cunctentur. sed ubi 20
 Romam legati venere et ex praecepto regis hospitibus
 aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pol-
 lebat, magna munera misere, tanta conmutatio incessit,
 ut ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis
 8 Iugurtha veniret. quorum pars spe, alii praemio inducti 25
 singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in
 9 eum consuleretur. igitur ubi legati satis confidunt, die
 constituto senatus utrisque datur. tum Adherbalem hoc
 modo locutum accepimus:
- 14 'Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi 30
 praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procuratio-
 nem existumarem meam, ceterum ius et imperium eius

2 di(e)ulgatur X1snm di(e)ulgabatur *rell.* 9 fretus ... con-
 tendere *Non. p. 259, 16* 11 ex proelio ... contendit *Non. p.*
260, 17 fugit *Non.* 12 contendere *Non.* 13 omnis numidiae
 P¹B omni numidiae K omni numidiae C²l¹ 17 praecipit A²C
 BNln praecepit *rell.*

penes vos esse; simul eniterer domi militiaeque quam maximo usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum, vos adfinium loco ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum divitias munimenta regni me habiturum. quae quom praecepta parentis mei agitare, 2 Iugurtha, homo omnium quos terra sustinet sceleratissimus, contempto imperio vostro Masinissae me nepotem et iam ab stirpe socium atque amicum populi Romani regno fortunisque omnibus expulit.

10 Atque ego, patres conscripti, quoniam eo miseriarum 3 venturus eram, vellem potius ob mea quam ob maiorum meorum beneficia posse me a vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem, secundum ea, si desideranda erant, 15 uti debitis uterer. sed quoniam parum tuta per se ipsa 4 probitas est neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret, ad vos confugi, patres conscripti, quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri quam usui esse. ceteri reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti 5 20 sunt aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiverunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius quam fortuna petunda erat. quorum progeniem vos, pa- 6 tres conscripti, nolite pati me nepotem Masinissae frustra a vobis auxilium petere. 25

Si ad impetrandum nihil causae haberem praeter miserandam fortunam, quod paulo ante rex genere fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops alienas opes expecto, tamen erat maiestatis populi Romani prohibere iniuriam neque pati quousquam regnum per scelus crescere. verum ego iis finibus eiectus sum, 8 30 quos maioribus meis populus Romanus dedit, unde pater et avos meus una vobiscum expulere Syphacem et

3 adfinium loco VM²m¹ adf. locum A¹C¹ in adf. loco MFm² in adf. locum *rell.* 12 posse a Vm¹ possem ea A¹N 14 secundum . . . uterer *Prisc. gramm. III 26, 28* secundum XN¹ln *Prisc.* sedum m sed C²N² *rell.* si des. erant *om. Prisc.*

Carthaginensis. vostra beneficia mihi erepta sunt, pa-
 9 tres conscripti, vos in mea iniuria despecti estis. eheu
 me miserum! hucine, Micipsa pater, beneficia tua eva-
 sere, ut, quem tu parem cum liberis tuis regnique parti-
 cipem fecisti, is potissimum stirpis tuae extincor sit? 5
 numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne
 10 in sanguine ferro fuga vorsabitur? dum Carthaginenses
 incolumes fuere, iure omnia saeva patiebamur: hostes
 ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat.
 postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem 10
 agitabamus, quippe quis hostis nullus erat, nisi forte
 11 quem vos iussissetis. ecce autem ex improviso Iugurtha,
 intoleranda audacia scelere atque superbia sese efferens,
 fratre meo atque eodem propinquo suo interfecto pri-
 mum regnum eius sceleris sui praedam fecit; post ubi 15
 me isdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim
 aut bellum expectantem in imperio vostro, sicuti videtis,
 extorrem patria domo, inopem et coopertum miseriis
 effecit, ut ubivis tutius quam in meo regno essem.
 12 Ego sic existumabam, patres conscripti, uti praedi- 20
 cantem audiveram patrem meum, qui vostram amicitiam
 diligenter colerent, eos multum laborem suscipere,
 13 ceterum ex omnibus maxume tutos esse. quod in fa-
 milia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis ades-
 set vobis; nos uti per otium tuti simus, in vostra manu 25
 14 est, patres conscripti. pater nos duos fratres reliquit,
 tertium Iugurtham beneficiis suis ratus est coniunctum
 nobis fore. alter eorum necatus est, alterius ipse ego
 15 manus inpias vix effugi. quid agam? aut quo potissu-
 mum infelix adcedam? generis praesidia omnia ex- 30

2 eheu me miserum *Ult. Syll. gramm. IV 256, 4* heu A²s *Ult. Syll.* heu me mis., heu me infelicem *Ult. Syll.* 3 hucine V X N Ksm huccine B² *rell.* 4 parem ... fecisti *Arus. gramm. VII 500, 3* tuis *om. V* 5 is] id V 6 numquam VP¹ 7 versa-
 bitur V X l s versabimur A Y n m 13 et sup. V sese] se V *om. P*
 16 non quit VP² 17 sicuti ... effecit *Non. p. 14, 26* 19 ut]
 et V regno meo V B H D F s m 22 laboris V 23 quod ...
 vobis *Don. Ter. Ad. 692* 25 sumus V

tincta sunt. pater, uti necesse erat, naturae concessit. fratri, quem minime decuit, propinquos per scelus vitam eripuit. affinis amicos propinquos ceteros meos
 5 crucem acti, pars bestiis obiecti sunt, pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum maerore et luctu morte graviolem vitam exigunt.

Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis advorsa 16
 facta sunt, incolumbia manerent, tamen, si quid ex inpro-
 10 viso mali accidisset, vos inplorarem, patres conscripti, quibus pro magnitudine imperi ius et iniurias omnis curae esse decet. nunc vero exul patria domo, solus 17
 atque omnium honestarum rerum egens quo adcedam aut quos appellem? nationesne an reges, qui omnes fa-
 15 miliae nostrae ob vostram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? postremo Masinissa nos ita instituit, patres conscripti, 18
 20 ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne societates, ne foedera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vostra amicitia fore; si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. virtute ac 19
 dis volentibus magni estis et opulenti, omnia secunda
 25 et oboedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet.

Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugur- 20
 thae parum cognita transvorsos agat. quos ego audio maxuma ope niti ambire fatigare vos singulos, ne quid
 30 de absente incognita causa statuatis; fingere me verba et fugam simulare, quoi licuerit in regno manere. quod 21
 utinam illum, quoius inpio facinore in has miseras pro-
 iectus sum, eadem haec simulantem videam, et aliquando

3 meos *om.* V 6 anima est V et] atque V 13 quo ...
 appellem *Don. Ter. Hec. 378* accidam *Don.* 21 neu foed. V
 28 quos ... singulos *Serv. Aen. 4, 283* 29 max. ope niti *om. Serv.*
 32 quoius VP² lacuna ab inpio usque ad c. 31, 23 auctoritas K

- aut apud vos aut apud deos immortalis rerum humana-
rum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox
atque praeclarus est, omnibus malis excruciatu in pie-
tatis in parentem nostrum, fratris mei necis mearumque
22 miseriarum gravis poenas reddat. iam iam, frater animo 5
meo carissime, quamquam tibi inmaturo et unde mi-
nume decuit vita erepta est, tamen laetandum magis
23 quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum,
sed fugam exilium egestatem et omnis has quae me
premunt aerumnas cum anima simul amisisti. at ego 10
infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, re-
rum humanarum spectaculum praebeo, incertus quid
agam, tuasne iniurias persequar ipse auxili egens an
regno consulam, quodius vitae necisque potestas ex opi-
24 bus alienis pendet. utinam emori fortunis meis hone- 15
stus exitus esset neu iure contemptus viderer, si defessus
malis iniuriae concessissem. nunc neque vivere lubet
neque mori licet sine dedecore.
- 25 Patres conscripti, per vos, per liberos atque parentis
vostros, per maiestatem populi Romani, subvenite mihi 20
misero, ite obviam iniuriae, nolite pati regnum Numi-
diae, quod vostrum est, per scelus et sanguinem fami-
liae nostrae tabescere.'
- 15 Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae
largitione magis quam causa freti paucis respondent: 25
Hiempsalem ob saevitiam suam ab Numidis interfec-
tum, Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam
superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequivisset.
Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent ac
Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta 30
2 sua ponerent. deinde utrique curia egrediuntur. sena-
tus statim consulitur. fautores legatorum, praeterea se-

2 ne VP²A¹N ut *rell.* 5 iam iam ... carissime *Serv. Aen.*
12, 676 16 neu iure VP²A¹ ne iure B¹ ne vivere *rell.* 18 emori V
19 per vos ... Romani *om.* V per liberos ... vestros *Prob.*
inst. gramm. IV 96, 8 20 misero mihi VDF mihi misero mihi
(*exp.*) A

natus magna pars gratia depravata Adherbalis dicta
 contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gra-
 tia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et
 flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. at contra pauci, 3
 5 quibus bonum et aequom divitiis carius erat, subveni-
 undum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindi-
 candam censebant, sed ex omnibus maxume Aemilius 4
 Scaurus, homo nobilis inpiger factiosus, avidus poten-
 tiae honoris divitiarum, ceterum vitia sua callide occul-
 10 tans. is postquam videt regis largitionem famosam in- 5
 pudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta
 licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubi-
 dine continuit. vicit tamen in senatu pars illa, quae vero 16
 pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, uti decem 2
 15 legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugur-
 tham et Adherbalem dividerent. quouis legationis prin-
 ceptus fuit L. Opimius, homo clarus et tum in senatu po-
 tens, quia consul C. Graccho et M. Fulvio Flacco inter-
 fectis acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercu-
 20 erat. eum Iugurtha tametsi Romae in inimicis habuerat, 3
 tamen accuratissime recepit, dando et pollicendo multa
 perfecit, uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus
 commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via 4
 aggressus plerosque capit, paucis carior fides quam pe-
 25 cunia fuit. in divisione, quae pars Numidiaie Maureta- 5
 niam attingit, agro virisque opulentior, Iugurthae tradi-
 tur; illam alteram specie quam usu potiore, quae por-
 tuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal pos-
 sedit.

30 Res postulare videtur Africae situm paucis exponere 17
 et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit,
 attingere. sed quae loca et nationes ob calorem aut as- 2

4 suo AM 10 is ... inpudentemque Non. p. 306, 5 videt
 regis om. Non. 13 vicit ... anteferebat Non. p. 366, 1 18 qui
 N²HT²sm consuls P consulibus H²T¹ln 20 inimicis vulgo
 amicis codd.

peritatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim. cetera quam paucissimis absolvam.

- 3 In divisione orbis terrae plerique in parte tertia Afri-
cam posuere, pauci tantummodo Asiam et Europam 5
4 esse, sed Africam in Europa. ea finis habet ab occidente
fretum nostri maris et Oceani, ab ortu solis declivem
latitudinem, quem locum Catabathmon incolae appel-
5 lant. mare saevom, inportuosum; ager frugum fertilis,
bonus pecori, arbori infecundus; caelo terraque penuria 10
6 aquarum. genus hominum salubri corpore, velox, pati-
ens laborum; <ac> plerosque senectus dissolvit, nisi qui
ferro aut bestiis interiere, nam morbus haud saepe quem-
quam superat; ad hoc malefici generis plurima ani-
7 malia. sed qui mortales initio Africam habuerint qui- 15
que postea adcesserint aut quo modo inter se permixti
sint, quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, di-
vorum est, tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiem-
psalis dicebantur, interpretatum nobis est utique rem sese
habere cultores eius terrae putant, quam paucissimis 20
dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit.
- 18 Africam initio habuere Gaetuli et Libyes, asperi in-
cultique, quis cibus erat caro ferina atque humi pabu-
2 lum uti pecoribus. ii neque moribus neque lege aut
imperio quousquam regebantur: vagi palantes quas nox 25
3 coegerat sedes habebant. sed postquam in Hispania
Hercules, sicuti Afri putant, interiit, exercitus eius, con-

1 de iis... narraverim *Prisc. gramm. III* 67, 23 de iis] cetera
Prisc. 2 comperta *Prisc.* 9 mare ... (14) animalia **Fronto p.*
109 N (Hauler p. 162 et 166) mare saev. in *p. Serv. Aen. 1, 616*
ager frug. fert. *Arus. gramm. VII* 473, 20 10 arb. inf. *Arus.*
gramm. VII 473, 18 arbore *Arus.* caelo ... aquarum *Serv. Aen.*
1, 22 12 ac *Fronto om. codd.* 13 quemquam] quem *Fronto*
17 sint *Ysnm sunt XNI* 19 utique ... habere *Ult. Syll.*
gramm. IV 248, 13 21 penes auctores fides erit **Sen. nat. 4* ^b, 3, 1
26 postquam Hercules in Africa, sicut putant, interiit, exer-
citus eius variis gentibus permixtus est *Schol. Stat. 6, 512* 26 sqq.
cf. Isid. orig. 9, 2, 120 sq.

positus ex variis gentibus, amisso duce ac passim multis
sibi quisque imperium petentibus brevi dilabitur. ex 4
eo numero Medi, Persae et Armenii navibus in Africam
transvecti proximos nostro mari locos occupavere, sed 5
5 Persae intra Oceanum magis, iique alveos navium in-
vorsos pro tuguriis habuere, quia neque materia in agris
neque ab Hispanis emundi aut mutandi copia erat: mare 6
magnum et ignara lingua commercio prohibebant. ii 7
paulatim per conubia Gaetulos secum miscuere et, quia
10 saepe temptantes agros alia, deinde alia loca petiverant,
semet ipsi Nomadas appellavere. ceterum adhuc aedi- 8
ficia Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant,
oblonga, incurvis lateribus, tecta quasi navium carinae
sunt. Medis autem et Armeniis adcessere Libyes — nam 9
15 ii propius mare Africum agitabant, Gaetuli sub sole
magis, haud procul ab ardoribus —, iique mature oppida
habuere; nam freto divisi ab Hispania mutare res inter
se instituerant. nomen eorum paulatim Libyes corrumpere, 10
barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. sed res 11
20 Persarum brevi adolevit, ac postea nomine Numidae,
propter multitudinem a parentibus digressi, possedere
ea loca, quae proxuma Carthagine[m] Numidia appel-
latur. deinde utrique alteris freti finitimos armis aut 12
metu sub imperium suum coegere, nomen gloriamque
25 sibi addidere, magis ii, qui ad nostrum mare processe-
rant, quia Libyes quam Gaetuli minus bellicosi. denique
Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est,
victi omnes in gentem nomenque imperantium con-
cessere. postea Phoenices, alii multitudinis domi minuen- 19
30 dae gratia, pars imperi cupidine sollicitata plebe et aliis

8 commercio PAN commercia *rell.* 9 secum *om.* Pl 11 no-
madas P¹A¹m numadas l mumidas *rell.* 12 mapalia *Serv. Aen.*
1, 421 13 tecta A²CBNT²lsnm tecto *rell.* 15 propius ...
agitabant *Arus. gramm. VII 501, 11* 17 mutare ... instituerant
Comment. Lucan. 7, 263 22 proxuma ... appellatur *Arus. gramm.*
VII 498, 17 proxuma *Arus. proxume codd. fortasse recte* Car-
thagine *Arus. Carthaginem codd.*

- novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Lepcim
aliasque urbis in ora maritima condidere; eaeque brevi
multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae
2 decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto
quam parum dicere, quoniam alio properare tempus 5
monet.
- 3 Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa
dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theraeon,
ac deinceps duae Syrtes interque eas Lepcis, deinde
Philaenon arae, quem locum Aegyptum vorsus finem 10
imperi habuere Carthaginienses, post aliae Punicae urbes.
4 cetera loca usque ad Mauretaniam Numidae tenent,
5 proximi Hispania[m] Mauri sunt. super Numidiam
Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius
6 vagos agitare, post eos Aethiopas esse, dehinc loca 15
7 exusta solis ardoribus. igitur bello Iugurthino pleraque
ex Punicis oppida et finis Carthaginensium, quos no-
vissume habuerant, populus Romanus per magistratus
administrabat; Gaetulorum magna pars et Numidae
usque ad flumen Muluccham sub Iugurtha erant; Mauris 20
omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen cetera
ignarus populi Romani itemque nobis neque bello neque
8 pace antea cognitus. de Africa et eius incolis ad necessi-
tudinem rei satis dictum.
- 20 Postquam diviso regno legati Africa decessere et 25
Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adept-
um sese videt, certum esse ratus, quod ex amicis apud
Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse, simul
et illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante

1 Hipponem . . . urbis **Sacerd. gramm. VI 470, 18* Lepcim
Buecheler in Rhein. Mus. 59, 638 sqq (cf. Schmalz, Berl. Phil. Woch.
1916, 511) Leptim *codd., itemque c. 19, 3; 77, 1, 2; 79, 1* 2 alias-
que urbis] ceterasque civitates *Sacerd.* 4 nam . . . dicere *Quint.*
inst. 2, 13, 14 Serv. Aen. 1, 342 nam] sed *Serv.* tacere satius *Quint.*

10 Philenon arae *Max. Victorin. gramm. VI 235, 13* 13 pro-
ximi . . . sunt *Arus. gramm. VII 498, 18* proximi *Pl Arus. pro-*
xume rell. codd. Hispania *Arus. Hispanias Pl Hispaniam rell.*

15 dehinc *PB* deinde *A* dein *rell.*

muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum
intendit. ipse acer, bellicosus; at is quem petebat quietus, 2
inbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens
magis quam metuendus. igitur ex improviso finis eius 3
5 cum magna manu invadit, multos mortalis cum pecore
atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca
hostiliter cum equitatu adcedit, deinde cum omni multi- 4
tudine in regnum suum convortit, existumans Adher-
balem dolore permotum iniurias suas manu vindicaturum
10 eamque rem belli causam fore. at ille, quod neque se 5
parem armis existumabat et amicitia populi Romani
magis quam Numidis fretus erat, legatos ad Iugurtham
de iniuriis questum misit. qui tametsi contumeliosa
dicta rettulerant, prius tamen omnia pati decrevit quam
15 bellum sumere, quia temptatum antea secus cesserat.
neque eo magis cupido Iugurthae minuebatur, quippe 6
qui totum eius regnum animo iam invaserat. itaque non 7
uti antea cum praedatoria manu, sed magno exercitu
comparato bellum gerere coepit et aperte totius Numidiae
20 imperium petere. ceterum, qua pergebat, urbis agros 8
vastare, praedas agere, suis animum hostibus terrorem
augere. Adherbal ubi intellegit eo processum, uti regnum 21
aut relinquendum esset aut armis retinendum, neces-
sario copias parat et Iugurthae obvius procedit. interim 2
25 haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque
exercitus consedit et, quia diei extremum erat, proelium
non inceptum. sed ubi plerumque noctis processit, ob-
scuro etiam tum lumine milites Iugurthini signo dato
castra hostium invadunt, semisomnos partim, alios arma
30 sumentis fugant funduntque. Adherbal cum paucis equi-
tibus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum fuisset,
quae Numidas insequentis moenibus prohibuit, uno die
inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret.
igitur Iugurtha oppidum circumscedit, vineis turribusque 3

1 in regnum . . . metuendus **Fronto p. 109 N. (Hauler p. 162)*

3 opportunus iniuriae *Arus. gramm. VII 496, 15* 11 et ami-
citia . . . fretus *Arus. gramm. VII, 474, 28*

et machinis omnium generum expugnare aggreditur, maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam missos audiverat.

- 4 Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres 5
 adulescentes in Africam legantur, qui ambos reges
 adeant, senatus populique Romani verbis nuntient velle
 et censere eos ab armis discedere, <de controversiis
 suis iure potius quam bello disceptare>: ita seque illisque
 22 dignum esse. legati in Africam maturantes veniunt, eo 10
 magis quod Romae, dum proficisci parant, de proelio
 facto et oppugnatione Cirtae audiebatur; sed is rumor
 2 clemens erat. quorum Iugurtha accepta oratione re-
 spondit sibi neque maius quicquam neque carius aucto-
 ritate senatus esse. ab adulescentia ita se enisum, ut 15
 ab optumo quoque probaretur; virtute, non malitia P. Sci-
 pioni, summo viro, placuisse; ob easdem artis a Micipsa,
 3 non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. cete-
 rum, quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum
 4 suam iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis vitae 20
 suae insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri eius
 obviam isse. populum Romanum neque recte neque
 pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit.
 postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi mis-
 5 surum. ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi 25
 copia non fuit.
- 23 Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est neque
 propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest,
 vallo atque fossa moenia circumdat, turris extruit easque
 praesidiis firmat; praeterea dies noctisque aut per vim 30
 aut dolis temptare; defensoribus moenium praemia modo,
 modo formidinem ostentare; suos hortando ad virtutem
 2 adrigere; prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi
 intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem

8—9 om. codd., leguntur in paucis integris, v. Ag. 93 sq.

12 sed... erat *Prisc. gramm.* III 353, 11 15 senati Cs 33 ad-
 rigere Xls erigere Ynm

infestum, auxili spem nullam, penuria rerum necessa-
 riarum bellum trahi non posse, ex iis, qui una Cirtam
 profugerant, duos maxime inpigros delegit; eos multa
 pollicendo ac miserando casum suum confirmat, uti per
 5 hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein
 Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa effi-24
 ciunt. litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum
 sententia haec fuit:

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, patres 2
 10 conscripti, sed vis Iugurthae subigit, quem tanta libido
 extinguendi me invasit, ut neque vos neque deos in-
 mortalis in animo habeat, sanguinem meum quam omnia
 malit. itaque quintum iam mensem socius et amicus 3
 populi Romani armis obsessus teneor; neque mihi Mi-
 15 cipsae patris mei beneficia neque vostra decreta auxi-
 liantur; ferro an fame acrius urgear, incertus sum.

Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna 4
 mea, et iam antea expertus sum parum fidei miseris
 esse; nisi tamen intellego illum supra quam ego sum 5
 20 petere neque simul amicitiam vostram et regnum meum
 sperare. utrum gravius existimet, nemini occultum est.
 nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum, deinde 6
 patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae in-
 iuriae, nihil ad vos. verum nunc vestrum regnum armis 7
 25 tenet; me, quem vos imperatorem Numidis posuistis,
 clausum obsidet; legatorum verba quanti fecerit, pericula
 mea declarant. quid est reliquum nisi vis vestra, quo 8
 moveri possit? nam ego quidem vellem, et haec, quae 9
 scribo, et illa, quae antea in senatu questus sum, vana
 30 forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.

Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum 10
 ostentui essem, non iam mortem neque aerumnas, tan-
 tummodo inimici imperium et cruciatus corporis de-

9 ad om. V 15 mei om. V 16 incertum est VP² 23 ex-
 puli V 27 vestra vis V quo Y(-M) qua A²CBn a quo A¹M
 lsm a qua P 28 movere N commoveri V nam ... faceret
Serv. Aen. 1, 392 29 scripsi V 31 utj et V¹ 33 cruciatum V

precor. regno Numidiae, quod vostrum est, uti lubet, consulite; me manibus inpiis eripite, per maiestatem imperi, per amicitiae fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae.'

- 25 His litteris recitatis fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent et quam primum Adherbali subveniendum; de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. sed ab isdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, uti in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usu. in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis et tum senatus princeps. ii, quod res in invidia erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo navem ascendere. dein brevi Uticam adpulsi litteras ad Iugurtham mittunt: quam ocissime ad provinciam adcedat, seque ad eum ab senatu missos. ille ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse, primo commotus metu atque luidine divorsus agitabatur: timebat iram senatus, ni paruisset legatis; porro animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat. vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. igitur exercitu circumdato summa vi Cirtam inrumpere nititur, maxime sperans diducta manu hostium aut vi aut dolis sese casum victoriae inventurum. quod ubi secus procedit neque quod intenderat efficere potest, ut, prius quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur, ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in

2 manibus VPBls ex man. *rell.* 9 enisum P¹A¹N¹lsm enisum (nisum) est *rell.* 14 in senatu A²CBImn 15 ab PB a *rell.* navem P¹ACN¹Mls navim *rell.* 23 rapiebat P¹Nls rapiebatur *rell.* 25 diducta NTDFsnm ded. HM ducta XI 28 ut . . . potiretur *Non. p.* 498, 29 *Arus. gramm.* VII 498, 4 *Serv. Aen.* 3, 278 priusquam . . . potiretur *Prisc. gramm.* III 334, 4 29 poteretur *Arus.*

provinciam venit. ac tametsi senati verbis graves minae 11
nuntiabantur, quod ab oppugnatione non desisteret,
multa tamen oratione consumpta legati frustra discessere.

Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum vir-26
5 tute moenia defensabantur, confisi deditione facta prop-
ter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore,
Adherbali suadent, uti seque et oppidum Iugurthae tra-
dat, tantum ab eo vitam paciscatur; de ceteris senatui
curae fore. at ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae 2
10 rebatur, tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, co-
gundi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem
facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum ne- 3
cat, deinde omnis puberes Numidas atque negotiatores
promiscue, uti quisque armatus obviis fuerat, interficit.

15 Quod postquam Romae cognitum est et res in senatu 27
agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando ac
saepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus atroci-
tatem facti leniebant. ac ni C. Memmius tribunus ple- 2
bis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis,
20 populum Romanum edocuisset id agi, ut per paucos fac-
tiosos Iugurthae scelus condonaretur, profecto omnis in-
vidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta
vis gratiae atque pecuniae regis erat. sed ubi senatus 3
delicti conscientia populum timet, lege Sempronia pro-
25 vinciae futuris consulibus Numidia atque Italia decre-
tae; consules declarati P. Scipio Nasica <et> L. Bestia 4
Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. 5
deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; sti-
pendium aliaque, quae bello usui forent, decernuntur.

30 At Iugurtha contra spem nuntio accepto, quippe quoi 28

1 senati PACN senatui l senatus *rell.* 8 tantum ... pacis-
catur *Arus. gramm. VII 498, 9* 12 fecit Y 14 armatus Xln
armatis A¹ *rell.* interficit Xlnsn interfecit Ym 20 ut ... con-
donaretur *Arus. gramm. VII 461, 3* per pauc. fact. *om. Arus.*

26 *addidi, v. Ag. 20 et 179* 27 Calpurnius *om. Pl s. s. MD* Cal-
purnius L. baestiae A Calpurnius L. bestia c. (L. bestia c. *eras.*) C
bestia c; calpurnius B L. calpurnius bestia Ns

Romae omnia venire in animo haeserat, filium et cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit iisque uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnis
 2 mortalis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam adventabant, senatus a Bestia consultus est, placeretne 5 legatos Iugurthae recipi moenibus, iique decrevere, nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus pro-
 3 xumis decem Italia decederent. consul Numidis ex senatus decreto nuntiari iubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. 10
 4 Interim Calpurnius parato exercitu legat sibi homines nobilis factiosos, quorum auctoritate quae deliquisset munita fore sperabat. in quis fuit Scaurus, quoniam de
 5 natura et habitu supra memoravimus. nam in consule nostro multae bonaeque artes <et> animi et corporis 15 erant, quas omnis avaritia praepediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, 6 firmissimus contra pericula et insidias. sed legiones per Italiam Regium atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in
 7 Africam transvectae. igitur Calpurnius initio paratis com- 20 meatibus acriter Numidiam ingressus est, multosque 29 mortalis et urbis aliquot pugnando cepit. sed ubi Iugurtha per legatos pecunia temptare bellicae, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit, animus
 2 aeger avaritia facile convorsus est. ceterum socius et 25 administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus, qui tametsi a principio plerisque ex factione eius corruptis acerrime regem inpu gnauerat, tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in pravum abstrac-
 3 tus est. sed Iugurtha primo tantummodo belli redime- 30 bat, existumans sese aliquid interim Romae pretio aut

1 venum ire CBHs 3 praecipit Xs praecepit *rell.* 8 senati *Dietsch fort. recte, ut in Catil. 30, 3. 36, 5. 53, 1 Iug. 40, 1; cf. tamen Catil. 51, 36* 12 auctoritate CTs + m. 2 ABNHD auctoritas *rell.* 14 in consule . . . insidias **Fronto p. 109 N (Hauler p. 162)* 15 et *Fronto, om. codd.* 18 invidias PANlm *Fronto, fort. recte* 30 primo AYsm primum *rell.*

gratia effecturum. postea vero quam participem negoti-
 Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recupe-
 randae pacis statuit cum iis de omnibus pactionibus
 praesens agere. ceterum interea fidei causa mittitur a 4
 5 consule Sextius quaestor in oppidum Iugurthae Vagam.
 quoius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpur-
 nius palam legatis imperaverat, quoniam deditionis mora
 indutiae agitabantur. igitur rex, uti constituerat, in ca- 5
 stra venit, ac pauca praesenti consilio locutus de invidia
 10 facti sui atque uti in deditionem acciperetur, reliqua
 cum Bestia et Scauro secreta transigit. dein postero die
 quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem ac-
 cipitur. sed, uti pro consilio imperatum erat, elephant 6
 triginta, pecus atque equi multi cum parvo argenti pon-
 15 dere quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magi- 7
 stratus rogandos proficiscitur. in Numidia et exercitu
 nostro pax agitabantur.

Postquam res in Africa gestas quoque modo actae 30
 forent fama divulgavit, Romae per omnis locos et con-
 20 ventus de facto consulis agitari. apud plebem gravis in-
 vidia, patres solliciti erant: probarentne tantum flagitium
 an decretum consulis subvortere, parum constabat.
 ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et so-
 cius Bestiae ferebatur, a vero bonoque impediabat. at 2
 25 C. Memmius, quoius de libertate ingeni et odio poten- 3
 tia nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et mo-
 ras senatus contionibus populum ad vindicandum hor-
 tari, monere, ne rem publicam, ne libertatem suam de-
 sererent, multa superba et crudelia facinora nobilitatis
 30 ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum
 incendebat.

11 dein ... accipitur *Fest. p. 314, 34 Diom. gramm. I 486, 15
 deinde Diom. postero die om. Diom. 23 eos ... impediabat
 Arus. gramm. VII 486, 7 pot. Scauri eos Arus. quod ... fere-
 batur om. Arus. 26 inter dubitationem Arus. gramm. VII 482, 2
 28 monere ne rem p. ne lib. N¹m monere rem p. (p. rom. corr.)
 ne lib. A monere P. R. ne lib. PB (movere) lsn monere ne
 pop. rom. ne lib. C monere p. r. ne remp. ne lib. rell.

- 4 Sed quoniam ea tempestate Romae Memmi facundia clara pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam multis orationem eius perscribere, ac potissimum ea dicam, quae in contione post reditum Bestiae huiusce modi verbis disseruit:
- 31 'Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium rei publicae omnia superet: opes factionis, vostra patientia, ius nullum, ac maxume quod innocentiae plus
2 periculi quam honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiae pau- 10
corum, quam foede quamque inulti perierint vestri defensores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia cor-
3 ruptus sit, qui ne nunc quidem obnoxiiis inimicis exurgitis atque etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori
4 esse. sed quamquam haec talia sunt, tamen obviam ire 15
5 factionis potentiae animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar. verum id frustra an ob rem faciam, in vostra manu situm est, Quirites.
- 6 Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vestri fe- 20
cere, uti contra iniurias armati eatis. nihil vi, nihil secessionem opus est; necesse est suomet ipsi more praecipites eant. occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt; post C. Cracchi et C. Fulvi caedem item vestri ordinis 25
multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis
8 non lex, verum libido eorum finem fecit. sed sane fuerit regni paratio plebi sua restituere; quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, iure factum sit. superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari, reges 30
et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere, penes eosdem et summam gloriam et maxumas divitias esse. tamen haec talia facinora impune suscepisse parum habuere, itaque postremo leges, maistas vestra, di-

3 eam PA²CBMT 4 quae] quam P²CB²MT 11 multi
BMDn 12 ab . . . corruptus Arus. gramm. VII 460. 10 16 po-
tentiae factionis VP²n 18 situmq. est. V

vina et humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos 10
 qui ea fecere pudet aut paenitet, sed incedunt per ora
 vostra magnifici, sacerdotia et consulatus, pars trium-
 phos suos ostentantes; proinde quasi ea honori, non
 5 praedae habeant. servi aere parati iniusta imperia do- 11
 minorum non perferunt; vos, Quirites, in imperio nati
 aequo animo servitutem toleratis? at qui sunt ii, qui 12
 rem publicam occupavere? homines sceleratissimi, cru-
 entis manibus, immani avaritia, nocentissimi et idem
 10 superbissimi, quibus fides decus pietas, postremo ho-
 nesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. pars eorum 13
 occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, pleri-
 que caedem in vos fecisse pro munimento habent. ita 14
 quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. me-
 15 tum ab scelere suo ad ignaviam vostram transtulere,
 quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metu-
 ere in unum coegit. sed haec inter bonos amicitia, inter 15
 malos factio est. quod si tam vos libertatis curam ha- 16
 beretis, quam illi ad dominationem accensi sunt, pro-
 20 fecto neque res publica sicuti nunc vastaretur et bene-
 ficia vostra penes optimos, non audacissimos forent.
 maiores vestri parandi iuris et maiestatis constituendae 17
 gratia bis per secessionem armati Aventinum occupa-
 vere; vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne
 25 summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius
 dedecus est parta amittere quam omnino non paravisse.

Dicet aliquis 'quid igitur censes?' vindicandum in eos, 18
 qui hosti prodidere rem publicam, non manu neque vi,
 quod magis vos fecisse quam illis accidisse indignum
 30 est, verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae.

2 sed ... magnifici *Serv. Aen. 1, 46* 4 proinde VP¹A¹N¹m
 perinde *rell.* honores non praedas V 6 Quirites *om. V*
 9 et idem VPCBl sn idemque *rell.* 13 ita ... tutus est
Serv. Aen. 7, 787 ita] itaque V 15 ab VP a *rell.* 16 quos...
 coegit *Don. Ter. Hec. 170* omnis eadem cupere *om. Don.* idem
 cupere VP²l odisse et V 17 inter bonos ... factio *Non. p.*
304, 23 18 curam libertatis Vn 29 vos] vobis VA¹

- 19 qui si dediticius est, profecto iussis vestris oboediens
erit; sin ea contemnit, scilicet existumabitis, qualis illa
pax aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum im-
punitas, ad paucos potentis maxumae divitiae, ad rem
20 publicam damna atque dedecora pervenerint; nisi forte 5
nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet
et illa quam haec tempora magis placent, quom regna
provinciae leges iura iudicia bella atque paces, postremo
divina et humana omnia penes paucos erant; vos autem,
hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus, impera- 10
tores omnium gentium, satis habebatis animam retinere.
nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat?
21 Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existumo
impune iniuriam accepisse, tamen vos hominibus scele-
ratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo 15
22 paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam
et illis, quantum importunitatis habent, parum est im-
pune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur,
et vobis aeterna sollicitudo remanebit, quom intellegetis
aut serviundum esse aut per manus libertatem retinen- 20
23 dam. nam fidei quidem aut concordiae quae spes est?
dominari illi volunt, vos liberi esse; facere illi iniurias,
vos prohibere; postremo sociis nostris veluti hostibus,
24 hostibus pro sociis utuntur. potestne in tam divorsis
mentibus pax aut amicitia esse? 25
25 Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus in-
punitum omittatis. non peculatus aerari factus est neque
per vim sociis ereptae pecuniae, quae quamquam gra-
via sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur;

1 iussis ... erit *Arus. gramm. VII 496, 26* 2 contemnet V
4 ad rem p. VX1 in rem p. A¹ *rell.* 8 iudicia ... paces
Beda gramm. VII 283, 16 bella atque paces *Cledon. gramm. V*
42, 25 Pomp. gramm. V 176, 21 paces *Serv. gramm. IV 432, 21*
paces exercebant *Cledon.* 9 vos ... Romanus *Serv. Aen. 1, 46*
10 imp. omn. gent. *Arus. gramm. VII 481, 20* 13 viro VP
Mm vir^s F viros A¹N¹s virum A²N² *rell.* flagitiosum HM
flagitiosissimo m flagitiosissim^s F flagitiosissimos A¹N¹s 19 al-
terna VXDln 23/24 hostibus bis P¹ln semel *rell.* 27 amittatis V

hosti acerrumo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vostrum est; domi militiaeque res publica venalis fuit. quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, 26 quid erit reliquom, nisi ut illis qui ea fecere oboedientes
 5 vivamus? nam impune quae lubet facere, id est regem esse. neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis 27 vestros perperam quam recte fecisse, sed ne ignoscendo malis bonos perditum eatis. ad hoc in re publica multo 28 praestat benefici quam malefici inmemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi neglegas, at malus improbior. ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxili 29 egeas.'

Haec atque alia huiusce modi saepe [in] dicundo 32 Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur eumque interposita fide publica Romam duceret, quo facilius indicio regis Scauri et reliquorum, quos pecuniae captae arcessebat, delicta patefierent.

Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relictii 2 a Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui plurima et flagitiosissima facinora fecere. fuere 3 qui auro corrupti elephantos Iugurthae traderent, alii perfugas vendere[nt], pars ex pacatis praedas agebant: tanta vis avaritiae in animos eorum veluti tabes inva- 4 serat. at Cassius praetor perlata rogatione a C. Memmio 5 ac percussa omni nobilitate ad Iugurtham proficiscitur eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne vim quam misericordiam eius experiri mallet. privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam 30 publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat.

2 est om. Ys 3 nisi . . . noxios *Diom. gramm. I 365*, 2 vindicantur V vindicatum fuerit *Diom.* 9 benefici memorem esse quam maleficii VP² inmemorem]///memorem N memorem *rell.* (in s. s. KTF) 13 *vulgo delent, sed post in aliquid videtur excidisse velut 'contionibus'* 23 *corr. Kortte* 28 quoniam PA¹ quo *rell.* ne . . . mallet *Don. Ter. Hec. 766 bis* ne] nam *Don. 2* 29 magis quam benivolentiam *Don. 1* mallet *Don. 1*

- 33 Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam ma-
 2 xume miserabili cum Cassio Romam venit. ac tametsi
 in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus,
 quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quae
 supra diximus, C. Baebium tribunum plebis magna mer- 5
 cede parat, quouis inpudentia contra ius et iniurias om-
 3 nis munitus foret. at C. Memmius advocata contione,
 quamquam regi infesta plebes erat et pars in vincula
 duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more
 maiorum de hoste supplicium sumi, dignitatē quam irae 10
 magis consulens sedare motus et animos eorum mollire,
 postremo confirmare fidem publicam per sese inviolatam
 4 fore. post ubi silentium coepit, producto Iugurtha verba
 facit, Romae Numidiaequē facinora eius memorat, sce-
 lera in patrem fratresque ostendit. quibus iuvantibus 15
 quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat po-
 polus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo
 habere. si verum aperiat, in fide et clementia populi Ro-
 mani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non sociis
 34 saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. deinde ubi 20
 Memmius dicundi finem fecit et Iugurtha respondere
 iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia cor-
 ruptum supra diximus, regem tacere iubet, ac tametsi
 multitudo, quae in contione aderat, vehementer accensa
 terrebat eum clamore, vultu, saepe impetu atque aliis 25
 2 omnibus, quae ira fieri amat, vicit tamen inpudentia. ita
 populus ludibrio habitus ex contione discedit; Iugurthae
 Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, ani-
 mi augescunt.
- 35 Erat ea tempestate Romae Numida quidam nomine 30
 Massiva, Gulussae filius, Masinissae nepos, qui, quia
 in dissensione regum Iugurthae advorsus fuerat, dedita
 Cirta et Adherbale interfecto profugus ex patria abierat.
 2 huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum

1 cultu ... venit *Serv. georg. 1, 3* 2 cum Cassio *om. Serv.*
 8 plebs *A²H Γ¹ln* 18 vera *Y(-K)m* aperiet *A* aperiret
Y(-K)m 33 patria *P* Africa *rell.*

Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidia ab senatu petat. avidus consul belli gerundi movere quam senescere omnia malebat. ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. quae postquam Massiva agitare coepit neque Iugurthae in amicis satis praesidi est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat, Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivae paret ac maxume occulte, sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur et per homines talis negoti artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat. deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paulo inconsultius Massivam aggreditur. illum obtruncat, sed ipse deprehensus multis hortantibus et in primis Albino consule indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque quam ex iure gentium Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. at Iugurtha manifestus tanti sceleris non prius omisit contra verum niti, quam animadvortit supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumpsum foret. et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremo dixisse 'o urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit.'

13 per . . . artifices *Arus. gramm. VII 456, 3* 23 supra PBK s super *rell.* 32 o urbem . . . invenerit **Liv. perioch. 64* **Aug. epist. 138, 16* **Oros. hist. 5, 15, 5* o urbem *AH²M³ Liv. Aug. Oros. urbem rell. mature] cito Liv.*

- 36 Interim Albinus renovato bello commeatum, stipen-
dium aliaque, quae militibus usui forent, maturat in Afri-
cam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia,
quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione aut
2 quovis modo bellum conficeret. at contra Iugurtha tra- 5
here omnia et alias, deinde alias morae causas facere;
polliceri deditionem ac deinde metum simulare; cedere
instanti et paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli
3 modo, modo pacis mora consulem ludificare. ac fuere
qui tum Albinum haud ignarum consili regis existuma- 10
rent neque ex tanta properantia tam facile tractum bel-
4 lum socordia magis quam dolo crederent. sed postquam
dilapso tempore comitiorum dies adventabat, Albinus
Aulo fratre in castris pro praetore relicto Romam decessit.
- 37 Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter 15
2 res publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annii tribuni
plebis resistentibus collegis continuare magistratum ni-
tebantur, quae dissensio totius anni comitia impediabat.
3 ea mora in spem adductus Aulus, quem pro praetore in
castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut 20
terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae milites
mense Ianuario ex hibernis in expeditionem evocat, mag-
nisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum
4 Suthul, ubi regis thesauri erant. quod quamquam et
saevitia temporis et opportunitate loci neque capi ne- 25
que obsideri poterat — nam circum murum situm in prae-
rupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis
paludem fecerat —, tamen aut simulandi gratia, quo regi
formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros
oppidi potiundi vineas agere, aggerem iacere aliaque, 30
38 quae incepto usui forent, properare. at Iugurtha cognita

9 pacis . . . ludificare *Arus. gramm. VII 490, 22* consulem] prin-
cipem *Arus.* ludificari *Arus.* 19 Aulus] Albinus *PAN¹KI*
itemque c. 38, 2. 38, 4. 38, 9. 39, 1 23 opp. Suthul **Prisc. gramm.*
II 147, 21 27 aquis hiemantibus *Sen. epist. 19, 5 (114), 19* 30 alia-
que . . . properare *Arus. gramm. VII 502, 11* 31 quae . . . forent
om. Arus.

vanitate atque inperitia legati subdole eius augere amen-
 tiam, missitare supplicantis legatos, ipse quasi vitabun-
 dus per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. 2
 denique Aulum spe pactionis perpulit, uti relicto Su-
 5 thule in abditas regiones sese veluti cedentem insequere-
 tur: ita delicta occultiora fuere. interea per homines 3
 callidos diu noctuque exercitum temptabat, centuriones
 ducesque turmarum, partim uti transfugerent, corrup-
 pere, alii signo dato locum uti desererent. quae post- 4
 10 quam ex sententia instruit, intempesta nocte de impro-
 viso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit.
 milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere 5
 alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare om-
 nibus locis. vis magna hostium, caelum nocte atque nu-
 15 bibus obscuratum, periculum anceps; postremo fugere
 an manere tutius foret, in incerto erat. sed ex eo nu- 6
 mero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Li-
 gurum cum duabus turmis Thracum et paucis gregariis
 militibus transiere ad regem, et centurio primi pili tertiae
 20 legionis per munitionem, quam uti defenderet accepe-
 rat, locum hostibus introeundi dedit, eaque Numidae
 cuncti inrupere. nostri foeda fuga, plerique abiectis ar- 7
 mis, proximum collem occupaverunt. nox atque praeda 8
 castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remorata
 25 sunt. deinde Iugurtha postero die cum Aulo in conlo- 9
 quio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame et
 ferro clausum ten(er)et, tamen se memorem humana-
 rum rerum, si secum foedus faceret, incolumis omnis sub
 iugum missurum; praeterea uti diebus decem Numidia
 30 decederet. quae quamquam gravia et flagiti plena erant, 10

1 subdolo P subdolos A¹NK¹ 2 quasi . . . ductare Serv.
Aen. 10, 341 vitabundus . . . ductare *Diom. gramm.* I 403, 5 3 tra-
 mites et salt. loca Serv. et tramites om. *Diom.* exerc. duct.] rece-
 debat *Diom.* 7 diu PN die^u A die *rell.* 8 partim TD²Fsnm
 partium *rell.* (s. duces s. s. A) 19 transire Y (e s. s. T) 22 irrum-
 pere P¹n erupere CBI nostri foeda fuga *Don. Ter. Eun.* 313
 26 facit XNDsnm fecit BYI 27 vulgo addunt

tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi lubuerat, pax convenit.

39 Sed ubi ea Romae comperta sunt, metus atque maeror civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperi, pars insolita rerum bellicarum timere libertati; Aulo omnes 5 infesti, ac maxume qui bello saepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius quam manu salutem quaesiverat. ob ea consul Albinus ex delicto fratris invidiam ac deinde periculum timens senatum de foedere consulebat, et tamen interim exercitui supplementum scribere, 10 ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere, denique omnibus modis festinare. senatus ita, uti par fuerat, decernit suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. consul impeditus a tribunis plebis, ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam 15 proficiscitur; nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. postquam eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternae invidiae animo ardebat, cognitis militibus, quos praeter fugam soluto imperio licentia atque lascivia corruerat, 20 ex copia rerum statuit sibi nihil agitandum.

40 Interim Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias acceperant, qui elephantos quique perfugas tradidissent, item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur, 30 occulte per amicos ac maxume per homines nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant. sed ple-

3 ubi ... comperta sunt *Prisc. gramm. III 73*, 10 ubi ea] haec ubi *Prisc. cf. Catil. 36, 2* 4 pars insol. rer. bell. *Arus. gramm. VII 486, 20* 6 fuerint PAN¹K¹T²Dln 24 senati PANlm senatus *rell. neglexisset B* 29 metuens pericula *Arus. gramm. VII 493, 1*

bes incredibile memoratu est quam intenta fuerit quantaque vi rogationem iusserit, magis odio nobilitatis, quoi mala illa parabantur, quam cura rei publicae: tanta lubido in partibus erat. igitur ceteris metu percussis M. 4
 5 Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, quom ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore et 5
 10 lubidine plebis: uti saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

Ceterum mos partium et factionum ac deinde omnium 41
 malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales
 15 ducunt. nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant, neque gloriae neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet 3
 20 ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere. ita quod in advorsis rebus optaverant otium, 4
 postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. nam- 5
 que coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vortere, sibi quisque ducere trahere rapere.
 25 ita omnia in duas partis abstracta sunt, res publica, quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis 6
 pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multitudine minus poterat. paucorum arbitrio belli domique agita- 7
 batur; penes eosdem aerarium provinciae magistratus
 30 gloriae triumphique erant; populus militia atque inopia urgebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis di-

2 iusserit P¹AF²m iusserit decreverit voluerit *rell* 7 mamilia
 PAI inamiliana NK¹ malliana m mamilli *rell*. 12 partium m¹
 partium popularium *rell*. factionum N¹m¹ senatus factionum
 CBn + m. 2 ANKT senatores factionum *rell*. 14 quae ...
 ducunt *Don. Ter. Eun.* 50 19 discessit Ynm 22 fuit PNKT²
 D²lsn fit A²CB fuere *rell*. 28 paucorum ... agitabatur *Arus.*
gramm. VII 458, 25 agitabantur *Arus.*

8 ripiebant: interea parentes aut parvi liberi militum, uti
 9 quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita
 cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere,
 polluere et vastare omnia, nihil pensi neque sancti ha-
 10 bere, quoad semet ipsa praecipitavit. nam ubi primum 5
 ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustae po-
 tentiae anteponerent, moveri civitas et dissensio civilis
 42 quasi permixtio terrae oriri coepit. nam postquam Ti.
 et C. Cracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis
 multum rei publicae addiderant, vindicare plebem in li- 10
 bertatem et paucorum scelera patefacere coepere, nobi-
 litas noxia atque eo percussa modo per socios ac nomen
 Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes so-
 cietatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus ob-
 viam ierat; et primo Tiberium, dein paucos post annos 15
 eadem ingredientem Gaium, tribunum alterum, alterum
 triumvirum coloniis deducundis, cum M. Fulvio Flacco
 2 ferro necaverat. et sane Gracchis cupidine victoriae haud
 3 satis moderatus animus fuit. sed bono vinci satius est
 4 quam malo more iniuriam vincere. igitur ea victoria no- 20
 bilitas ex lubidine sua usa multos mortalis ferro aut fuga
 extinxit plusque in reliquom sibi timoris quam potentiae
 addidit. quae res plerumque magnas civitatis pessum
 dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos
 5 acerbius ulcisci volunt. sed de studiis partium et omnis 25
 civitatis moribus si singillatim aut pro magnitudine pa-
 rem disserere, tempus quam res maturius me deseret.
 quam ob rem ad inceptum redeo.
 43 Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam
 Metellus et Silanus consules designati provincias inter 30
 se partiverant, Metelloque Numidia evenerat, acri viro

5 quoad... praecipitavit *Arus. gramm. VII 505, 2* ipsa AN¹m
Arus. ipsam rell. codd. 8 permixtio sn + m. 2 PABKMTD
 permixtione *rell.* 16 alterum *bis n semel rell.* 18 necaverat
 XKls necaverant A¹Ynm 25 omnis Xl omnibus P²A²Yns
 30 provincias... partiverant *Serv. Aen. 1, 194 Cledon. gramm. V*
*59, 13 *Pomp. gramm. V 233, 32* 31 acri... populi *Arus. gramm.*
VII 451, 14

et, quamquam advorso populi partium, fama tamen ae-
 quabili et inviolata. is ubi primum magistratum ingres- 2
 sus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum,
 quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens ve- 3
 5 teri exercitui milites scribere, praesidia undique arces-
 sere, arma tela equos et cetera instrumenta militiae pa-
 rare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae
 in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent.
 ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii no- 4
 10 menque Latinum et reges ultro auxilia mittundo, post-
 remo omnis civitas summo studio adnitebatur. itaque 5
 ex sententia omnibus rebus paratis conpositisque in Nu-
 midiam proficiscitur, magna spe civium quom propter
 artis bonas tum maxime quod advorsum divitias invic-
 15 tum animum gerebat et avaritia magistratuum ante id
 tempus in Numidia nostrae opes contusae hostiumque
 auctae erant.

Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. 44
 Albino proconsule iners inbellis, neque periculi neque
 20 laboris patiens, lingua quam manu promptior, praedator
 ex sociis et ipse praeda hostium, sine imperio et mo-
 destia habitus. ita imperatori novo plus ex malis mori- 2
 bus sollicitudinis quam ex copia militum auxili aut spei
 bonae adcedebat. statuit tamen Metellus, quamquam et 3
 25 aestivorum tempus comitiorum mora inminuerat et ex-
 pectatione eventus civium animos intentos putabat, non
 prius bellum attingere, quam maiorum disciplina milites
 laborare coegisset. nam Albinus, Auli fratris exercitus- 4
 que clade percussus, postquam decreverat non egredi
 30 provincia, quantum temporis aestivorum in imperio fuit,

5 scribere NMm eligere D eligere scribere XKHlsn scrib.
 elig. F elig. praesidia scrib. T 18 exercitus ... (24) adcedebat
 *Fronto p. 109 N. (Hauler p. 162) ei del. m. 2 Fronto traditus
 (tur corr. m. 2) Fronto a Sp. Albino proconsule XKT²F²lsnm²
 Fronto Sp. Albini proconsulis rell. codd. 28 labore PANKl
 nam ... (28) confirmavit *Fronto p. 109—110 N. (Hauler
 p. 163 et 168)

plerumque milites stativis castris habebat, nisi quom
 5 odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed
 <neque muniebantur>, neque more militari vigiliae de-
 ducebantur; uti quoique lubebat, ab signis aberat; lixae
 permixti cum militibus diu noctuque vagabantur, et pa- 5
 lantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et man-
 cipiorum praedas certantes agere eaque mutare cum
 mercatoribus vino advecticio et aliis talibus; praeterea
 frumentum publice datum vendere, panem in dies mer-
 cari; postremo quaecumque dici aut fingi queunt igna- 10
 viae luxuriaeque probra, <ea> in illo exercitu cuncta
 45 fuere et alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non
 minus quam in rebus hostilibus magnum et sapientem
 virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambi-
 2 tionem saevitiamque moderatum. namque edicto pri- 15
 mum adiumenta ignaviae sustulisse: ne quisquam in
 castris panem aut [quem] alium cibum coctum venderet,
 ne lixae exercitum sequerentur, ne miles <hastatus aut>
 gregarius in castris neve in agmine servom aut iumen-
 tum haberet; ceteris arte modum statuisset. praeterea 20
 transvorsis itineribus cottidie castra movere, iuxta ac si
 hostes adessent vallo atque fossa munire, vigiliis crebras
 ponere et eas ipse cum legatis circumire; item in agmine
 in primis modo, modo in postremis, saepe in medio ad-
 esse, ne quispiam ordine egrederetur, ut cum signis fre- 25
 3 quentes incederent, miles cibum et arma portaret. ita
 prohibendo a delictis magis quam vindicando exercitum
 brevi confirmavit.

46 Interea Iugurtha, ubi quae Metellus agebat ex nuntiis

3 neque muniebantur *Fronto*; fortasse scribendum mun. ea
 ut in integro cod. *Pacris*. 6087 saec. XII, v. Ag 89 5 diu PNH
 Ms *Fronto* die rell. codd. 9 frumentum . . . mercari *Arus. gramm.*
VII 487, 22 publice datum codd. *Arus.* datum publice *Fronto*
 panem . . . mercari *Don. Ter. Eun.* 939 12 ea *Fronto* 17 om.
Fronto cibum coctum *Fronto* coct. cib. codd. 18 insequen-
 tur m. 1 *Fronto* hastatus aut *Fronto* 20 praeterea . . . munire
Prisc. gramm. III 94, 8 22 hostis adesset *Prisc.* 29 ubi . . .
 conatus est *Non. p.* 325, 31

accepit, simul de innocentia eius certior Roma[e] factus, diffidere suis rebus ac tum demum veram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum sup- 2 pliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. sed Me- 3 tello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. itaque legatos alium ab alio divorsos aggre- 4 datur ac paulatim temptando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime vivom, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. ceterum palam quae ex voluntate forent regi nuntiari iubet. deinde ipse paucis diebus intento atque 5 infesto exercitu in Numidiam procedit, ubi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant. ex oppidis et mapalibus praefecti regis obvii procedebant parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia quae imperarentur facere. neque 6 Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere et insidiis locum temptari. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item fundi- 7 torum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat, in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, ut cum iis permixti velites, quocumque adcederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus tantaque pe- 8 ritia locorum et militiae erat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus perge- 47

1 Roma *Fronto* 13 nuntiari ACBNKsn nuntiare *rell.*
 22 ipse... erat *Non. p. 553, 12* item] dehinc *Non.* 26 cum...
 velites *Non. p. 552, 27* cum] cumque *Non.* 29 an Xln et K
 aut s vel *rell.* 30 in incerto KT²F²sm¹ incerto XNlnm² in-
 certum **HT**

- bat, oppidum Numidarum nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum, ubi et incolere et mercari consueverant Italici generis multi mortales. huc consul, simul temptandi gratia, si paterentur, et <ob> opportunitates loci, praesidium inposuit. praeterea imperavit frumentum et alia, quae bello usui forent, conportare, ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatu[m] iuvaturam exercitum et iam paratis rebus munimento fore. inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, praeter suam liberorumque vitam omnia Metello dedere. quos item uti priores consul illectos ad prodicionem domum dimittebat, regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque polliceri et inter eas moras promissa legatorum expectare.
- 48 Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit ac se suis artibus temptari animadvortit, quippe quoi verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium temptati, coactus rerum necessitudine statuit armis certare. igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quam maximas potest copias omnium generum parat ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit.
- 3 Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie nomine Muthul, a quo aberat mons ferme milia viginti tractu pari, vastus ab natura et humano cultu. sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in inmensum pertingens, vesti-

4 si paterentur et ob *Schmalz* et si paterentur *codd.* 8 *corr.* *Ursin.* iuvaturam *Madvig* iuvaturum *codd.* 16 ubi ... composuit *Non. p.* 257, 22 20 coactus ... certare *Non. p.* 335, 38 23 per ... antevenit *Schol. Stat. Theb.* 6, 148 27 a quo ... viginti *Arus. gramm.* VII 455, 25 aberat ... cultu *Non. p.* 185, 12 milia viginti A¹F²m *Arus.* milia passuum viginti XKl¹sn *Non.* milia habens (*del.* B) passuum viginti A²B milia viginti passuum H T passuum viginti N, *v. Ag* 132 28 vastus ... cultu *Serv. Aen* 8, 8 29 vestitus ... arborum *Schol. Stat. Theb.* 5, 16

tus oleastro ac murtetis aliisque generibus arborum, quae humi arido atque harenoso gignuntur. media autem 4 planities deserta penuria aquae praeter flumini propinqua loca; ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum 49 docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit. elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit eumque edocet quae ageret. ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos conlocat. dein singulas turmas et manipulos circumiens monet 2 atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis et victoriae sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint; ducem illis, non animum mutatum; quae ab imperatore decuerint omnia suis provisa, locum superiorem, ut prudentes cum inperitis, ne pauciores cum pluribus aut rudes cum belli melioribus manum consererent. proinde parati intentique essent signo dato 3 Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum aut maxumarum aerumnarum initium fore. ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, commonefacere benefici sui et eum ipsum aliis ostentare, postremo <pro> quousque ingenio pollicendo minitando obtestando alium alio modo excitare, quom interim Metellus ignarus hostium monte degrediens cum exercitu conspicatur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet 5 — nam inter virgulta equi Numidaeque consederant,

1 quae ... gignuntur *Prisc. gramm. III 377, 5* 2 humi ... gignuntur *Arus. gramm. VII 477, 32* gignuntur] nascuntur *Arus.*

7 Iugurtha ... consedit *Prisc. gramm. III 321, 5* consedit] montem insedit *Prisc.* 18 rudes ... consererent *Arus. gramm. VII 492, 3* belli PA1 *Arus. bello rell. codd.* conserere *Arus.*

24 vulgo add. 26 quom ... ostenderet *Don. Ter. Eun. 384* interea *Don.* ignarus hostium *om. Don.* 27 degrediens XN1 digrediens A²B *rell. itemque c. 50, 1* conspicatur *Don. Prisc. gramm. III 436, 3* conspicitur *codd.*

neque plane occultati humilitate arborum et tamen incerti, quidnam esset, quom natura loci tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati —, dein brevi cognitis insidiis paulisper agmen constituit. ibi conmutatis ordinibus in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. sed ubi Numidas quietos neque colle degredi animadvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris antecaperet, existumans hostis crebro impetu et transvorsis proeliis iter suum remoratorios et, quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum temptaturos. deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere, Marium post principia habere, ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant.

At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum milium perditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus adversariis receptui ac post munimento foret. dein repente signo dato hostis invadit. Numidae alii postremos caedere, pars a sinistra ac dextra temptare, infensi adesse atque instare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto proelio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserundi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorsi. ita numero prio-

10 Numidas . . . animadvortit *Arus. gramm. VII 464, 25* colli *Arus.* 22 praetergressum *vulgo praetergressos codd.* 29 fuerunt Y(-K)m 32 ubi XN²l²n ubique N¹l¹ ubicumque *rell.*

res, si ab persequendo hostis detertere nequiverant, dis-
 iectos ab tergo aut lateribus circumveniebant; sin op-
 portunior fugae collis quam campi fuerat, ea vero con-
 sueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere, no-
 stros asperitas et insolentia loci retinebat. ceterum facies 51
 totius negoti varia, incerta, foeda atque miserabilis: dis-
 persi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa ne-
 que ordines observare; ubi quemque periculum cepe-
 rat, ibi resistere ac propulsare; arma tela, equi viri, ho-
 stes atque cives permixti; nihil consilio neque imperio
 agi, fors omnia regere. itaque multum diei processerat, 2
 quom etiam tum eventus in incerto erat. denique om- 3
 nibus labore et aestu languidis Metellus, ubi videt Nu-
 midas minus instare, paulatim milites in unum condu-
 cit, ordines restituit et cohortis legionarias quattuor ad-
 vorsum pedites hostium conlocat. eorum magna pars
 superioribus locis fessa consederat. simul orare et hor- 4
 tari milites, ne deficerent neu paterentur hostis fugien-
 tis vincere: neque illis castra esse neque munimentum
 ullum, quo cedentes tenderent; in armis omnia sita. sed 5
 ne Iugurtha quidem interea quietus erat: circumire, hor-
 tari; renovare proelium et ipse cum delectis temptare om-
 nia; subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos
 cognoverat, eminus pugnando retinere. eo modo inter 52
 se duo imperatores, summi viri, certabant, ipsi pares,
 ceterum opibus disparibus. nam Mello virtus militum erat, 2
 locus advorsus; Iugurthae alia omnia praeter milites
 opportuna. denique Romani, ubi intellegunt neque sibi 3
 perfugium esse neque ab hoste copiam pugnandi fieri
 — et iam die vesper erat —, advorso colle, sicuti prae-
 ceptum fuerat, evadunt. amisso loco Numidae fusi fu- 4
 gatique; pauci interiire, plerosque velocitas et regio
 hostibus ignara tutata sunt.

3 fuerant P 19 mun. ullum XKls ullum (illis Nn) mun. *rell.*

21 circumire XN¹m circuire *rell.* 24 inter... certabant *Arus.*
gramm. VII 459, 4 30 diei CBK²H²Flsm² praec. erat BH *T*m

32 plerosque A¹Ys²m pluresque *rell.*

5 Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum
 pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi
 eum Rutilius praetergressus est, paulatim suos in aequom
 locum deducit ac, dum legatus ad flumen, quo prae-
 missus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, 5
 aciem exornat neque remittit, quid ubique hostis ageret,
 6 explorare. postquam Rutilium consedissem iam et animo
 vacuum acceperat, simulque ex Iugurthae proelio clamo-
 rem augeri, veritus, ne legatus cognita re laborantibus
 suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum 10
 arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porri-
 53 git eoque modo ad Rutili castra procedit. Romani ex
 improviso pulveris vim magnam animadvortunt; nam
 prospectum ager arbustis consitus prohibebat. et primo
 rati humum aridam vento agitari, post ubi aequabilem 15
 manere et, sicuti acies movebatur, magis magisque ad-
 propinquare vident, cognita re properantes arma capi-
 2 unt ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde
 ubi propius ventum est, utrimque magno clamore con-
 3 curritur. Numidae tantummodo remorati, dum in ele- 20
 phantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis
 arborum atque ita disiectos circumveniri vident, fugam
 faciunt, ac plerique abiectis armis collis aut noctis, quae
 4 iam aderat, auxilio integri abeunt. elephantum quattuor
 5 capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. at 25
 Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et
 proelio fessi laetique erant, tamen, quod Metellus
 amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam
 6 procedunt; nam dolus Numidarum nihil languidi neque
 7 remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam 30
 haud procul inter se erant, strepitu velut hostes adven-
 tare, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum
 facere; et paene imprudentia admissum facinus misera-

1 quem ... diximus *Arus. gramm. VII 499, 2* 2 ab Iug. om.
Arus. 27 laetique fortasse defendendum coll. *Liv. 22, 60, 9; an*
confecti vel lacerati? 31 adventarent D 32 alteros XKT²F²lsn
 alterum *rell.*

bile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. igitur pro metu repente gaudium mutatur: milites alius 8
 alium laeti appellant, acta edocent atque audiunt, sua
 quisque fortia facta ad caelum fert. quippe res huma-
 5 nae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari li-
 cet, advorsae res etiam bonos detrectant.

Metellus in isdem castris quadriduo<m> moratus sau-54
 cios cum cura reficit, meritos in proeliis more militiae
 donat, univorsos in contione laudat atque agit gratias,
 10 hortatur, ad cetera, quae levia sunt, parem animum ge-
 rant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores
 pro praeda fore. tamen interim transfugas et alios op- 2
 portunos, Iugurtha ubi gentium aut quid agitare, cum
 paucisne esset an exercitum haberet, ut sese victus ge-
 15 reret, exploratum misit. at ille sese in loca saltuosa et 3
 natura munita receperat ibique cogebat exercitum nu-
 mero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque,
 agri ac pecoris magis quam belli cultorem. id ea gratia 4
 eveniebat, quod praeter regios equites nemo omnium
 20 Numida ex fuga regem sequitur. quo quousque animus
 fert, eo discedunt, neque id flagitium militiae ducitur:
 ita se mores habent.

Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum fe- 5
 rocem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine
 25 geri non posset, praeterea iniquom certamen sibi cum
 hostibus, minore detrimento illos vinci quam suos vin-
 cere, statuit non proeliis neque in acie sed alio more
 bellum gerendum. itaque in loca Numidiae opulentis- 6
 suma pergit, agros vastat, multa castella et oppida te-

2 pro . . . mutatur *Prisc. gramm.* III 296, 6 mutatur *Prisc.* exor-
 tum *codd.* 6 detrectant PAYs decretant CBn detractant Mlm

7 addidi in „*Durative Zeitbestimmungen im Lat.*“ p. 34

8 cum cura *Sen. benef.* 4, 1, 1 20 Numida PAYlm Numi-
 darum CBMTsn + m. 2 ANKHfM 23 etiam tum regis an.
 HTDF regis etiam tum an. PCNKsnm regis etiam an. A etiam
 regis tum an. BM regis///an. etiam tum l 25 iniquom *vulgo*
 inimicum *codd.*

mere munita aut sine praesidio capit incenditque, pu-
 beres interficit, iubet alia omnia militum praedam esse.
 ea formidine multi mortales Romanis dediti; obsides, fru-
 mentum et alia, quae usui forent, affatim praebita; ubi-
 7 cumque res postulabat, praesidium inpositum. quae ne- 5
 gotia multo magis quam proelium male pugnatum ab
 8 suis regem terrebant; quippe, quocius spes omnis in fuga
 sita erat, sequi cogebatur et, qui sua loca defendere ne-
 9 quiverat, in alienis bellum gerere. tamen ex copia quod
 optimum videbatur consilium capit: exercitum plerum- 10
 que in isdem locis opperiri iubet, ipse cum delectis equiti-
 bus Metellum sequitur, nocturnis et aviis itineribus igno-
 10 ratus Romanos palantis repente aggreditur. eorum ple-
 rique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium in-
 tactus profugit, et Numidae, prius quam ex castris sub- 15
 veniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt.
 55 Interim Romae gaudium ingens ortum cognitis Me-
 telli rebus, ut seque et exercitum more maiorum gereret,
 in advorso loco victor tamen virtute fuisset, hostium
 agro potiretur, Iugurtham magnificum ex Albin socor- 20
 dia spem salutis in solitudine aut fuga coegisset habe-
 2 re. itaque senatus ob ea feliciter acta dis immortalibus
 supplicia decernere; civitas, trepida antea et sollicita
 de belli eventu, laeta agere; de Metello fama praeclara
 3 esse. igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus mo- 25
 dis festinare, cavere tamen, necubi hosti opportunus
 4 fieret, meminisse post gloriam invidiam sequi. ita, quo
 clarior erat, eo magis anxius erat, neque post insidias
 Iugurthae effuso exercitu praedari; ubi frumento aut
 pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesi- 30
 5 dium agitabant; exercitus partem ipse, reliquos Marius
 ducebat. sed igni magis quam praeda ager vastabatur.
 6 duobus locis haud longe inter se castra faciebant; ubi

1 puberes interf. *Prob. cath. gramm. IV 16, 23* puberes ...
 iubet *Serv. Aen. 5, 546* pub. omnes *Serv.* 2 interfecit *Prob.* in-
 terfici *AT² Serv.* 7 cui *A²CBH²s* 19 ut in *PT²* 28 anxius
XH²T²D²lsn animus *H¹* animus anxius *NKm* animosior *I*

vi opus erat, cuncti aderant; ceterum, quo fuga atque 7
 formido latius cresceret, divorsi agebant. eo tempore 8
 Iugurtha per collis sequi, tempus aut locum pugnae
 quaerere, qua venturum hostem audierat, pabulum et
 5 aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere, modo
 se Metello interdum Mario ostendere, postremos in
 agmine temptare ac statim in collis regredi, rursus aliis,
 post aliis minitari, neque proelium facere neque otium
 pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

10 Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt neque 56
 ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in
 ea parte, qua sita erat, arcem regni nomine Zamam
 statuit oppugnare, ratus, id quod negotium poscebat,
 Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum ibique
 15 proelium fore. at ille, quae parabantur a perfugis edoc- 2
 tus, magnis itineribus Metellum antevenit. oppidanos
 hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis,
 quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, fir-
 missum erat; praeterea pollicetur in tempore semet
 20 cum exercitu adfore. ita compositis rebus in loca quam 3
 maxime occulta discedit, ac post paulo cognoscit Ma-
 rium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Sic-
 cam missum, quod oppidum primum omnium post ma-
 lam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equi- 4
 25 tibus noctu pergit et iam egredientibus Romanis in porta
 pugnam facit, simul magna voce Siccensis hortatur, uti
 cohortis ab tergo circumveniant: fortunam illis praeclari
 facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno,
 illos in libertate sine metu aetatem acturos. ac ni Ma- 5
 30 rius signa inferre atque evadere oppido properavisset,
 profecto cuncti aut magna pars Siccensium fidem mu-
 tavissent: tanta mobilitate sese Numidae gerunt. sed 6
 milites Iugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam
 maiore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

24 ab rege defecerat *Prisc. gramm. II 404, 10* 29 ac ni ...
 mutavissent *Non. p. 293, 10* 32 gerunt XKIs agunt *rell.*

- 57 Marius ad Zamam pervenit. id oppidum, in campo
 situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius
 2 idoneae rei egens, armis virisque opulentum. igitur
 Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta
 moenia exercitu circumvenit, legatis imperat, ubi quis- 5
 3 que curaret. deinde signo dato undique simul clamor
 ingens oritur, neque ea res Numidas terret: infensi in-
 4 tentique sine tumultu manent, proelium incipitur. Ro-
 mani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut la-
 pidibus pugnare, alii succedere ac murum modo sub- 10
 fodere modo scalis aggredi, cupere proelium in manibus
 5 facere. contra ea oppidani in proximos saxa volvere,
 sudis, pila, praeterea picem sulphure et taeda mixtam
 6 ardentia mittere. sed ne illos quidem, qui procul man-
 serant, timor animi satis muniverat; nam plerosque ia- 15
 cula tormentis aut manu emissa vulnerabant, parique
 periculo sed fama inpari boni atque ignavi erant.
- 58 Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improviso
 castra hostium cum magna manu invadit; remissis qui
 in praesidio erant et omnia magis quam proelium ex- 20
 2 pectantibus portam inrumpit. at nostri repentino metu
 perculsi sibi quisque pro moribus consulunt; alii fugere,
 3 alii arma capere; magna pars vulnerati aut occisi. ce-
 terum ex omni multitudine non amplius quadraginta
 memores nominis Romani grege facto locum cepere 25
 paulo quam alii editiorem, neque inde maxuma vi de-
 pelli quiverunt, sed tela eminus missa remittere, pauci
 in pluribus minus frustrari; sin Numidae propius adces-
 sissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi
 4 caedere, fundere atque fugare. interim Metellus quom 30
 acerrume rem gereret, clamorem hostilem a tergo ac-

3 armis virisque opulentum *Arus. gramm. VII 496, 23* 9 pars ...
 pugnare *Non. p. 553, 17* 12 proximis *PA²CBKI* 13 taedam
P¹A¹ND²m 14 ardenti *A²KI's* ardentem *m* 27 pauci ...
 frustrari *Schol. Stat. Theb. 2, 594* frustrari *XTm* frustrati *A²C²Y*
l sn frustrabantur *Schol. Stat.* 28 sin *Xl* si *rell.* 31 clamorem
M¹DF clamorem vel tumultum *rell.*

cepit, dein convorso equo animadvortit fugam ad se
 vorsum fieri, quae res indicabat popularis esse. igitur 5
 equitatum omnem ad castra propere misit ac statim
 C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans
 5 per amicitiam perque rem publicam obsecrat, ne quam
 contumeliam remanere in exercitu victore neve hostis
 inultos abire sinat. ille brevi mandata efficit. at Iugurtha 6
 munimento castrorum impeditus, quom alii super vallum
 praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes
 10 officerent, multis amissis in loca munita sese recepit.
 Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra 7
 cum exercitu revortitur.

Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egre-59
 deretur, equitatum omnem in ea parte, qua regis ad-
 15 ventus erat, pro castris agitare iubet, portas et proxima
 loca tribunis dispertit, deinde ipse pergit ad oppidum
 atque uti superiore die murum aggreditur. interim Iu-
 gurtha ex occulto repente nostros invadit: qui in pro- 2
 xumo locati fuerant, paulisper territi perturbantur, re-
 20 liqui cito subveniunt. neque diutius Numidae resistere 3
 quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam
 cladem in congressu facerent. quibus illi freti non, uti
 equestri proelio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis
 equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita ex-
 25 peditis peditibus suis hostis paene victos dare.

Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur.60
 ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume
 niti, neque alius in alio magis quam in sese spem ha-
 bere; pariterque oppidani agere: oppugnare aut parare
 30 omnibus locis, avidius alteri alteros sauciare quam se-
 met tegere, clamor permixtus hortatione laetitia gemitu, 2
 item strepitus armorum ad caelum ferri, tela utrimque
 volare. sed illi, qui moenia defensabant, ubi hostes pau- 3

5 ne quam contumeliam *Don. Ter. Eun.* 771 23 adversis
 equi(s) *m.* 2 PKT1 adversi sequi *codd.* 26 eodem tempore
Serv. Aen. 10, 833 28 sese XK²Tsn se *rell.* 30 avidius ...
 tegere *Don. Ter. Phorm.* 964

lum modo pugnam remiserant, intenti proelium eque-
 4 stre prospectabant. eos, uti quaeque Iugurthae res erant,
 laetos modo, modo pavidos animadvorteres; ac, sicuti
 audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari,
 aut manu significare aut niti corporibus, et ea huc et 5
 5 illuc quasi vitabundi aut iacentes tela agitare. quod ubi
 Mario cognitum est — nam is in ea parte curabat —,
 consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare, pati
 6 Numidas sine tumultu regis proelium visere. ita illis stu-
 dio suorum adstrictis repente magna vi aggreditur. et iam 10
 scalis egressi milites prope summa ceperant, quom op-
 pidani concurrunt; lapides, ignem, alia praeterea tela
 7 ingerunt. nostri primo resistere; deinde ubi unae atque
 alterae scalae conminutae, qui supersteterant adflicti
 sunt, ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna 15
 8 pars vulneribus confecti abeunt. denique utrimque proe-
 lium nox diremit.

61 Metellus postquam videt frustra inceptum neque oppi-
 dum capi neque Iugurtham nisi ex insidiis aut suo loco
 pugnam facere et iam aestatem exactam esse, ab Zama 20
 discedit et in iis urbibus, quae ad se defecerant satisque
 2 munitae loco aut moenibus erant, praesidia inponit. ce-
 terum exercitum in provinciam, quae proxuma est Nu-
 3 midiae, hiemandi gratia conlocat. neque id tempus ex
 aliorum more quieti aut luxuriae concedit, sed, quoniam 25
 armis bellum parum procedebat, insidias regi per ami-
 4 cos tendere et eorum perfidia pro armis uti parat. igitur
 Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat et inde
 vadibus datis clam de Massivae nece iudicium fugerat,
 quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallundi 30

5 aut niti] aut *in mg.* A² *om.* N Γ nm 13 ubi ... conmi-
 nutae *Claud. Don. Aen. 2, 442* ubi] postquam *Claud. Don.*

14 conminutae sunt *Claud. Don.* 16 denique Xl deinde *rell.*

19 nisi M + *m.* 2 AKHl ni F niti PA¹NK¹H¹DI¹m niti nisi
 CBsn 20 ab Zama ... defecerant *Arus. gramm. VII 485, 23*

21 et *om.* *Arus.* in ... defecerant *Arus. gramm. VII 466, 20* ad
 P²N²HT¹ *Arus.* ab *rell. codd.* 29 clam *om.* P s. s. A *in mg.* n

de M. nece XNKm M. de nece Asn de *om.* H Γ l

erat, multis pollicitationibus aggreditur. ac primo efficit, uti ad se conloquundi gratia occultus veniat; deinde fide data, si Iugurtham vivom aut necatum sibi tradidisset, fore ut illi senatus inpunitatem et sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, quom ingenio infido 5 tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur. is, ubi primum 62 opportunum fuit, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas adcedit, monet atque lacrumans obtestatur, 10 uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum optime meritae provideat: omnibus proeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos occisos, regni opes conminutas esse; satis saepe iam et virtutem militum et fortunam temptatam; caveat, ne illo cunctante 15 Numidae sibi consulant. his atque talibus aliis ad deductionem regis animum inpellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese regnumque suom in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex 4 hibernis accersi iubet; eorum et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum ex consili 5 decreto per legatos Iugurthae imperat argenti pondo ducenta milia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. quae postquam sine mora facta sunt, iubet 6 25 omnis perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, uti iussum erat, adducti; pauci, quom primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. igitur Iugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus est, quom ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit 30 flectere animum suom et ex mala conscientia digna timere. denique multis diebus per dubitationem consumptis, quom modo taedio rerum advorsarum omnia bello 9

5 facile N. persuadet *Arus. gramm. VII 507, 24* 6 ne si CB (ne s. s.) NK²sm nisi PAK¹T²D²l si (ne om.) A²HT¹D¹F ne si om. Mn 11 meritae XKls merenti *rell.* 19 tradere Xlsn traderet Ym 28 quom ... vocaretur *Serv. ecl. 8, 71* cum AYm dum *rell.*

potiora duceret, interdum secum ipse reputaret, quam
 gravis casus in servitium ex regno foret, multis magnis-
 que praesidiis nequiquam perditis de integro bellum
 10 sumit. et Romae senatus de provinciis consultus Nu-
 midiam Metello decreverat.

63 Per idem tempus Uticae forte C. Mario per hostias
 dis supplicanti magna atque mirabilia portendi haruspex
 dixerat: proinde quae animo agitabat, fretus dis ageret,
 fortunam quam saepissime experiretur; cuncta prospere
 2 eventura. at illum iam antea consulatus ingens cupido 10
 exagitabat, ad quem capiundum praeter vetustatem
 familiae alia omnia abunde erant: industria, probitas,
 militiae magna scientia, animus belli ingens domi mo-
 dicus, lubricitatis et divitiarum victor, tantummodo gloriae
 avidus.

3 Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi
 primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non
 Graeca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit:
 ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit.
 4 ergo, ubi primum tribunatum militarem a populo petit, 20
 plerisque faciem eius ignorantibus, factis notus per om-
 5 nis tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium,
 post alium sibi peperit, semperque in potestatibus eo
 modo agitabat, ut ampliore quam gerebat dignus habe-
 6 retur. tamen is ad id locorum talis vir — nam postea 25
 ambitione praeceps datus est — consulatum adpetere
 non audebat. etiam tum alios magistratus plebs, con-
 7 sulatum nobilitas inter se per manus tradebat. novos
 nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin
 indignus illo honore et <is> quasi pollutus haberetur. 30

8 ageret *m.* 2 BKTD agere *rell.* 9 cuncta] omnia H Γ nm

13 animus ... victor *Non. p.* 343, 4 16 et ... altus *Prisc.*
gramm. II 527, 23 pueritiam] aetatem *Prisc.* Arpini altus *Diom.*
gramm. I 375, 14 alitus MT², quam lectionem *Prisc.* testatur in
 quibusdam codicibus inveniri 25 tamen ... vir *Max. Victorin.*
gramm. VI 202, 10 26 consulatum *om. plerique codd.* 29 quin
 P¹F¹ qui nisi 1 quin is *rell.* 30 transp. *Eussner*

Igitur ubi Marius haruspici dicta eodem intendere⁶⁴ videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat. quoui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat con-
⁵ temptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum conmotus insolita re mirari eius consi-² lium et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse, debere illi res suas satis placere; ¹⁰ postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur. postquam haec atque alia talia dixit ne-³ que animus Mari flectitur, respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese quae peteret. ac postea saepius eadem postulanti fertur dixisse, ne ⁴ ¹⁵ festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consultatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti. quae res Marium quom pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine atque ira, ⁵ ²⁰ pessumis consultoribus, grassari; neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminosae simul et magnifice de bello loqui: ²⁵ dimidia pars exercitus si sibi permetteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiae superbiae imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora videbantur, ⁶ ³⁰ quia diuturnitate belli res familiaris corruperant et animo cupienti nihil satis festinatur. erat praeterea in exercitu⁶⁵ nostro Numida quidam nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus et ob eam

1 Marius] Marius cum PA¹NK¹H¹ 6 mirari primum XNKT
 20 ullo Xl sn alio KT¹ aliquo *rell.* 29 quia XKl quod *rell.*
 animo . . . festinatur *Schol. Stat. Theb. 2, 321*

- 2 causam mente paulum inminuta. quoi Metellus petenti,
more regum ut sellam iuxta poneret, item postea custo-
diae causa turmam equitum Romanorum, utrumque ne-
gaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus
Romanus reges appellavisset; praesidium, quod con- 5
tumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites
3 Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur
atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum
suo auxilio poenas petat. hominem ob morbos animo
parum valido secunda oratione extollit: illum regem, in- 10
gentem virum, Masinissae nepotem esse; si Iugurtha cap-
tus aut occisus foret, imperium Numidiae sine mora ha-
biturum; id adeo mature posse evenire, si ipse consul
4 ad id bellum missus foret. itaque et illum et equites Ro-
manos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque pacis 15
spes inpellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in
Metellum de bello scribant, Marium imperatorem pos-
5 cant. sic illi a multis mortalibus honestissima suffraga-
tione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebs
nobilitate fusa per legem Mamiliam novos extollebat. 20
ita Mario cuncta procedere.
- 66 Interim Iugurtha, postquam omissa deditione bellum
incipit, cum magna cura parare omnia, festinare: cogere
exercitum; civitatis, quae ab se defecerant, formidine aut
ostentando praemia adfectare; communire suos locos, 25
arma tela aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere aut
conmercari; servitia Romanorum adlicere et eos ipsos,
qui in praesidiis erant, pecunia temptare; prorsus nihil
2 intactum neque quietum pati, cuncta agitare. igitur Va-
genses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante praesi- 30
dium imposuerat, fatigati regis suppliciis neque antea
voluntate alienati, principes civitatis inter se coniurant.
nam volgus, uti plerumque solet et maxume Numidarum,
ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cu-

1 paululum A²CBMsn 4 modo] more Pl 8 in imp. Ys
in om. PAH¹lm imperatori CBH²n 18 multis a P a om. M
s. s. m 26 aliaque] que om. ANM

pidum novarum rerum, quieti et otio advorsum. dein con-
 positis inter se rebus in diem tertium constituunt, quod
 is festus celebratusque per omnem Africam ludum et
 lasciviam magis quam formidinem ostentabat. sed ubi 3
 5 tempus fuit, centuriones tribunosque militaris et ipsum
 praefectum oppidi T. Turpilium Silanum alius alium do-
 mos suas invitant. eos omnis praeter Turpilium inter epu-
 las obtruncant, postea milites palantis inermos, quippe
 in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. idem plebes fa- 4
 10 cit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum
 incitati, quis acta consiliumque ignorantibus tumultus
 ipse et res novae satis placebant. Romani milites, inpro- 67
 viso metu incerti ignarique, quid potissimum facerent,
 trepidare. arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, prae-
 15 sidium hostium <obsidebat>; portae ante clausae fugam
 prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis aedi-
 ficiorum saxa et alia, quae locus praebebat, certatim mit-
 tere. ita neque caveri anceps malum neque a fortissu- 2
 mis infirmisumo generi resisti posse: iuxta boni mali-
 20 que, strenui et inbelles inulti obtruncari. in ea tanta as- 3
 peritate saevissimis Numidis et oppido undique clauso
 Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis intactus
 profugit. id misericordiane hospitis an pactione aut casu
 ita evenerit, parum comperimus, nisi, quia illi in tanto
 25 malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inte-
 stabilisque videtur.

Metellus postquam de rebus Vagae actis comperit, 68
 paulisper maestus ex conspectu abit. deinde ubi ira et
 aegritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire
 30 iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, et quam 2
 plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu
 solis expeditos educit et postera die circiter hora tertia
 pervenit in quandam planitiem locis paulo superioribus
 circumventam. ibi milites fessos itineris magnitudine et 3

8 inermos PAC²BNKDlm inermes *rell.* 9 plebes Xsn
 plebs Ylm 14 arcem *Dietsch* ad arcem *I(-D)* arce *rell.* 15 *add.*
Dietsch fuga P A¹ 23 aut casu XNlsn an c. *rell.*

iam abnuentis omnia docet oppidum Vagam non amplius
 mille passuum abesse, decere illos reliquom laborem ae-
 quo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis
 atque miserrimis, poenas caperent; praeterea praedam
 4 benigne ostentat. sic animis eorum adrectis equites in 5
 primo late, pedites quam artissime ire et signa occul-
 69tare iubet. Vagenses ubi animum advortere ad se vor-
 sum exercitum pergere, primo, uti erat res, Metellum
 esse rati portas clausere; deinde ubi neque agros vastari
 et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rur- 10
 sum Iugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii pro-
 2 cedunt. equites peditesque repente signo dato alii vol-
 gum effusum oppido caedere, alii ad portas festinare,
 pars turris capere: irá atque praedae spes amplius quam
 3 lassitudo posse. ita Vagenses biduom modo ex perfidia 15
 laetati; civitas magna et opulens cuncta poenae aut prae-
 4 dae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex
 omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello
 causam dicere, postquam sese parum expurgat, condem-
 natus verberatusque capite poenas solvit; nam is civis 20
 ex Latio erat.

70 Per idem tempus Bomilcar, quocius impulsu Iugurtha
 deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus
 regi et ipse eum súspiciens novas res cupere, ad perni-
 ciem eius dolum quaerere, die noctuque fatigare ani- 25
 2 mum. denique omnia temptando socium sibi adiungit
 Nabdalsam. hominem nobilem, magnis opibus, clarum
 acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum
 ab rege exercitum ductare et omnis res exequi solitus
 erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus adstricto su- 30

6 late Mm latere *rell.* 14 irae PANH1 21 Latio A¹K²
 HD²s collatio *rell.* 22 per... quaerere *Non. p. 400, 17* 27 cla-
 rum *codd., cf. Tac. ann. 12, 29, 1* (clarus acceptusque popularibus)
 et *Ps. Sall. rep. 2, 7, 6* (magis clarum magisque acceptum); *sed*
fortasse scribendum carum coll. Iug. 12, 3. 108, 1 et Sulp. Sev.
passim et Aur. Vict. Caes. 3, 4 28 qui... superaverant *Gell. 1,*
22, 15 qui] is Gell.

peraverant; ex quo illi gloria opesque inventae. igitur 3
 utriusque consilio dies insidiis statuitur; cetera, uti res
 posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exer- 4
 citum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus
 5 habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. is postquam 5
 magnitudine facinoris percussus ad tempus non venit
 metusque rem impediēbat, Bomilcar, simul cupidus in-
 cepta patrādi et timore socii anxius, ne omisso vetere
 consilio novom quaereret, litteras ad eum per homines
 10 fidelis mittit, in quis mollitiā socordiamque viri accu-
 sare, testari deos, per quos iuravisset, monere, ne prae-
 mia Metelli in pestem convorteret: Iugurthae exitium
 adesse, ceterum suane an Metelli virtute periret, id modo
 agitari; proinde reputaret cum animo suo, praemia an
 15 cruciatum mallet. sed quomē eae litterae adlatae, forte Nab- 71
 dalsa exercito corpore fessus in lecto quiescebat, ubi co-
 gnitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, uti aegrum 2
 animum solet, somnus cepit. erat ei Numida quidam ne- 3
 gotiorum curator, fidus acceptusque et omnium consi-
 20 liorum nisi novissimi particeps. qui postquam adlatas 4
 litteras audivit et ex consuetudine ratus opera aut in-
 genio suo opus esse in tabernaculum introiit, dormiente
 illo epistolam super caput in pulvino temere positam su-
 mit ac perlegit, dein propere cognitis insidiis ad regem
 25 pergit. Nabdalsa paulo post expectatus ubi neque epi- 5
 stulam repperit et rem omnem, uti acta erat, [ex perfu-
 gis] cognovit, primo indicem persequi conatus, postquam
 id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit; dicit,
 quae ipse paravisset facere, perfidia clientis sui prae-
 30 venta; lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua
 antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese
 haberet. ad ea rex, aliter atque animo gerebat, placide
 respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidia- 72

5 inultus *KΓ* 7 cupidinibus *NK²Γm* 15 Nabdalsa exer-
 cito corpore *Non. p. 6, 1. 295, 5* 17 uti . . . cepit *Claud. Don.*
Aen. 6, 520 animum aegrum *Claud. Don.* 23 epistolam . . .
 sumit *Non. p. 396, 1* 26 del *Kritz* ex servis *A¹* expertus *N*

rum cognoverat, interfectis iram oppresserat, ne qua ex
 2 eo negotio seditio oreretur. neque post id locorum Iu-
 gurthae dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco neque
 mortali quoiquam aut tempori satis credere, civis hostis-
 que iuxta metuere, circumspectare omnia et omni stre- 5
 pitu pavescere, alio <atque alio> loco, saepe contra de-
 cus regium, noctu requiescere, interdum somno excitus
 arreptis armis tumultum facere: ita formidine quasi ve-
 cordia exagitari.

73 Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio pa- 10
 tefacto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad inte-
 2 grum bellum cuncta parat festinatque. Marium fatigan-
 tem de profectione, simul et invitum et offensum sibi
 3 parum idoneum ratus, domum dimittit. et Romae plebes
 litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis 15
 4 volenti animo de ambobus acceperant. imperatori no-
 bilitas, quae antea decori fuit, invidiae esse; at illi alteri
 generis humilitas favorem addiderat. ceterum in utro-
 que magis studia partium quam bona aut mala sua mo-
 5 derata. praeterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, 20
 Metellum omnibus contionibus capitis arcessere, Mari
 6 virtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa,
 uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in
 manibus sitae erant, relictis operibus frequentarent Ma-
 rium et sua necessaria post illius honorem ducerent. 25
 7 ita perculsa nobilitate post multas tempestates novo ho-
 mini consulatus mandatur. et postea populus a tribuno
 plebis T. Manlio Mancino rogatus, quem vellet cum
 Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. sed
 paulo . . . decreverat: ea res frustra fuit. 30

2 oreretur PA¹N¹ oriretur *rell.* 5 omni strepitu pavescere
Arus. gramm. VII 503, 6 6 leguntur in integris quibusdam recen-
 tioribus 7 interdum . . . facere *Diom. gramm. I 376, 15* exci-
 tus] *cf. Sulp. Sev. epist. 1, 12. 12, 5* (somno excitus) exercitus PN
 excitatus M experrectus *Diom.* 25 et sua . . . ducerent *Arus.*
gramm. VII 502, 19 honorem] negotium *Arus.* ducere *Arus.*

28 T. praen. PA om. *rell.* Mancino PA¹s Mant(h)ino NM
 TFnm Manctino HD Mancilio CB 29 sed paulo (paulum n) decre-

Eodem tempore Iugurtha amissis amicis, quorum ple-74
rosque ipse necaverat, ceteri formidine pars ad Roma-
nos, alii ad regem Bocchum profugerant, quom neque
bellum geri sine administris posset et novorum fidem
5 in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret,
varius incertusque agitabat. neque illi res neque consi-
lium aut quisquam hominum satis placebat: itinera prae-
fectosque in dies mutare; modo advorsum hostis, inter-
dum in solitudines pergere; saepe in fuga ac post paulo
10 in armis spem habere; dubitare, virtuti an fidei popu-
larium minus crederet: ita quocumque intenderat, res
advorsae erant. sed inter eas moras repente sese Me- 2
tellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro
tempore parati instructique, dein proelium incipitur. qua 3
15 in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ce-
teri eius omnes milites primo congressu pulsifugatique.
Romani signorum et armorum [et] aliquanto numero, ho-
stium paucorum potiti; nam ferme Numidis in omnibus
proeliis magis pedes quam arma tuta sunt.

20 Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens 75
cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Tha-
lam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum,
ubi plerique thesauri filiorumque eius multus pueritiae
cultus erat. quae postquam Metello comperta sunt, quam- 2
25 quam inter Thalam flumenque proximum in spatio mi-
lium quinquaginta loca arida atque vasta esse cogno-
verat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus
foret, omnis asperitates supervadere ac naturam etiam
vincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis levare 3
30 iubet nisi frumento dierum decem, ceterum utris modo
et alia aquae idonea portari. praeterea conquirat ex agris 4

verat XNDInm sed senatus paulo decio decreverat (decr. decio H)
rell., excidit tale quale ante senatus aliam provinciam Mario

6 varius T¹(?)m vagus T² vanus rell. 7 hominum XlIn
omnium P²AYm 17 vulgo del. 18 Numidis PA²BT¹D¹F¹n
Numidas rell. (desunt Kl) 19 tutata CBHT²F²l²m tutati n
tutarunt MT¹ 23 ubi HI'sm ubique P¹A¹NK¹ ibique rell.

quam plurimum potest domiti pecoris eoque inponit
 vasa quouisque modi, sed pleraque lignea collecta ex
 5 tuguriis Numidarum; ad hoc finitumis imperat, qui se
 post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quis-
 que aquae portaret; diem locumque, ubi praesto fueri<n>t, 5
 6 praedicit; ipse ex flumine, quam proxumam oppido
 aquam esse supra diximus, iumenta onerat: eo modo
 7 instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci
 ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita mu-
 nitaque sunt, tanta repente caelo missa vis aquae dicitur, 10
 8 ut ea modo exercitui satis superque foret. praeterea com-
 meatus spe amplior, quia Numidae, sicuti plerique in
 9 nova deditione, officia intenderant. ceterum milites re-
 ligione pluvia magis usi, eaque res multum animis eo-
 rum addidit, nam rati sese dis immortalibus curae esse. 15
 deinde postero die contra opinionem Iugurthae ad Tha-
 10 lam perveniunt. oppidani, qui se locorum asperitate mu-
 nitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, ni-
 76hilo segnius bellum parare; idem nostri facere. sed rex,
 nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia, 20
 arma tela, locos tempora, denique naturam ipsam ceteris
 imperitantem industria vicerat, cum liberis et magna
 parte pecuniae ex oppido noctu profugit. neque postea
 in ullo loco amplius uno die aut una nocte moratus,
 simulabat sese negoti gratia properare, ceterum prodi- 25
 tionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat:
 nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi.
 2 at Metellus, ubi oppidanos proelio intentos, simul oppi-
 dum et operibus et loco munitum videt, vallo fossaque
 3 moenia circumvenit. dein duobus locis ex copia maxime 30
 idoneis vineas agere, [superque eas] aggerem iacere et

1 domiti pecoris *Char. gramm.* I 36, 2 eoque] que om. PA¹Ni
 5 fuerit *plerique codd.* (fuerat N fuit M); an forent vel fu-
 turi sint? 8 Marius ad Thalam profectus *Prob. inst. gramm.* IV
 150, 25 18 nihilo segnius *Arus. gramm.* VII 495, 14 19 item AN
 24 uno XNi una *rell.* 30 dein duobus PA¹T²l deinde iubet
rell. 31 *del. Kortte*

super aggerem inpositis turribus opus et administros
 tutari; contra haec oppidani festinare, parare; prorsus 4
 ab utrisque nihil reliquom fieri. denique Romani, multo 5
 ante labore proeliisque fatigati, post dies quadraginta
 15 quam eo ventum erat, oppido modo potiti; praeda omnis
 ab perfugis corrupta. ii postquam murum arietibus feriri 6
 resque suas adflictas vident, aurum atque argentum et
 alia, quae prima ducuntur, domum regiam conportant.
 ibi vino et epulis onerati illaque et domum et semet igni
 10 corrumpunt, et, quas victi ab hostibus poenas metuerant,
 eas ipsi volentes pependere.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepci 77
 ad Metellum venerant orantes, uti praesidium praefec-
 tumque eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem
 15 nobilem factiosum, novis rebus studere, advorsum quem
 neque imperia magistratuum neque leges valerent; ni
 id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum
 socios fore. nam Lepcitani iam inde a principio belli 2
 Iugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam mi-
 20 serant amicitiam societatemque rogatum. deinde ubi ea 3
 impetrata, semper boni fidelesque mansere et cuncta a
 Bestia, Albino Metelloque imperata nave fecerant. ita- 4
 que ab imperatore facile quae petebant adepti. emissae
 eo cohortes Ligurum quattuor et C. Annius praefectus.
 25 Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepi-78.
 mus profugos ob discordias civilis navibus in eos locos
 venisse, ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen
 ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema 2
 Africa, in pares magnitudine, pari natura; quorum pro-
 30 xuma terrae praealta sunt, cetera uti fors tulit alta alia,
 alia [in tempestate] vadosa. nam ubi mare magnum esse 3
 et saevire ventis coepit, limum harenamque et saxa in-

3 relique A reliqui l 17 et illorum Ysnm² 19 Iugurthini
 fort. cum Linkero delendum 28 sinus duo sunt pares natura,
 in pares magnitudine Serv. Aen. 1, 111 30 peralta A²CBTn
 30—31 alia bis A semel rell. glossema habeo, v. Kunze Sal-
 lustiana III 2, 25 sqq.

gentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis si-
 4 mul mutatur. Syrtes ab tractu nominatae. eius civitatis
 lingua modo convorsa conubio Numidarum, legum cul-
 tusque pleraque Sidonica; quae eo facilius retinebant,
 5 quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter 5
 illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.
 79 Sed quoniam in eas regiones per Lepcitanorum ne-
 gotia venimus, non indignum videtur egregium atque
 mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare;
 2 eam rem nos locus admonuit. qua tempestate Cartha- 10
 ginienses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quo-
 3 que magni atque opulenti fuere. ager in medio hare-
 nosus, una specie; neque flumen neque mons erat, qui
 finis eorum discerneret. quae res eos in magno diutur-
 4 noque bello inter se habuit. postquam utrimque legio- 15
 nes, item classes saepe fusae fugataeque et alteri alteros
 aliquantum adtriverant, veriti, ne mox victos victores-
 que defessos alius aggrediretur, per indutias sponsio-
 nem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur:
 quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utrius- 20
 5 que populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres
 missi, quibus nomen Philaenis erat, maturavere iter per-
 gere. Cyrenenses tardius iere. id socordiane an casu
 6 acciderit, parum cognovi. ceterum solet in illis locis
 tempestas haud secus atque in mari retinere. nam ubi 25
 per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus
 harenam humo excitavit, ea magna vi agitata ora oculo-
 losque inplere solet: ita prospectu impedito morari iter.
 7 postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vi-
 dent et ob rem corruptam domi poenas metuont, cri- 30
 minari Carthaginiensis ante tempus domo digressos, con-

2 a tractu *Hier. nom. hebr. p. 850 Isid. orig. 13, 18, 6 c. 79*
cf. Val. Max. 5, 6 ext. 4 et Mela 1, 7, 38 9 memorabile A²CBM²
 10 Carthaginienses ... imperitabant *Arus. gramm. VII 481, 22*
 11 pleraque Africa An *Arus. pleraeque Africae rell. codd.*
 22 Philenis KD²Fm¹ Philenes *rell.* 26 loca ... gignentium
Arus. gramm. VII 495, 23 29 esse om. CBI

turbare rem, denique omnia malle quam victi abire. sed 8
 quom Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam,
 peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, ut
 vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obrue-
 5 rentur, vel eadem condicione sese quem in locum vel-
 lent processuros. Philaeni condicione probata seque vi- 9
 tamque suam rei publicae condonavere: ita vivi obruti.
 Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras con- 10
 secravere, aliique illis domi honores instituti. nunc ad
 10 rem redeo.

Iugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum 80
 contra Metellum putat, per magnas solitudines cum pau-
 cis profectus pervenit ad Gaetulos, genus hominum fe-
 rum incultumque et eo tempore ignarum nominis Ro-
 15 mani. eorum multitudinem in unum cogit ac paulatim 2
 consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium ob-
 servare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi 3
 proximos magnis muneribus et maioribus promissis ad
 studium sui perducit, quis adiutoribus regem aggressus
 20 inpellit, uti advorsus Romanos bellum incipiat. id ea 4
 gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio hu-
 iusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiam
 petitem, quam rem opportunissimam incepto bello pauci 5
 impediverant caeci avaritia, quis omnia honesta atque
 25 inhonesta vendere mos erat. et iam antea Iugurthae filia 6
 Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas
 Maurosque levis ducitur, quia singuli pro opibus quis-
 que quam plurimas uxores, denas alii, alii pluris ha-
 bent, sed reges eo amplius. ita animus multitudine dis- 7
 30 trahitur: nulla pro socia obtinet, pariter omnes viles
 sunt. igitur in locum ambobus placitum exercitus con- 81
 veniunt. ibi fide data et accepta Iugurtha Bocchi ani-
 mum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda

3 ut vel v. *Schmalz in Berl. Phil. Woch.* 1916. 61 23 bello
 NT belli *rell.* 26 Bocchi A²CBn¹ 27 quia] quod HT snm
 28 denas ... amplius *Serv. Aen.* 1, 71 30 nulla P² nullus t
nullam rell. fort. recte

avaritia, communis omnium hostis esse; eandem illos
causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum
aliis gentibus, libidinem imperitandi, quis omnia regna
advorsa sint; tum sese, paulo ante Carthaginiensis, item
regem Persen, post uti quisque opulentissimus videatur, 5
2 ita Romanis hostem fore. his atque aliis talibus dictis
ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Q. Metel-
3 lus praedam captivosque et impedimenta locaverat. ita
Iugurtha ratus aut capta urbe operae pretium fore aut,
si Romanus auxilio suis venisset, proelio sese certaturos. 10
4 nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem inmi-
nuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet.
82 Imperator postquam de regum societate cognovit,
non temere neque, uti saepe iam victo Iugurtha con-
sueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit. cete- 15
rum haud procul ab Cirta castris munitis reges oppe-
ritur, melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is
novos hostis adcesserat, ex commodo pugnam facere.
2 interim Roma per litteras certior fit provinciam Numi-
diam Mario datam; nam consulem factum ante acce- 20
perat. quibus rebus supra bonum aut honestum per-
cussus neque lacrimas tenere neque moderari linguam,
vir egregius in aliis artibus nimis molliter aegritudinem
3 pati. quam rem alii in superbiam vortebant, alii bonum
ingenium contumelia accensum esse, multi quod iam 25
parta victoria ex manibus eriperetur. nobis satis cogni-
tum est illum magis honore Mari quam iniuria sua
excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta
83 provincia alii quam Mario traderetur. igitur eo dolore
impeditus et quia stultitiae videbatur alienam rem pe- 30
riculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit postula-
tum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere
tum magnam copiam societatis amicitiaeque coniun-

3 libidinem A¹KTF libidine *rell.* 7 ad ... constituunt *Prisc. gramm. III 66, 15* ibiq(ue) P1 10 dux Romanus PA²CBH²T1
12 moras B²K²T(-T) mox *rell.* 17 melius ... facere *Arus. gramm. VII 472, 10* cognitis ... adcesserat *om. Arus.*

gundae, quae potior bello esset, et, quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. omne bellum sumi facile, ceterum aegerrime desinere; non in eiusdem potestate initium eius et finem
 5 esse; incipere quoivis etiam ignavo licere, deponi quom victores velint. proinde sibi regnoque suo consuleret neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret. ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, 2 sed Iugurthae fortunarum misereri; si eadem illi copia
 10 fieret, omnia conventura. rursus imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit; ille probare partim, alia abnuere. eo modo saepe ab utroque missis remissisque nuntiis tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

15 At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe 84 consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare; singulos modo, modo univorsos laedere; dictitare sese consulatum ex victis illis
 20 spolia cepisse, alia praeterea magnifica pro se et illis dolentia. interim quae bello opus erant, prima habere: 2 postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus arcessere, praeterea ex Latio sociisque fortissimum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos, accire et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. neque illi senatus, quamquam
 25 advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat. ceterum supplementum etiam laetus decreverat, quia neque plebi militia volenti putabatur et Marius aut belli usum aut
 30 studia volgi amissurus. sed ea res frustra sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. sese quis- 4

1 et X *om. rel.* 3 aegerrime XN¹ln acerrime *rell.* 11 alia XTn partim *rell.* 26 neque . . . audebat *Arus. gramm. VII 450, 15* quamquam adv. erat *om. Arus.* 27 abn. audebat] abnueret (*vel-rat*) *Arus.* 28 neque . . . putabatur *Prisc. gramm. III 285, 1* 29 militia CKFln *Prisc. militiam rel. codd.* volente A³C BKHT

que praeda locupletem fore, victorem domum redit-
 rum, alia huiusce modi animis trahebant, et eos non
 5 paulum oratione sua Marius adrexerat. nam postquam
 omnibus, quae postulaverat, decretis milites scribere
 volt, hortandi causa simul et nobilitatem, uti consue- 5
 verat, exagitandi contionem populi advocavit. deinde
 hoc modo disseruit:

85 'Scio ego, Quirites, plerosque non isdem artibus im-
 perium a vobis petere et, postquam adepti sunt, gerere:
 primo industrios supplices modicos esse, dein per 10
 ignaviam et superbiam aetatem agere. sed mihi contra
 2 ea videtur: nam quo pluris est univorsa res publica
 quam consulatus aut praetura, eo maiore cura illam ad-
 3 ministrari quam haec peti debere. neque me fallit, quan-
 tum cum maximo vostro beneficio negoti sustineam. 15
 bellum parare simul et aerario parcere, cogere ad mi-
 litiam eos quos nolis offendere, domi forisque omnia
 curare et ea agere inter invidos occursantis factiosos
 4 opinione, Quirites, asperius est. ad hoc, alii si deliquere,
 vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum et affi- 20
 nium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio ad-
 sunt; mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est
 5 virtute et innocentia tutari; nam alia infirma sunt. et
 illud intellego, Quirites, omnium ora in me convorsa esse,
 aequos bonosque favere — quippe mea bene facta rei 25
 publicae procedunt —, nobilitatem locum invadundi
 6 quaerere. quo mihi acrius adnitundum est, uti neque
 7 vos capiamini et illi frustra sint. ita ad hoc aetatis a
 pueritia fui, uti omnis labores et pericula consueta ha-
 8 beam. quae ante vostra beneficia gratuito faciebam, ea 30

7 hoc modo disseruit *Serg. gramm. IV 542, 27* 10 dehinc
 Ylnm 12 quo] quanto VA²Tl 13 illa Vl 15 vestro benef.
 VCBTs benef. vestro *rell.* sustineo V 16 et om. Vl 21 om-
 nia...adsunt *Don. Ter. Phorm. 130* haec omnia *Don.* 23 vir-
 tute VXKlsn et (ex) virtute *rell.* 25 beneficia in remp. Vn
 29 et...habeam *Arus. gramm. VII 460, 19* et om. Y(-T)nm
 haberem *Arus.*

uti accepta mercede deseram, non est consilium, Qui-
rites. illis difficile est in potestatibus temperare, qui 9
per ambitionem sese probos simulavere; mihi, qui om-
nem aetatem in optumis artibus egi, bene facere iam
5 ex consuetudine in naturam vortit.

Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem 10
nobilitas aegerrime tulit. quaeso, reputate cum animis
vostreis, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo
nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, ho-
10 minem veteris prosapiae ac multarum imaginum et nul-
lius stipendi: scilicet ut in tanta re ignarus omnium
trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem
offici sui. ita plerumque evenit, ut, quem vos imperare 11
iussistis, is sibi imperatorem alium quaerat. atque ego 12
15 scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, et acta
maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coe-
perint: praeposteri homines, nam gerere quam fieri tem-
pore posterius, re atque usu prius est. comparate nunc, 13
Quirites, cum illorum superbia me hominem novom.
20 quae illi audire aut legere solent, eorum partem vidi,
alia egomet gessi; quae illi litteris, ea ego militando
didici. nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. 14
contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam;
mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego 15
25 naturam unam et communem omnium existumo, sed
fortissimum quemque generosissimum. ac si iam ex 16
patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene an illos
ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis nisi

5 verti V vertitur HTm² venit K²M 8 mutare VPBT1 (put-)
mutari *rell.* 9 hominem . . . stipendi *Prisc. gramm. III 221, 19.*
350, 1. 365, 21 homines *Prisc. ter* 10 veteris pros. ac om. *Prisc. 2*
ac] aut CB om. V *Prisc. 1 et 3* et] ac *Prisc. ter* 11 scilicet . . .
sui *Non. p. 396, 25* 12 trepide *Non.* 13 imperare] impera-
torem VP² 14 sibi *del. A² om. PCB1* atque VXLs at Ynm
15 et VPB1 om. *rell.* 20 aut VA et *rell., cf. § 47 et Löf-*
stedt, Peregrin. Aether. 197 sqq. 24 obiciuntur VP² 27 patri-
bus] matre V possit V

17 sese liberos quam optimos voluisse? quod si iure me
 despiciunt, faciant item maioribus suis, quibus, uti mihi,
 18 ex virtute nobilitas coepit. invident honori meo: ergo
 invideant labori, innocentiae, periculis etiam meis, quon-
 19 iam per haec illum cepi. verum homines corrupti su- 5
 perbia ita aetatem agunt, quasi vestros honores con-
 20 temnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. ne illi
 falsi sunt, qui divorsissimas res pariter expectant,
 21 ignaviae voluptatem et praemia virtutis. atque etiam,
 quod apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque 10
 oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta me-
 22 morando clariores sese putant. quod contra est. nam
 quanto vita illorum praeclarius, tanto horum socordia
 23 flagitiosior. et profecto ita se res habet: maiorum gloria
 posteris quasi lumen est, neque bona neque mala 15
 24 eorum in occulto patitur. huiusce rei ego inopiam fa-
 teor, Quirites, verum, id quod multo praeclarius est,
 25 meamet facta mihi dicere licet. nunc videte, quam ini-
 qui sint. quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi
 ex mea non concedunt, scilicet quia imagines non ha- 20
 beo et quia mihi nova nobilitas est, quam certe pepe-
 risse melius est quam acceptam corrupisse.
 26 Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere ve-
 lint, abunde illis facundam et compositam orationem fore.
 sed in maximo vostro beneficio quom omnibus locis me- 25
 que vosque maledictis lacerent, non placuit reticere, ne
 quis modestiam in conscientiam duceret. nam me qui-
 27 dem ex animi mei sententia nulla oratio laedere potest:

1 maluisse V 2 faciunt PA¹ facient n item VA¹Nm idem
 rell. 4 labori et inn. NKHM¹sm et lab. inn. A 5 haec per
 illa V 13 vita illorum V XNKls ill. vita P vita eorum rell.

14 habent V maiorum . . . patitur Schol. Iuv. 8, 139 15 quasi
 om. Ysnm neque mala neque bona V 16 eorum om. Schol.
 Iuv. fateor Vs patior rell. fort. recte 24 facundiam VTDl²
 snm² 25 vestro maximo P meque Vln me rell. (vos meque m),
 cf. § et 36 47 26 lacerarent A¹NKD¹F 28 mei s. s. A²om. HT(-D)

quippe vera necesse est bene praedicent, falsa vita mo-
 resque mei superant. sed quoniam vostra consilia ac- 28
 cusantur, qui mihi summum honorem et maxumum ne-
 gotium inposuistis, etiam atque etiam reputate, num eo-
 5 rum paenitendum sit. non possum fidei causa imagines 29
 neque triumphos aut consulatus maiorum meorum osten-
 tare, at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia
 militaria dona, praeterea cicatrices advorso corpore. hae 30
 sunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate re-
 10 licta, ut illa illis, sed quae ego meis plurimis laboribus
 et periculis quaesivi. non sunt composita verba mea: 31
 parvi id facio. ipsa se virtus satis ostendit; illis artificio 32
 opus est, ut turpia facta oratione tegant, neque litteras
 Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae
 15 ad virtutem doctoribus nihil profuerant. at illa multo 33
 optuma rei publicae doctus sum: hostem ferire, praesi-
 dia agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hiemem
 et aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore
 inopiam et laborem tolerare. his ego praeceptis milites 34
 20 hortabor, neque illos arte colam, me opulenter, neque
 gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est utile, 35
 hoc civile imperium. namque quom tute per molliem
 agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non
 imperatorem esse. haec atque alia talia maiores vestri 36
 25 faciundo seque remque publicam celebravere. quis no- 37
 bilitas freta, ipse dissimilis moribus, nos illorum aemulos
 contemnit et omnis honores non ex merito sed quasi

1 praedicent VPH²M²Fls praedicet *rell.* falsa VPYln²
 falsam XHD¹sn¹m vitam B(?)HD¹ 5 non possum ... osten-
 tare *Auson. grat. act. 8, 36* ostentare imagines *Auson.* 6 ne-
 que tr. aut cons. *om. Auson.* ostentare *om. Auson.* 7 at ... dona
Non. p. 554, 13 hastam Y(-N) 8 corpore] pectore VP²B¹
 10 egomet VP² meis *om. VM* 11 non ... ostendit *Non.*
p. 257, 35 12 parvi VP² *Non.* parum *rell.* 15 profuerunt VP²
 HΓm 16 hostes Y(-M)snm praesidium VP² 17 hiemem ...
 pati *Non. p. 322, 3* 18 et] atque *Non.* 19 ego VANK s ergo
rell. (igitur M) 22 nam VI molliam VTn 24 alia talia *Fabri,*
cf. § 41 alia VPCB talia *rell.*

38 debitos a vobis repetit. ceterum homines superbissumi
 procul errant. maiores eorum omnia quae licebat illis
 relinquere: divitias, imagines, memoriam sui praeclaram;
 virtutem non relinquere, neque poterant: ea sola neque
 39 datur dono neque accipitur. sordidum me et incultis mo- 5
 ribus aiunt, quia parum scite convivium exorno neque
 histrionem ullum neque pluris preti coquom quam vi-
 40 licum habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. nam
 ex parente meo et ex aliis sanctis viris ita accepi, mun-
 ditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque 10
 bonis oportere plus gloriae quam divitiarum esse; arma,
 41 non supellectilem decori esse. quin ergo, quod iuvat,
 quod carum aestumant, id semper faciant: ament, potent;
 ubi adulescentiam habuere, ibi senectutem agant, in con-
 viviis, dediti ventri et turpissumae parti corporis; sudo- 15
 rem, pulverem et alia talia relinquant nobis, quibus illa
 42 epulis iucundiora sunt. verum non ita est. nam ubi se
 flagitiis dedecoravere turpissumi viri, bonorum praemia
 43 ereptum eunt. ita iniustissime luxuria et ignavia, pes-
 sumae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, rei 20
 publicae innoxiae cladi sunt.

44 Nunc quoniam illis, quantum mei mores, non illorum
 flagitia poscebant, respondi, pauca de re publica loquar.
 45 primum omnium de Numidia bonum habete animum,
 Quirites. nam quae ad hoc tempus Iugurtham tutata 25
 sunt, omnia removistis: avaritiam, inperitiam atque su-
 perbiam; deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed
 46 mehercule magis strenuos quam felix, nam magna pars
 47 eius avaritia aut temeritate ducum adtrita est. quam ob
 rem vos, quibus militaris aetas est, adnitimini mecum 30
 et capessite rem publicam, neque quemquam ex cala-

5 incultum VBn 8 libet mihi V 9 et ex] et s. s. A ex
 om. H I 10 laborem viris PCBls 11 que bonis om. Pl bo-
 nis s. s. C om. B 12 esse s. s. A²K² om. Ysm 15 sudorem
 om. V s. s. m 18 omnibus flagitiis Vn viri om. V 24 bo-
 num animum habete V habete bon. an. M bon. hab. bon. an. l
 27 sed] et V 28 mehercules VT 29 est s. s. ANm om. M

mitate aliorum aut imperatorum superbia metus ceperit. egomet in agmine aut in proelio consultor idem et socius periculi vobiscum adero, meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. et profecto dis iuvantibus omnia 48
 5 matura sunt: victoria, praeda, laus. quae si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos rei publicae subvenire decebat. etenim nemo ignavia immortalis factus est, ne- 49
 que quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optavit, magis uti boni honestique vitam exigerent. plura dice- 50
 10 rem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto.'

Huiusce modi oratione habita Marius, postquam ple- 86
 bis animos adrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis aliisque utilibus navis onerat, cum his A. Manlium
 15 legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere, 2
 non more maiorum neque ex classibus, sed uti quoius-
 que libido erat, capite censos plerosque. id factum alii 3
 inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memora-
 bant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat et
 20 homini potentiam quaerenti egentissimus quisque op-
 portunissimus, quoi neque sua cara, quippe quae nulla
 sunt, et omnia cum pretio honesta videntur.

Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam de- 4
 cretum erat, in Africam profectus paucis diebus Uticam
 25 advehitur. exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam 5
 Metellus conspectum Mari fugerat, ne videret ea, quae
 audita animus tolerare nequiverat. sed consul expletis 87
 legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum fertilem
 et praeda onustum proficiscitur, omnia ibi capta militibus
 30 donat; dein castella et oppida natura et viris parum mu-
 nita aggreditur, proelia multa, ceterum levia, alia aliis

1 aut VPBl sn s. s. AT om. *rell.* 3 periculis V meque
 VPA²CBlnm me *rell.* 6 omnibus bonis A¹Nm subvenire
 reip. V 7 decebat VPA²CBln decet *rell.* nemo ign. VP¹A
 ign. nemo *rell.* est om. AYm 15 ipse... opportunissimus Gell.
 16, 10, 16 16 nec Gell. libido cuiusque Gell. 22 om-
 nia... videntur *Comment. Lucan. 10, 407* 31 levia alia *trans-*
posuit Cicconius

- 2 locis facere. interim novi milites sine metu pugnae adesse,
videre fugientis capi aut occidi, fortissimum quemque
tutissimum, armis libertatem patriam parentisque et alia
3 omnia tegi, gloriam atque divitias quaeri. sic brevi spatio
novi veteresque coaluere, et virtus omnium aequalis facta. 5
- 4 At reges, ubi de adventu Mari cognoverunt, divorsi
in locos difficilis abeunt. ita Iugurthae placuerat, speranti
mox effusos hostis invadi posse, Romanos sicuti pleros-
que remoto metu laxius licentiusque futuros.
- 88 Metellus interea Romam profectus contra spem suam 10
laetissimis animis accipitur, plebi patribusque, post-
quam invidia decesserat, iuxta carus.
- 2 Sed Marius inpigre prudenterque suorum et hostium
res pariter attendere: cognoscere, quid boni utrisque aut
contra esset, explorare itinera regum, consilia et insidias 15
eorum antevenire, nihil apud se remissum neque aqud
3 illos tutum pati. itaque et Gaetulos et Iugurtham ex so-
ciis nostris praedas agentis saepe aggressus in itinere
fuderat ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta
4 armis exuerat. quae postquam gloriosa modo neque belli 20
patrandi cognovit, statuit urbis, quae viris aut loco pro
hostibus et advorsum se opportunissimae erant, singulas
circumvenire: ita Iugurtham aut praesidiis nudatum <iri>,
5 si ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nun-
tios ad eum saepe miserat: velle populi Romani ami- 25
6 citiam; ne quid ab se hostile timeret. id simulaveritne,
quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingeni
pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum
89 est. sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita
adire, partim vi, alia metu aut praemia ostentando avor- 30
2 tere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existumans

8 Romanos . . . futuros *Prisc. gramm. III 318, 18* 11 accipi-
tur P¹A¹CNI excipitur *rell.* 14 utrisque PACH²T²nm utrius-
que BNH¹ls utrimque T¹DF *om. M* 18 praedam HT¹snm
in *om. Ysn* 20 quae . . . cognovit *Prisc. gramm. III 310. 19*
belli patrandi XT¹I *Prisc. copiam add. Ysnm* 23 *add. multi*
editores 27 accideret A¹In accederet *rell.* 28 solitus] *subau-*
diendum fecerit 29 constituerat NKTDFs

Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. sed 3
ubi illum procul abesse et aliis negotiis intentum ac-
cepit, maiora et magis aspera aggredi tempus visum
est.

5 Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum at- 4
que valens nomine Capsa, quoius conditor Hercules Libys
memorabatur. eius cives apud Iugurtham immunes, levi
imperio et ob ea fidelissimi habebantur, muniti advor-
sum hostis non moenibus modo et armis atque viris,
10 verum etiam multo magis locorum asperitate. nam prae- 5
ter oppido propinqua alia omnia vasta, inculta, egentia
aquae, infesta serpentibus, quarum vis sicuti omnium
ferarum inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium ipsa
pérniciosa siti magis quam alia re accenditur. eius po- 6
15 tiundi Marium maxuma cupido invaserat, quom propter
usum belli tum quia res aspera videbatur et Metellus
oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter
situm munitumque, nisi quod apud Thalam non longe
a moenibus aliquot fontes erant, Capsenses una modo
20 atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluvia uteban-
tur. id ibique et in omni Africa, quae procul a mari in- 7
cultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae ple-
rumque lacte et ferina carne vescebantur et neque salem
neque alia irritamenta gulae quaerebant: cibus illis ad- 8
25 vorum famem atque sitim, non lubricum neque luxuriae
erat. igitur consul omnibus exploratis, credo dis fretus 90
— nam contra tantas difficultates consilio satis providere
non poterat, quippe etiam frumenti inopia temptabatur,
quia Numidae pabulo pecoris magis quam arvo student
30 et, quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca mu-

10 sqq. cf. *Mela* 3, 100 12 aquae] atque P¹T eaque N¹I¹
quorum A²CB¹Hn 14 siti . . . accenditur *Serv. georg.* 3, 434
quod genus siti *Serv.* 21 ibique CB + m. 2 AKHMDm ubi-
que *rell.* 23 neque salem . . . gulae *Prisc. gramm.* II 147, 5
neque salem . . . quaerebant *Prob. nom. gramm.* IV 209, 12
Char. gramm. I 106, 12 *Serg. gramm.* IV 542, 14 24 gulae irri-
tamenta *Prisc.* adversus PH 29 quia PACIs quod *rell.*

nita contulerant, ager autem aridus et frugum vacuos
 ea tempestate, nam aestatis extremum erat —, tamen
 2 pro rei copia satis providenter exornat. pecus omne,
 quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus au-
 xiliariis agundum adtribuit, A. Manlium legatum cum 5
 cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium
 et commeatum locaverat, ire iubet dicitque se praeda-
 3 bundum post paucos dies eodem venturum. sic incepto
 91 suo occultato pergit ad flumen Tanain. ceterum in itinere
 cottidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequa- 10
 liter distribuerat et, ex coriis utres uti fierent, curabat;
 simul inopiam frumenti lenire et ignaris omnibus parare
 quae mox usui forent. denique sexto die, quom ad flumen
 2 ventum est, maxuma vis utrius effecta. ibi castris levi
 munimento positis milites cibum capere atque, uti simul 15
 cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, om-
 nibus sarcinis abiectis aqua modo seque et iumenta
 3 onerare. dein postquam tempus visum, castris egreditur,
 noctemque totam itinere facto consedit; idem proxuma
 facit; dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in 20
 locum tumultuosum ab Capsa non amplius duum milium
 intervallo, ibique quam occultissime potest cum omni-
 4 bus copiis opperitur. sed ubi dies coepit et Numidae
 nihil hostile metuentes multi oppido egressi, repente om-
 nem equitatum et cum iis velocissimos pedites cursu 25
 tendere ad Capsam et portas obsidere iubet; deinde ipse
 intentus propere sequi neque milites praedari sinere.
 5 quae postquam oppidani cognovere, res trepidae, metus
 ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra
 moenia in hostium potestate coegere, uti deditionem fa- 30
 6 cerent. ceterum oppidum incensum, Numidae puberes
 interfecti, alii omnes venundati, praeda militibus divisa.
 7 id facinus contra ius belli non avaritia neque scelere

1 ager . . . vacuos *Non. p. 498, 30 Arus. gramm. VII 514, 13*
 autem aridus et *om. Arus.* 5 Manilium $P^1 A^1 B^2 N1$ 9 Ta-
 nain $PAFls$ Tanaim *rell.* 12 simul et $HTnm$ statim A
 19 item ANK

consulis admissum, sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio neque metu coercitum.

Postquam tantam rem peregit Marius sine ullo suorum ⁹²
⁵ incommodo, magnus et clarus antea, maior atque clarior
haberi coepit. omnia non bene consulta in virtutem tra- ²
hebantur: milites, modesto imperio habiti simul et lo-
cupletes, ad caelum ferre; Numidae magis quam mor-
¹⁰ dere illi aut mentem divinam esse aut deorum nutu
cuncta portendi. sed consul, ubi ea res bene evenit, ad ³
alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit,
plura <deserta> propter Capsensium miserias igni cor-
rumpit: luctu atque caede omnia conplentur. denique ⁴
¹⁵ multis locis potitus ac plerisque exercitu incruento aliam
rem aggreditur, non eadem asperitate qua Capsensium,
ceterum haud secus difficilem.

Namque haud longe a flumine Muluccha, quod Iu- ⁵
gurthae Bocchique regnum diiungebat, erat inter ceteram
²⁰ planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens,
in inmensum editus, uno perangusto aditu relicto; nam
omnis natura velut opere atque consulto praeceps. quem ⁶
locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi
capere intendit. sed ea res forte quam consilio melius
²⁵ gesta. nam castello virorum atque armorum satis magna ⁷
vis et frumenti et fons aquae; aggeribus turribusque et
aliis machinationibus locus inportunus; iter castellano-
rum angustum admodum, utrimque praecisum. ea vineae ⁸
cum ingenti periculo frustra agebantur; nam quom eae

3 ante s. s. A om. Y (ac N) cohercetur A¹N 4 peregit A²
CBn om. rell. 13 om. codd., legitur in quibusdam integris
recentioribus 18 sqq. cf. Frontin. strat. 3, 9, 3 18 Muluc(c)-
hae Y(-K)m 19 diiungebat P¹A¹Cl¹ disiungebat rell. 22 om-
nis vulgo omnia XNKl sn¹m omni rell. 27 aliis Ysn cf. c.
21, 3 altis Xl talibus m 28 praecisum. ea vineae Wirz prae-
ciseauineae P praecise///uineae N preceps (pre post additum,
ceps in ras.) eo vineae n praecisae vineae rell 29 eae vel
hae PA²CBm hec n eo KH ea rell.

paulo processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur.
 9 milites neque pro opere consistere propter iniquitatem
 loci neque inter vineas sine periculo administrare: op-
 tumus quisque cadere aut sauciari, ceteris metus augeri.
 93 at Marius multis diebus et laboribus consumptis anxius 5
 trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam
 frustra erat, an fortunam opperiretur, qua saepe pro-
 2 sperare usus fuerat. quae quom multos dies noctisque
 aestuans agitare, forte quidam Ligus, ex cohortibus au-
 xiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus haud 10
 procul ab latere castelli, quod avorsum proeliantibus
 erat, animum advortit inter saxa repentis cocleas, quarum
 quom unam atque alteram, dein plures peteret, studio
 legundi paulatim prope ad summum montis egressus
 3 est. ubi postquam solitudinem intellexit, more ingeni 15
 4 humani cupido difficilia faciundi animum adorta. et forte
 in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum modo
 pronam, deinde inflexam atque auctam in altitudinem, quo
 cuncta gignentium natura fert. quodius ramis modo, modo
 eminentibus saxis nisus Ligus in castelli planitiem per- 20
 venit, quod cuncti Numidae intenti proeliantibus aderant.
 5 exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem
 regreditur, non temere, uti ascenderat, sed temptans om-
 6 nia et circumspiciens. itaque Marium propere adit, acta
 edocet, hortatur, ab ea parte qua ipse ascenderat castel- 25
 lum temptet, pollicetur sese itineris periculique ducem.
 7 Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex praesen-
 tibus misit. quorum uti quodiusque ingenium erat, ita rem
 difficilem aut facilem nuntiavere; consulis animus tamen
 8 paulum adrectus. itaque ex copia tubicinum et cornici- 30
 num numero quinque quam velocissimos delegit et cum

11 aversum s adversum *rell.* 16 adorta *Eussner* advertit
 PA¹K vertit *rell.* 18 inflexa PBNKl flexa *rell.* 19 modo
 deinde A²CB 20 in PA²CB *om rell.* pervenit X perscribit
rell. 21 haud proel. P aut proel. l/////proel. AN 22 eadem
 PA¹NT²lm¹ eodem *rell.* 23 escenderat A¹N¹ 24 adit Xlnm
 adiit *rell.* 25 edocet Xm docet *rell.* ascenderat Xl descen-
 derat *rell.*

iis, praesidio qui forent, quattuor centuriones, omnisque Liguri parere iubet et ei negotio proximum diem constituit. sed ubi ex praecepto tempus visum, paratis con-⁹⁴ positisque omnibus ad locum pergit. ceterum illi, qui
⁵ escensuri erant, praedocti ab duce arma ornatumque mutaverant: capite atque pedibus nudis, uti prospectus nissusque per saxa facilius foret; super terga gladii et scuta, verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia simul et offensa quo levius streperent. igitur praegrediens Ligus ²
¹⁰ saxa et si quae vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare manu; ubi paulo asperior ascensus erat, singulos prae se inermos mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi; quae dubia nisui
¹⁵ videbantur, potissimum temptare ac saepius eadem ascendens descendensque, dein statim digrediens ceteris audaciam addere. igitur diu multumque fatigati tandem ³
in castellum perveniunt, desertum ab ea partē, quod omnes sicut aliis diebus advorsum hostis aderant. Marius
²⁰ ubi ex nuntiis quae Ligus egerat cognovit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas egressus testudine acta succedere et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. at Numidae, saepe antea ⁴
²⁵ vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur, sed pro muro dies noctisque agitare, male dicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Iugurthae servitium minari, secundis rebus feroces esse. interim omnibus, Romanis hosti- ⁵
³⁰ busque, proelio intentis, magna utrimque vi pro gloria

3 conpositisque] que om AYI 4 et qui I 5 escensuri erant *Carrio* ascensuri erant A¹T²F² e centuriis erant P et centuriae praeerant Ys centuriis praeerant A²CBn centuriones erant I 10 vetustae P 11 escenderent PAN¹ ascenderent *rell.*

13 prae KT^s pro P¹ per *rell.* inermos PAB²NTDIm inermes *rell.* 16 degrediens PA¹NKs 21 tota P²I intentos XT²F²I intentus *rell.* Numidas XT²n invidias *rell.* 22 egressus K² MF² regressus *rell.* est *copulam om.* CBH *add. rell.*

- atque imperio his illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere; ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere, deinde uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti, armati inermesque. quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. sic forte correcta Mari temeritas gloriam ex culpa invenit.
- 95 Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaestor cum magno equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romae relictus erat.
- 2 Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de natura cultuque eius paucis dicere. neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus et L. Senna, optume et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur.
- 3 Igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignavia, litteris Graecis atque Latinis iuxta [atque doctissime] eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum sed gloriae cupidior; otio luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli; facundus, callidus et amicitia facilis, ad simulanda negotia altitudo ingeni incredibilis, multarum rerum ac maxime pecuniae largitor. atque illi felicissimo omnium ante civilem victoriam numquam super industriam fortuna fuit, multique dubitavere, fortior an felicior esset. nam postea quae fecerit, incertum habeo pudeat an pigeat magis disserere.

11 quos m qui ACNKT²D²F quem n quoniam M quod *rell.*

13 sed ... admonuit *Prisc. gramm. III 328, 6* tanti viri nos tempus *Prisc.* 18 igitur ... ignavia *Serv. Aen. 7, 601* patriciae gentis *Serv.* nobilis *om. Serv.* iam prope PBMn¹ prope *om. Serv.* 19 atque]et PB 20 *del. Vogel* 22 voluntas AC

28 nam ... disserere *Non. p. 424, 11* 29 pudat^e A pudet^a N pudet *rell.* magis an pig. H Γsnm magis s. s. B²

Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam 96
 atque in castra Mari cum equitatu venit, rudis antea et
 ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempe-
 statibus factus est. ad hoc milites benigne appellare, 2
 5 multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, in-
 vitus accipere, sed ea properantius quam aes mutuom
 reddere, ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut
 illi quam plurimi deberent, ioca atque seria cum hu-
 millumis agere, in operibus, in agmine atque ad vigilias 3
 10 multus adesse, neque interim, quod prava ambitio solet,
 consulis aut quousquam boni famam laedere, tantum-
 modo neque consilio neque manu priorem alium pati,
 plerosque antevenire. quibus rebus et artibus brevi Mario 4
 militibusque carissimus factus.

15 At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque lo-97
 cos munitos et sibi utilis simul et magnam pecuniam
 amiserat, ad Bocchum nuntios mittit: quam primum in
 Numidiam copias adduceret; proeli faciundi tempus
 adesse. quem ubi cunctari accepit et dubium belli atque 2
 20 pacis rationes trahere, rursus uti antea proximos eius
 donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiae par-
 tem tertiam, si aut Romani Africa expulsi aut integris
 suis finibus bellum conpositum foret. eo praemio illec- 3
 tus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham adcêdit.

25 Ita amborum exercitu coniuncto Marium, iam in hi-
 berna proficiscentem, vix decuma parte die reliqua in-
 vadunt, rati noctem, quae iam aderat, et victis sibi mu-
 nimento fore et, si vicissent, nullo impedimento, quia
 locorum scientes erant, contra Romanis utrumque casum
 30 in tenebris difficiliorem fore. igitur simul consul ex mul- 4
 tis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant,

1 supra praedictum PCB 7 ab PANK a *rell.* (*om.* 1)

8 ioca . . . agere *Non. p.* 209, 28 9 agere] exercere *Non.*

17 misit PT² 19 et *om.* Ysm 21 corrumpit CBTDFln

25 *sqq. cf. Frontin. strat.* 2, 1, 13 26 vix . . . reliqua *Gell.*

9, 14, 26 die PA¹¹ *Gell. diei rell. codd.* 27 et s. s. K *om.*

Γsm

et prius quam exercitus aut instrui aut sarcinas conli-
gere, denique ante quam signum aut imperium ullum
accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie
neque ullo more proeli sed catervatim, uti quosque fors
5 conglobaverat, in nostros incurrunt. qui omnes trepidi 5
inproviso metu ac tamen virtutis memores aut arma ca-
piebant aut capientis alios ab hostibus defensabant;
pars equos escendere, obviam ire hostibus; pugna la-
trocinio magis quam proelio similis fieri. sine signis,
sine ordinibus equites peditesque permixti cedere alii, 10
alii obtruncari, multi contra advorsos acerrume pu-
gnantes ab tergo circumveniri; neque virtus neque arma
satis tegere, quia hostes numero plures et undique cir-
cumfusi erant. denique Romani veteres [novique] et ob
ea scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, 15
orbis facere atque ita ab omnibus partibus simul tecti
98 et instructi hostium vim sustentabant. neque in eo tam
aspero negotio Marius territus aut magis quam antea
demisso animo fuit, sed cum turma sua, quam ex for-
tissimis magis quam familiarissimis paraverat, vagari 20
passim ac modo laborantibus suis succurrere, modo ho-
stis, ubi confertissimi obstiterant, invadere; manu con-
sulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus
2 non poterat. iamque dies consumptus erat, quom tamen
barbari nihil remittere atque, uti reges praeceperant, noc- 25
3 tem pro se rati acrius instare. tum Marius ex copia rerum
consilium trahit atque, uti suis receptui locus esset, col-
lis duos propinquos inter se occupat, quorum in uno
castris parum amplo fons aquae magnus erat, alter usui
opportunist, quia magna parte editus et praeceps pauca 30

8 pars . . . hostibus *Arus. gramm. VII 472, 12* escendere N¹
Arus. ascendere rell. codd. (scandere A¹) 10 peditesque] que *om. A*
 alii alii *vulgo* alios alios *codd.* 11 obtruncari *vulgo* obtrun-
 care *codd.* multi *vulgo* multa A¹N multos *rell.* 12 circum-
 veniri P A¹N circumvenire *rell.*, *an.*: caedere alios, alios obtrun-
 care, multos . . . circumvenire? 13 quia] quod A H I¹ s n m
 14 *del. Kritz, cf. c. 87, 3* 16 facere A² C B H I¹ s n fecere *rell.*
 29 visui P² A¹ M I 30 editus B² K² H² I¹ s m edita *rell.*

munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Sullam cum 4
 equitibus noctem agitare iubet, ipse paulatim dispersos
 milites neque minus hostibus conturbatis in unum con-
 trahit, dein cunctos pleno gradu in collem subducit. ita 5
 5 reges loci difficultate coacti proelio deterrentur, neque
 tamen suos longius abire sinunt, sed utroque colle mul-
 titudine circumdato effusi consedere. dein crebris ignibus 6
 factis plerumque noctis barbari more suo laetari, exultare,
 strepere vocibus; et ipsi duces feroces, quia non fuge-
 10 rant, pro victoribus agere. sed ea cuncta Romanis ex 7
 tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hor-
 tamento erant. plurimum vero Marius inperitia hostium 99
 confirmatus quam maximum silentium haberi iubet, ne
 signa quidem, uti per vigilias solebant, canere. deinde
 15 ubi lux adventabat, defessis iam hostibus ac paulo ante
 somno captis, de improvviso vigiles, item cohortium tur-
 marum legionum tubicines simul omnis signa canere,
 milites clamorem tollere atque portis erumpere iubet.
 Mauri atque Gaetuli, ignoto et horribili sonitu repente 2
 20 excitati, neque fugere neque arma capere neque omnino
 facere aut providere quicquam poterant: ita cunctos stre- 3
 pitu clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tu-
 multu formidine terror quasi vecordia ceperat. denique
 omnes fusi fugatique arma et signa militaria pleraque
 25 capta, pluresque eo proelio quam omnibus superioribus
 interempti. nam somno et metu insolito impedita fuga.

Dein Marius, uti coeperat, in hiberna it: propter com-100
 meatum in oppidis maritumis agere decreverat; neque
 tamen victoria socors aut insolens factus, sed pariter
 30 atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere.

1 quaerebat *vulgo* gerebant XDl gerebat K²HTFsnm rege-
 bant A¹(?)N¹K¹ regebat M ceterum ... iubet *Non. p. 522, 31*

4 dein ... subducit *Non. p. 400, 1* 9 fugerant A²C² fugere
 aut *rell.* 16 vigiles *Kortte* vectigales *codd.* 18 atque K² et
 m aut *rell.* 19 et] atque HΓnm 23 terror A² terrore *rell.*

formidine terrore XNKLsm terrore formidine HΓn (formido
 M T) ceperat AMFsm acceperat *rell.* 27 it CB m *om. rell.*

- 2 Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra parte A.
 Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortis
 3 Ligurum curabat. primos et extremos cum expeditis
 4 manipulis tribunos locaverat. perfugae, minime cari et
 regionum scientissimi, hostium iter explorabant. simul
 5 consul quasi nullo inposito omnia providere, apud omnis
 6 adesse, laudare et increpare merentis. ipse armatus intentusque,
 item milites cogebat. neque secus atque iter facere, castra munire,
 excubitus in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites
 7 auxilarios mittere, praeterea alios super vallum in munimentis locare,
 8 vigilias ipse circumire, non tam diffidentia futurum quae imperavisset,
 9 quam uti militibus exaequatus cum imperatore
 10 labor volentibus esset. et sane Marius illoque aliisque
 temporibus Iugurthini belli pudore magis quam malo
 11 exercitum coercebat. quod multi per ambitionem fieri aiebant:
 [quod] a pueritia consuetam duritiam et alia, quae ceteri miseras
 12 vocant, voluptati habuisse; nisi tamen res publica pariter ac
 13 saevissimo imperio bene atque decore gesta.
- 101 Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta
 undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re
 2 hostis adesse intellegitur. sed quia divorsi redeuntes
 alius ab alia parte atque omnes idem significabant, consul
 3 incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine conmutato
 4 advorsum omnia paratus ibidem opperitur. ita Iugurtham spes
 frustrata, qui copias in quattuor partis distribuerat, ratus ex
 5 omnibus aequae aliquos ab tergo hostibus venturos. interim Sulla,
 quem primum

1 Sulla ... funditoribus *Prisc. gramm. II 95, 5. 98, 13* dextumos P²ACBK²Tsn *Prisc. extimos m extremos rell.* 2 A. Manlius] Mallius *Prisc.* 9 faceret K²I¹ facerent D 10 equites et (ex A) Xn 12 tam om PANl s. s. K² futurum duo integri recentiores futuri codd. 17 del. Eussner consuetam ... gesta *Fronto p. 110 N. (Hauler p. 163)* 18 habuisse PA¹NK¹ habuisset *rell.* 19 res publica (R. P. vel r. p.) CNKMsm *Fronto reip.* PA²BHTDF remp. A¹ 27 item A¹CBNK²MTD igitur H

hostes attigerant, cohortatus suos turmatim et quam maxime confertis equis ipse alique Mauros invadunt, ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere et, si qui in manus venerant, obtruncare. dum eo
 5 modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux, filius eius, adduxerat neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iu-
 6 gurtha cum plurimis erat. dein Numida cognito Bocchi adventu clam cum paucis ad pedites convortit. ibi latine — nam apud Numantiam loqui didicerat — exclamat nostros frustra pugnare, paulo ante Marium sua manu interfectum. simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis in pigre occiso peditate nostro cruentaverat.
 15 quod ubi milites acceperere, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur, simulque barbari animos tollere et in percussos Romanos acrius incedere. iamque paulum
 8 a fuga aberant, quom Sulla profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim
 20 avortitur. at Iugurtha, dum sustentare suos et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra sinistraque omnibus occisis solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atque interim Marius
 10 fugatis equitibus adcurrit auxilio suis, quos pelli iam
 25 acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum spec- 11 taculum horribile in campis patentibus: sequi fugere, occidi capi; equi atque viri adflicti, ac multi vulneribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati, niti modo ac statim concidere; postremo omnia, qua visus
 30 erat, constrata telis armis cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine.

5 proeliantur A¹K¹Tⁿm proeliarentur PA²CBK²ls proeliantes N proeliabantur H 8 agebat CBH agitabat A²n erat rell. 10 ibi... exclamat Arus. gramm. VII 451, 25 11 apud] ad Arus. nostrum PA¹N 13 simul... ostendere Prisc. gramm. II 530, 13 ostentans Prisc. 20 advertitur ANK¹M¹ 22 sinistraque K²m sinistra rell., v. Ag. 179

- 102 Post ea loci consul haud dubie iam victor pervenit in
 2 oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. eo post
 diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant,
 legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario pe-
 tivere, duos quam fidissimos ad eum mitteret, velle de
 suo et de populi Romani commodo cum iis disserere.
 3 ille statim L. Sullam et A. Manlium ire iubet. qui quam-
 quam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem fa-
 cere, ut ingenium aut avorsum flecterent aut cupidum
 4 pacis vehementius accenderent. itaque Sulla, quocius fa-
 cundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba
 huiusce modi locutus:
 5 'Rex Bocche, magna laetitia nobis est, quom te talem
 virum di monuere, uti aliquando pacem quam bellum
 malles neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha
 miscendo conmaculares, simul nobis demeres acerbam
 necessitudinem, pariter te errantem atque illum scelera-
 6 tissimum persequi. ad hoc populo Romano iam a prin-
 cipio inopi melius visum amicos quam servos quaerere,
 7 tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare. tibi
 vero nulla opportunior nostra amicitia, primum quia
 procul absumus, in quo offensae minumum, gratia par
 ac si prope adessemus; dein quia parentis abunde ha-
 bemus, amicorum neque nobis neque quoiquam omnium
 8 satis fuit. atque hoc utinam a principio tibi placuisset:
 profecto ex populo Romano ad hoc tempus multo plura
 bona accepisses, quam mala perpessus esses. sed quon-

6 suo] se A²CB 7 L. *pr aen.s. s.* AK om. I²sm 8 facere///
 ingenium N ingenium aut ut m ut om. *réll.*, v. *Schmalz in Berl.*
Phil. Woch. 1916, 62 sq. 10 quocius] tutus P1 catus A¹ facun-
 dia PAT¹ 13 laetitia nobis VPCBH1 nobis laet. *rell.* quom]
 quod V 17 atque VPCBK² et *rell.* 18 hoc ... principio
propter mutilationem chartae desunt in P hoc om. A populo
 R(omano) iam VA²CBHI¹sn utinam ex §8 *perperam réll.*
 19 inopi VP²A²CBK²Hsn tibi A¹NK¹(?) nobis m om. I²
 21 nostra amicitia VXF1 am. nostra *rell.* quia VXNK1 quod
 C *rell.* 22 quod HI¹ln 25 a om. V 27 cepisses V esse V
es Fabri fort. recte

iam humanarum rerum fortuna pleraque regit, quoi scilicet placuit et vim et gratiam nostram te experiri, nunc, quando per illam licet, festina atque, uti coepisti, perge. multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis 10
 5 superes. postremo hoc in pectus tuom demitte, numquam 11
 populum Romanum beneficiis victum esse. nam bello quid valeat, tute scis.'

Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro 12
 delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob
 10 regnum tutandum arma cepisse. nam Numidiae partem, 13
 unde vi Iugurtham expulerit, iure belli suam factam;
 eam vastari a Mario pati nequivisse. praeterea missis
 antea Romam legatis repulsum ab amicitia. ceterum ve- 14
 tera omittere ac tum, si per Marium liceret, legatos ad
 15 senatum missurum. dein copia facta animus barbari ab 15
 amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae
 et Manli metuens id, quod parabatur, donis corruerat.

Marius interea exercitu in hibernaculis composito cum 103
 expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in
 20 loca sola obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas
 omnis praesidium inposuerat. tum rursus Bocchus, seu 2
 reputando quae sibi duobus proeliis venerant, seu ad-
 monitus ab aliis amicis, quos incorruptos Iugurtha re-
 liquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit,
 25 quorum et fides cognita et ingenia validissima erant.
 eos ad Marium ac deinde, si placeat, Romam legatos ire 3
 iubet, agundarum rerum et quocumque modo belli con-
 ponundi licentiam ipsis permittit. illi mature ad hiberna 4
 Romanorum proficiscuntur, deinde in itinere a Gaetulis
 30 latronibus circumventi spoliatiq[ue] pavidi sine decore ad

2 te s. s. ANHFs 3 quando VPA²CBK²m quoniam *rell.*
 atque VPA²CBK² *om. rell.* 4 officiis s. s. AKM *om.* NHF
 5 demitte VFⁿ dimitte *rell.* 6 p(opulum) r(omanum) s. s.
 A *om.* m r. p. NH 9 ob *om.* PNTⁿ ad l 20 turrim] cir-
 rim P 21 Bocchus seu Cls Bocchus. feliciter seu *rell.* 24 a quin-
 que *lacuna mutilorum incipit, quae ad c. 112, 3 vellet pertinet*
 28 ipsis HMQRl illis *rell.* 30 sine decore pavidi ad Sullam C
 pav. ad S. sine dec. M sine decore *om.* HDQmπ

- Sullam profugiunt, quem consul in expeditionem pro-
 5 ficiscens pro praetore reliquerat. eos ille non pro vanis
 hostibus, uti meriti erant, sed adcurate ac liberaliter ha-
 buit. qua re barbari et famam Romanorum avaritiae fal-
 sam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. 5
 6 nam etiam tum largitio multis ignota erat; munificus
 nemo putabatur nisi pariter volens; dona omnia in be-
 7 nignitate habebantur. igitur quaestori mandata Bocchi
 patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque
 sibi adsit; copias fidem magnitudinem regis sui et alia, 10
 quae aut utilia aut benevolentiae esse credebant, oratione
 extollunt. dein Sulla omnia pollicito docti, quo modo
 apud Marium, item apud senatum verba facerent, cir-
 citer dies quadraginta ibidem opperiuntur.
- 104 Marius postquam infecto quo intenderat negotio Cir- 15
 tam redit et de adventu legatorum certior factus est,
 illosque et Sullam ab Utica venire iubet, item L. Bellie-
 num praetorem, praeterea omnis undique senatorii or-
 2 dinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. legatis po-
 testas Romam eundi fit, et ab consule interea indutiae 20
 postulabantur. ea Sullae et plerisque placuere; pauci
 ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum,
 3 quae fluxae et mobiles semper in advorsa mutantur. ce-
 terum Mauri impetratis omnibus rebus tres Romam pro-
 fecti duce Cn. Octavio Rusone, qui quaestor stipendium 25
 in Africam portaverat, duo ad regem redeunt. ex iis

1 profugiunt CMFQRs(?)n perf. *rell.* (pergunt K) 4 Rom.
 avar. CKHFRlsn π avar. Rom. *rell.* 5 rati sunt M²TFQR

6 tum ... volens *Non. p. 23, 12* 11 benevolentia HRl bene-
 volentiam CTsn 15 postquam] ubi TD¹Qm infecto KHM
 TD¹m π confecto *rell.* quod KTDQm quo(d) int. neg. CTFR
 sn π neg. quo(d) int. KHMDQm quo int. *om. l* 16 rediit CR
 m π est *om.* MTF 17 que *om.* MTF ab] ad T²DQm *om. π*

18 praetorem MDQm π praetorem Utica(m) *rell.* 19 legatis
 F π in (*om. Q, a M*) quibus (quis n) legatis *rell.* 20 Romam
 pot. eundi DQ Rom. eundi pot. H eundi pot. Romam m fit]
om. C fuit R¹ 22 hum. rerum CKHRsn π rer. hum. *rell.*

25 Rusone CHs Rufone *rell.* (Pisone n) 26 ex iis ... acce-
 pit *om.* HD

Bocchus quom cetera tum maxume benignitatem et studium Sullae lubens accepit. Romaeque legatis eius, postquam errasse regem et Iugurthae scelere lapsum deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo respondetur:

‘Senatus et populus Romanus benefici et iniuriae memor esse solet. ceterum Boccho, quoniam paenitet, delicti gratiam facit: foedus et amicitia dabuntur, quom meruerit.’

Quis rebus cognitis Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret, quoniam arbitrato communibus negotiis consuleretur, is missus cum praesidio equitum atque [peditum] funditorum Balearum. praeterea iere sagittarii et cohors Paeligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa, neque his secus atque aliis armis advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. sed in itinere quinto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit, qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero et hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire, arma atque tela temptare, intendere; timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus et advorsum eos, quos saepe vicerant. interim equites exploratum praemissi rem, uti erat, quietam nuntiant. Volux adveniens quaestorem appellat dicitque se a patre Boccho obviam illis simul et praesidio missum. deinde eum et proximum diem sine metu coniuncti eunt. post ubi castra

2 accipit R 6 Bocchum quoniam (optimum *codd.*) poenitet, delicta gratiae facit *Arus. gramm. VII 476, 16* 10 quis CHD Rln quibus *rell.* Bocchus cognitis R cognitis *om.* HMD petiverat HTDQm 11 de comm. KF 13 *secl. Kortte* peditum item fund. TQm Balearum Gl^s1n Balearium Fs² baleatorum KHMTQπ balneatorum R *om.* m 14 iere] verò C *om.* MQ 16 advorsum CHs adversum KMDnπ adversus *rell.* 17 die quinto denique T denique quinto die π denique *om.* CD¹ 20 vero ampl. m vero *om.* TFQ 25 Volux ... appellat *Serv. Aen. 5, 540* adv. Volux *Serv.* 27 praesidium HMTDQ

locata et diei vesper erat, repente Maurus incerto voltu pavens ad Sullam adcurrit dicitque sibi ex speculatoribus cognitum Iugurtham haud procul abesse. simul, uti
 3 noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. ille animo feroci negat se totiens fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere; etiam si certa pestis
 4 adesset, mansurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paulo morbo inter-
 4 iturae vitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficisceretur, consilium adprobat; ac statim milites cenatos esse in castris ignisque quam creberrimos
 5 fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. iamque nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, quom equites Mauri nuntiant Iugurtham circiter duum milium intervallo ante consedis-
 6 se. quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit; credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. ac fuere qui dicerent manu vindicandum neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.
 107 at Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet. suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe antea <a> paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in proelio minus pepercissent, tanto tutiores fore; nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum et caecum corpus ad
 2 hostis vortere. dein Volucem, quoniam hostilia faceret,

2 ex CKFs^{nm}(?) a *rell.* 4 ille . . . pertimescere *Non. p.* 425, 26 6 virtuti satis credebant *Serv. ecl.* 2, 17 7. perditis *Mn π*

9 eo *F π* 10 proficisceretur *CHMRs¹ π* proficiscerentur *rell.*

11 cenatus esse in castris *Prob. inst. gramm.* IV 143, 17 *Cledon. gramm.* V 72, 7 quam *om.* *KHMTD π* 15 ante eos *HM Dn π* 20 existimabat *MD²FR π* estimabat *vel* extimabat *rell.*

22 antea *CQTFRsⁿ π* ante *KHMD1(?)* *add. Dietsch* adversus *QMD* 24 nec . . . petere *Non. p.* 492, 22 neque *Non.*

25 inermibus *T π* peditibus *D²R π* 26 in . . . vortere *Schol. Stat. Theb.* 7, 312 et in *Schol. Stat.* 27 hostem(-es *Pb*) *Schol. Stat.*

Iovem maxumum obtestatus, ut sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, ex castris abire iubet. ille lacru- 3
mans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae, quoi videlicet speculanti iter suum 4
cognitum esset. ceterum quoniam neque ingentem mul- 4
titudinem haberet et spes opesque eius ex patre suo penderent, credere illum nihil palam ausurum, quom ipse filius testis adesset. qua re optimum factu videri 5
per media eius castra palam transire; sese vel praemissis 0
vel ibidem relictis Mauris solum cum Sulla iturum. ea 6
res, uti in tali negotio, probata; ac statim profecti, quia de improviso acciderant, dubio atque haesitante Iugurtha incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quo ire in- 7
tenderant, perventum est.

Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine mul- 108
tum et familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator et subdole speculatum Bocchi consilia; praeterea Dabar, Massugrae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar — nam pater eius ex concubina ortus erat —, Mauro ob ingeni multa bona carus acceptusque. quem Bocchus 2
fidum esse Romanis multis ante tempestatibus expertus ilico ad Sullam nuntiatum mittit: paratum sese facere quae populus Romanus vellet; conloquio diem locum tempus ipse deligeret, neu Iugurthae legatum pertimesceret; consulto sese omnia cum illo integra habere, quo

1 obtestatur KD attestatus M 6 eius om. HD 7 crederet CMTn 8 factum CKHMDF om. T (l deest.) 10 cum Sylla solum MD 11 probata est Fnπ 12 acciderat KMn 15 nomine Aspar MD 16 et om. Mn exp. R ac D 17 orator et om. M 18 consilia C consilia ierat (erat Q erant D¹ uenerat K) rell. 19 impar erat gen. R impar ei K impari CHMD²s (l deest) 20 pater] mater MTD ortus] natus HD² nata MTD¹

Mauro ante carus QHD 21 obingenia QHMDR ^oab ingenio 1 multa bona om. HMD 25 deligeret; consulto sese ... habere; neu ... pertimesceret quo codd. (neu ... pertimesceret post Romanos § 3 inser. F s. s. π): transposuit Hitzig 26 consulta QMTD¹s² desinit n¹ sese omnia integra cum illo h. QT sese c. i. o. h. integra C omnia de integra sese c. i. h. M

res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius
 3 aliter caveri nequivisse. sed ego comperior Bocchum
 magis Punica fide quam ob ea, quae praedicabat, simul
 Romanos et Numidam spe pacis attinuisse multumque
 cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis an
 illi Sullam traderet; lubidinem advorsum nos, metum
 109 pro nobis suasisse. igitur Sulla respondit se pauca coram
 Aspare locuturum, cetera occulte nullo aut quam pau-
 cissumis praesentibus. simul edocet, quae sibi respon-
 2 derentur. postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit se
 missum a consule venisse quaesitum ab eo, pacem an
 3 bellum agiturus foret. tum rex, uti praeceptum fuerat,
 post diem decimum redire iubet, ac nihil etiam nunc
 decrevisse, sed illo die responsurum. deinde ambo in
 4 sua castra digressi. sed ubi plerumque noctis processit, 15
 Sulla a Boccho occulte accersitur. ab utroque tantum-
 modo fidi interpretes adhibentur, praeterea Dabar inter-
 nuntius, sanctus vir et ex sententia ambobus. ac statim
 sic rex incipit:
 110 'Numquam ego ratus sum fore uti rex maxumus in 20
 hac terra et omnium, quos novi, privato homini gratiam
 2 deberem. et mehercule, Sulla, ante te cognitum multis
 orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigus.
 3 id inminutum, quod ceteri dolere solent, ego laetor.
 fuerit mihi eguisse aliquando pretium tuae amicitiae, 25
 qua apud meum animum nihil carius est. id adeo ex-

2 cavere QKM caver... 1 sed ego... fide *Prisc. gramm. II*
 393, 14 7 se pauca CKRs pauca se HTF se om. Q π 8 aut
 nullo QMD¹F 12 tunc KHMl π erat HMD 15 digressi
 sunt QKTR π (l deest) 16 occulte s. s. D² in mg. R om. QF
 17 praeterea desinit l 18 uir et (et om. F) CHFs uirat uel
 iurat *rell.* (uir iurat π uir ex sent. iurat R uir intern. iurat Q uir
 dabar ex sent. iurat K) 19 rex sic KHTD 22 et mehercule...
 indigus *Prisc. gramm. III* 323, 19 mehercule VT herc(u)le *Prisc.*
rell. 23 indigus VCB indigui *Prisc. rell. codd.* 25 eguisse ali-
 quando pretium tuae am. VCBKHF π aliq. eg. p. t. a. R p. al.
 eg. t. a. QTD pretii al. t. eg. a. M 26 meum an. VCB an.
 meum *rell.* est VCB habeo *rell.*

periri licet. arma viros pecuniam, postremo quicquid 4
 animo lubet, sume utere, et, quoad vives, numquam
 tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me in-
 tegra erit; denique nihil me sciente frustra voles. nam, 5
 5 ut ego aestumo, regem armis quam munificentia vinci
 minus flagitiosum est.

Ceterum de re publica vostra, quoius curator huc 6
 missus es, paucis accipe. bellum ego populo Romano
 neque feci neque factum umquam volui; at finis meos
 10 advorsum armatos armis tutatus sum. id omitto, quando 7
 vobis ita placet. gerite quod vultis cum Iugurtha bellum.
 ego flumen Muluccham, quod inter me et Micipsam fuit, 8
 non egrediar neque id intrare Iugurtham sinam. prae-
 terea si quid meque vobisque dignum petiveris, haud
 15 repulsus abibis.'

Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et 111
 communibus rebus multis disseruit. denique regi pa-
 tefacit, quod polliceatur, senatum et populum Roma-
 num, quoniam armis amplius valuissent, non in gratiam
 20 habituros; faciundum ei aliquid, quod illorum magis
 quam sua rettulisse videretur. id adeo in promptu esse,
 quoniam copiam Iugurthae haberet. quem si Romanis
 tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur; amicitiam
 foedus Numidiaie partem, quam nunc peteret, tum ultro
 25 adventuram. rex primo negitare: cognationem, adfini- 2
 tatem, praeterea foedus intervenisse; ad hoc metuere,
 ne fluxa fide usus popularium animos avorteret, quis
 et Iugurtha carus et Romani invisi erant. denique sae- 3
 pius fatigatus lenitur et ex voluntate Sullae omnia se

1 arma . . . integra erit *Don. Ter. Eun. 750 viros om. Don.* postre-
 mo . . . lubet *om. Don.* 2 vivis *CB vixeris Don.* 3 tibi *om. BDF*
 6 flag. est *VCBK (esse) M est om. rell.* 9 at *CB ad V om. rell.*
 11 quod *VCBR uti rell.* 13 id *om. QMTD¹* 14 vosque *VB*
 17 de comm. *Qπ multum Mπ om. T* patefacit *Fπ patefecit rell.*
 19 gratia *KTs* 20 ei *Wirz et CHDTRs¹ etiam K esse QMs²π*
 23 quam plur. *Rπ* 25 adventura *cum Glareano fort. scriben-*
dum negitare *CT D²Rs neglectare HMD¹ (cogitare K) negare*
QFπ 29 lenitus *KM leniter Ds leviter CT* et *om. KMFπ*

- 4 facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, quois Numida defessus bello avidissimus erat, quae utilia visa constituunt. ita conposito dolo digrediuntur.
- 112 At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, appellat dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum 5 posse condicionibus bellum poni: quam ob rem regis 2 sui sententiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae proficiscitur. deinde ab illo cuncta edoctus properato itinere post diem octavum redit ad Bocchum et ei nuntiat Iugurtham cupere omnia quae imperarentur facere, 10 sed Mario parum confidere; saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. ceterum Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus quasi de pace in conloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet. 15 quom talem virum in potestatem habuisset, tum fore uti iussu senatus aut populi foedus fieret; neque hominem nobilem non sua ignavia sed ob rem publicam 113 in hostium potestate relictum iri. haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit; ceterum dolo an vere 20 cunctatus, parum comperimus. sed plerumque regiae voluntates ut vehementes sic mobiles, saepe ipsae sibi 2 advorsae. postea tempore et loco constituto, in conloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum appellare, benigne habere, 25 idem ambobus polliceri. illi pariter laeti ac spei bonae pleni esse.
- 3 Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem conloquio decretum, Maurus adhibitis amicis ac statim inmutata voluntate remotis ceteris dicitur secum ipse 30 multum agitavisse, vultu [corporis] <et oculis> pariter

3. visa CHFRs v. sunt QKMTD π 4 at QMTDRs et CK HF π 8 ab illo *om.* QHMD 11 fidere KHMD 13 Bocchus *om.* HMD 13 a pacem mutili excipiunt; lectiones omisi codicum KHMF, quippe quas eadem manus recentior, quae lacunam supplevit, scripserit 15 Sillam sibi C sibi s.s.B 26 pollicere PA 28 ante diem *desinit* P 31 vultu ... varius Serv. Aen. 7, 251 corporis *om.* Serv. vulgo secl. et oculis Serv.

atque animo varius; quae scilicet ita tacente ipso oc-
 culta pectoris patefecisse. tamen postremo Sullam ac- 4
 cersi iubet et ex illius sententia Numidae insidias tendit.
 deinde ubi dies advenit et ei nuntiatum est Iugurtham 5
 haud procul abesse, cum paucis amicis et quaestore
 nostro quasi obviis honoris causa procedit in tumultum
 facillumum visu insidiantibus. eodem Numida cum ple- 6
 risque necessariis suis inermis, uti dictum erat, adcedit,
 ac statim signo dato undique simul ex insidiis invaditur.
 10 ceteri obtruncati, Iugurtha Sullae vinctus traditur et ab 7
 eo ad Marium deductus est.

Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris 114
 Q. Caepione et M. Manlio male pugnatum. quo metu Ita- 2
 lia omnis contremuerat. illique et inde usque ad nostram
 15 memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suae
 prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria cer-
 tare. sed postquam bellum in Numidia confectum et Iu- 3
 gurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est, Marius
 consul absens factus est, et ei decreta provincia Gallia,
 20 isque kalendis Ianuariis magna gloria consul trium-
 phavit. et ea tempestate spes atque opes civitatis in 4
 illo sitae.

1 quae ... patefecisse *cum Dietschio glossema habendum?*
 ita *vulgo secl.* occulta pectoris D¹ occultare et oris A¹N
 occultare et oris immutationem A²CB occulta specie oris T
 occultam rem et oris s 2 patefecissent A¹Ns 12 per idem
 tempus *Pomp. gramm. V 208, 6* 13 cipione s scipione CBTD²

M.] Cn. T 14 contremuerat A¹NT (-rant) s contremuit A²C
 BD illincque s inde *om* NDs 16 cum Gallis ... certare
Diom. gramm. I 399, 24 pro] de *bis Diom.* certari A¹ *Diom.*

21 et A²T ex CBNDs *om.* A¹

C. SALLUSTI CRISPI
ORATINOES ET EPISTULAE
EXCERPTAE DE HISTORIIS

ORATIO LEPIDI CONS. AD POPULUM ROMANUM

1 'Clementia et probitas vostra, Quirites, quibus per ce-
teras gentis maxumi et clari estis, plurimum timoris 5
mihi faciunt advorsum tyrannidem L. Sullae, ne, quae
ipsi nefanda aestumatis, ea parum credundo de aliis
circumveniamini — praesertim quom illi spes omnis in
scelere atque perfidia sit neque se aliter tutum putet,
quam si peior atque intestabilior metu vostro fuerit, quo 10
captis libertatis curam miseria eximat — aut, si provi-
deritis, in tutandis periculis magis quam ulciscundo
2 teneamini. satellites quidem eius, homines maxumi no-
minis, optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari,
qui dominationis in vos servitium suum mercedem dant 15
et utrumque per iniuriam malunt quam optumo iure
3 liberi agere: praeclara Brutorum atque Aemiliorum et
Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores virtute
4 peperere, subvortunda. nam quid a Pyrrho, Hannibale
Philippoque et Antiocho defensum est aliud quam li- 20
bertas et suae quoique sedes, neu quoi nisi legibus
5 pareremus? quae cuncta scaevos iste Romulus quasi ab
externis rapta tenet, non tot exercituum clade neque
consulum et aliorum principum, quos fortuna belli con-
sumpserat, satiatus, sed tum crudelior, quom plerosque 25
6 secundae res in miserationem ex ira vortunt. quin solus
omnium post memoriam humani <generis> supplicia in
post futuros composuit, quis prius iniuria quam vita
certa esset, pravissimeque per sceleris immanitatem
adhuc tutus fuit, dum vos metu gravioris serviti a repe- 30
tunda libertate terremini.

19 nam quid a Pyrrho, Hannibale, aequore et terra *Don. Ter.*
Phorm. 243 22 scaevus iste Romulus *Serv. ecl.* 3, 13 saevus *Serv.*
27 *add. Orelli*

Agundum atque obviam eundum est, Quirites, ne 7
 spolia vostra penes illos sint, non prolatandum neque
 votis paranda auxilia; nisi forte speratis taedium iam
 aut pudorem tyrannidis Sullae esse et eum per scelus
 5 occupata periculosius dimissurum. at ille eo processit, 8
 ut nihil gloriosum nisi tutum et omnia retinendae do-
 minationis honesta aestumet. itaque illa quies et otium 9
 cum libertate, quae multi probi potius quam laborem
 cum honoribus capessebant, nulla sunt; hac tempestate 10
 10 serviundum aut imperitandum, habendus metus est aut
 faciendus, Quirites. nam quid ultra? quaeve humana 11
 superant, aut divina inpulluta sunt? populus Romanus,
 paulo ante gentium moderator, exutus imperio gloria
 iure, agitandi inops despectusque ne servilia quidem
 15 alimenta reliqua habet. sociorum et Latini magna vis 12
 civitate pro multis et egregiis factis a vobis data per
 unum prohibentur, et plebis innoxiae patrias sedes oc-
 cupavere pauci satellites mercedem scelerum. leges iu- 13
 dicia aerarium provinciae reges penes unum, denique
 20 necis civium et vitae licentia. simul humanas hostias 14
 vidistis et sepulcra infecta sanguine civili. estne viris 15
 reliqui aliud quam solvere iniuriam aut mori per virtu-
 tem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel
 ferro saeptis statuit, neque quisquam extremam necessi-
 25 tatem nihil ausus nisi muliebri ingenio expectat.

Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui praemia tur- 16
 barum queror, et bellum cupiens, qui iura pacis repeto;
 scilicet quia non aliter salvi satisque tuti in imperio 17
 eritis, nisi Vettius Picens et scriba Cornelius aliena bene
 30 par[a]ta prodegerint, nisi adprobaritis omnes proscrip-
 tionem innoxiorum ob divitias, cruciatus virorum illu-
 strium, vastam urbem fuga et caedibus, bona civium
 miserorum quasi Cimbricam praedam venum aut dono
 datam. at obiectat mihi possessiones ex bonis proscrip- 18

1 agundum . . . est *Don. Ter. Andr. 254* 2 illum *Kortte fort. recte*
 14 agitandi inops *Arus. gramm. VII 480, 3* 30 *corr. Orelli*

torum. quod quidem scelerum illius vel maxumum est,
 non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse,
 si recte faceremus. atque illa, quae tum formidine mer-
 catus sum, pretio soluto iure, dominis tamen restituo,
 neque pati consilium est ullam ex civibus praedam esse. 5
 19 satis illa fuerint, quae rabie contracta toleravimus, ma-
 nus conserentis inter se Romanos exercitus et arma ab
 externis in nosmet vorsa. scelerum et contumeliarum
 omnium finis sit; quorum adeo Sullam non paenitet, ut
 et facta in gloria numeret et, si liceat, avidius fecerit. 10
 20 Neque iam, quid existumetis de illo, sed quantum
 audeatis, vereor, ne alius alium principem expectantes
 ante capiamini, non opibus eius, quae futes et cor-
 ruptae sunt, sed vostra socordia, qua[m] raptum ire licet
 21 et, quam audeas, tam videri felicem. nam praeter sa- 15
 tellites conmaculatos quis eadem volt aut quis non om-
 nia mutata praeter victoriam? scilicet milites, quorum
 sanguine Tarulae Scirtoque, pessumis servorum, divitiae
 partae sunt! an quibus praelatus in magistratibus capiun-
 dis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehone- 20
 22 stamentum? itaque maxumam mihi fiduciam parit victor
 exercitus, quoi per tot volnera et labores nihil praeter
 23 tyrannum quaesitum est. nisi forte tribuniciam potesta-
 tem evorsum profecti sunt, per arma conditam a maio-
 ribus suis, utique iura et iudicia sibimet extorquerent: 25
 egregia scilicet mercede, quom relegati in paludes et
 silvas contumeliam atque invidiam suam, praemia penes
 paucos intellegent. quare igitur tanto agmine atque
 24 animis incedit? quia secundae res mire sunt vitiis ob-
 tentui, quibus labefactis, quam formidatus est, tam con- 30
 temnetur; nisi forte specie concordiae et pacis, quae
 sceleri et parricidio suo nomina indidit. neque aliter

9 ut . . . fecerit *Diom. gramm. I 412, 20* 14 corr. *Madvig*

ire *Madvig* iri V 17 an victorem cum *Kritzio* scribendum?

26 relegati in paludes *Arus. gramm. VII 505, 9* 29 quia . . .
 obtentui *Sen. contr. 9, 1. 13 Porph. Hor. epist. 1, 18, 29* res secun-
 dae *Sen.*

rem publicam et belli finem ait, nisi maneat expulsa
 agris plebes, praeda civilis acerbissima, ius iudiciumque
 omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. quae 25
 si vobis pax et composita intelleguntur, maxuma turba-
 5 menta rei publicae atque exitia probate, adnuite legibus
 inpositis, accipite otium cum servitio et tradite exem-
 plum posteris ad rem publicam suimet sanguinis mer-
 cede circumveniendam. mihi quamquam per hoc sum- 26
 mum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum,
 10 dignitati atque etiam prae<si>dio, tamen non fuit consi-
 lium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa
 libertas quieto servitio. quae si probatis, adeste, Quirites, 27
 et bene iuvantibus divis M. Aemilium consulem ducem
 et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.'

15

ORATIO PHILIPPI IN SENATU

'Maxume vellem, patres conscripti, rem publicam quie- 1
 tam esse aut in periculis a promptissimo quoque de-
 fendi, denique prava incepta consultoribus noxae esse.
 sed contra seditionibus omnia turbata sunt et ab iis, quos
 20 prohibere magis decebat; postremo, quae pessumi et
 stultissimi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda
 sunt. nam bellum atque arma, quamquam vobis invisae, 2
 tamen, quia Lepido placent, sumunda sunt; nisi forte
 quoi pacem praestare et bellum pati consilium est. pro 3
 25 di boni, qui hanc urbem omissa cura adhuc tegitis, M.
 Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior an
 ignavior sit deliberari non potest, exercitum opprimun-
 dae libertatis habet et se <e> contempto metuendum
 effecit; vos mussantes et retractantes verbis et vatum car-
 30 minibus pacem optatis magis quam defenditis, neque
 intellegitis mollitia decretorum vobis dignitatem, illi me-
 tum detrahi. atque id iure, quoniam ex rapinis consula- 4
 tum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus

4 an pax et <concordia> composita?

10 add. Aldus

18 prava Aldus parva V

28 vulgo add.

29 carminibus

vulgo carminis V

est. quid ille ob bene facta cepisset, quoniam sceleribus
 5 tanta praemia tribuistis? at scilicet eos, qui ad postre-
 mum usque legatos pacem concordiam et alia huiusce
 modi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. immo de-
 specti et indigni re publica habiti praedae loco aestu- 5
 mantur, quippe metu pacem repetentes, quo habitam
 amiserant.

6 Equidem a principio, quomodo Etruriam coniurare, pro-
 scriptos accersi, largitionibus rem publicam lacerari vide-
 bam, maturandum putabam et Catuli consilia cum paucis 10
 secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae bene facta
 extollebant et ignoscendo populi Romani magnitudinem
 auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aie-
 bant, quomodo privata arma opprimundae libertatis cepisset,
 sibi quisque opes aut patrocinia quaerendo consilium 15
 7 publicum corruperunt. at tum erat Lepidus latro cum
 calonibus et paucis sicariis, quorum nemo diurna mer-
 cede vitam mutaverit; nunc est pro consule cum imperio,
 non empto sed dato a vobis, cum legatis adhuc iure pa-
 rentibus, et ad eum concurrere homines omnium ordinum 20
 corruptissimi, flagrant inopia et cupidinibus, scelerum
 conscientia exagitati, quibus quies in seditionibus, in pace
 turbae sunt. hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello
 serunt, Saturnini olim, post Sulpici, dein Mari Damasip-
 8 pique, nunc Lepidi satellites. praeterea Etruria atque 25
 omnes reliquiae belli adrectae, Hispaniae armis sollici-
 tae, Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus
 adhuc sustentamur, diem bello circumspicit; quin praeter
 idoneum ducem nihil abest ad subvortendum imperium.
 9 quod ego vos oro atque obsecro, patres conscripti, ut 30
 animadvortatis neque patiamini licentiam scelerum quasi
 rabiem ad integros contactu procedere. nam ubi malos
 praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonis
 est.

An expectatis, dum exercitu rursus admoto ferro at- 10
que flamma urbem invadat? quod multo propius est ab
eo quo agitat statu, quam ex pace et concordia ad arma
civilia. quae ille advorsum divina et humana omnia ce-
5 pit, non pro sua aut quorum simulat iniuria, sed legum
ac libertatis subvortundae. agitur enim ac laceratur animi 11
cupidine et noxarum metu, expers consili, inquires, haec
atque illa temptans; metuit otium, odit bellum; luxu at-
que licentia carendum videt atque interim abutitur vostra
10 socordia. neque mihi satis consili est, metum an igna- 12
viam an dementiam eam appellem, qui videmini [i] tanta
mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed pro-
hibere ne conari quidem.

Et quaeso considerate, quam convorsa rerum natura 13
15 sit. antea malum publicum occulte, auxilia palam instrue-
bantur, et eo boni malos facile anteibant; nunc pax et
concordia disturbantur palam, defenduntur occulte. qui-
bus illa placent, in armis sunt, vos in metu. quid ex- 14
pectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. an Le-
20 pidi mandata animos movere? qui placere ait sua quoi-
que reddi et aliena tenet; belli iura rescindi, quom ipse
armis cogat; civitatem confirmari, quibus ademptam ne-
gat; concordiae gratia tribuniciam potestatem restitui, ex
qua omnes discordiae accensae. pessume omnium atque 15
25 inpudentissime, tibine egestas civium et luctus curae
sunt? quoi nihil est domi nisi armis partum aut per in-
iuriam. alterum consulatum petis, quasi primum reddi-
deris, bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur,
nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. ut
30 te neque hominum neque deorum pudet, quos per fidem
aut periurio violasti! qui quando talis es, maneat in sen- 16
tentia et retineas arma, te hortor, ne prolatandis seditioni-
bus, inquires ipse, nos in sollicitudine attineas. neque te
provinciae neque leges neque di penates civem patiuntur.
35 perge qua coeptas, ut quam maturrume merita invenias.

Vos autem, patres conscripti, quo usque cunctando 17

- rem publicam intutam patiemini et verbis arma temptabitis? dilectus advorsum vos habiti, pecuniae publice et privatim extortae, praesidia deducta atque inposita: ex lubidine leges imperantur, quom interim vos legatos et decreta paratis. quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, quom intellet se metu
 18 magis quam aequo et bono sustentatum. nam qui turbas et caedem civium odisse ait et ob id armato Lepido vos inermos retinet, quae victis toleranda sunt, ea quom facere possitis, patiamini potius censet. ita illi a vobis
 19 pacem, vobis ab illo bellum suadet. haec si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnae, quous in urbem reditu decus ordinis huius interiit, nihilo minus vos atque coniuges et liberos Lepido permissuri sitis, quid opus decretis, quid auxilio Catuli?
 20 quin is et alii boni rem publicam frustra curant. agite ut lubet, parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocina, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt et rursus advorsum deos penatis manus armare. sin libertas et vera magis placent, decernite digna nomine et augete
 21 ingenium viris fortibus. adest novos exercitus, ad hoc coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi: fortuna meliores sequitur. iam illa, quae socordia nostra conlecta sunt, dilabentur.
 22 Quare ita censeo, quoniam <M.> Lepidus exercitum privato consilio paratum cum pessumis et hostibus rei publicae contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit, uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo pro consule et ceteris, quibus imperium est, urbi praesidio sint operamque dent, ne quid res publica detrimenti capiat.’

ORATIO C. COTTAE AD POPULUM ROMANUM

- 1 ‘Quirites, multa mihi pericula domi militiaeque, multa advorsa fuere, quorum alia toleravi, partim reppuli de-

11 haec ... oppressit *Non. p.* 229, 4

12 obrepsit *F³ Nonii*

20 nomini *V*

25 add. *Orelli*

32 Quirites ... (1) mea in *palimpsesti Berolinensis et Aurelianensis*

33 tolerabi *Aurel.*

orum auxiliis et virtute mea; in quis omnibus numquam animus negotio defuit neque decretis labos; malae secundaeque res opes, non ingenium mihi mutabant. at 2 contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. 5 praeterea senectus, per se gravis, curam duplicat, quoi misero acta iam aetate ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida vestri sum et bis genitus 3 hic deos penatis meos patriamque et summum imperium vilia habeo, quis mihi vivo cruciatus satis est aut quae 10 poena mortuo? quin omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici.

A prima adulescentia in ore vestro privatus et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt; neque ego callidam facundiam 15 neque ingenium ad male faciendum exercui: avidissimus privatae gratiae maxumas inimicitias pro re publica suscepi; quis victus cum illa simul, quom egens alienae opis plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam deosque penatis cum ingenti dignitate dedistis. 20 pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam quam nequeo concesserim. nam vita et mors iura naturae sunt: ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur.

Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditis- 6 25 suma re publica! namque imperatores Hispaniae stipendium milites arma frumentum poscunt, et id res cogit, quoniam defectione sociorum et Sertori per montis fuga neque manu certare possunt neque utilia parare. exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis alun- 7 30 tur, Macedonia plena hostium est nec minus Italiae maritima et provinciarum, quom interim vectigalia parva et bellis incerta vix partem sumptum sustinent: ita classe, quae commeatus tuebatur, minore quam antea navigamus. haec si dolo aut socordia nostra contracta 8 35 sunt, agite, ut monet ira, supplicium sumite: sin fortuna

5 senecta iam aetate *Serv. Aen. 11, 165 ad alium locum crediderim pertinere* 32 sumptum V

communis asperior est, quare indigna vobis nobisque et re publica incipitis?

9 Atque ego, quocius aetati mors propior est, non depre-
cor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox
ingenio corporis honestius quam pro vostra salute finem 5
10 vitae fecerim. adsum en C. Cotta consul, facio quod saepe
maiores asperis bellis fecere: voveo dedoque me pro re
11 publica. quam deinde quoci mandetis, circumspicite; nam
talem honorem bonus nemo volet, quom fortunae et
maris et belli ab aliis acti ratio reddunda aut turpiter 10
12 moriundum sit. tantummodo in animis habetote non me
ob scelus aut avaritiam caesum, sed volente<m> pro
13 maxumis beneficiis animam dono dedisse. per vos, Qui-
rites, et gloriam maiorum, tolerate advorsa et consulite
14 rei publicae. multa cura summo imperio inest, multi in- 15
gentes labores, quos nequiquam abnuitis et pacis opu-
lentiam quaeritis, quom omnes provinciae regna, maria
terraeque aspera aut fessa bellis sint.'

EPISTULA CN. POMPEI AD SENATUM

1 'Si advorsus vos patriamque et deos penatis tot la- 20
bores et pericula suscepissem, quotiens a prima adule-
scentia ductu meo scelestissimi hostes fusi et vobis salus
quaesita est, nihil amplius in absentem me statuissetis,
quam adhuc agitis, patres conscripti, quem contra aeta-
tem proiectum ad bellum saevissimum cum exercitu 25
optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma
2 omnium morte, confecistis. hacine spe populus Romanus
liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro
volneribus et totiens ob rem publicam fuso sanguine?
fessus scribundo mittundoque legatos omnis opes et spes 30
privatas meas consumpsi, quom interim a vobis per trien-
3 nium vix annuos sumptus datus est. per deos immortalis,
utrum censetis me vicem aerari praestare an exercitum
sine frumento et stipendio habere posse?

12 volente V 33 utrum ... praestare *Diom. gramm. I 366, 12*
censetis *om. Diom.* praestare creditis *Diom.* exercitum et

Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio quam 4
 consilio profectum, quippe qui nomine modo imperi a
 vobis accepto diebus quadraginta exercitum paravi ho-
 stisque in cervicibus iam Italiae agentis ab Alpibus in
 5 Hispaniam submovi. per eas iter aliud atque Hannibal,
 nobis opportunius, patefeci. recepi Galliam, Pyrenaeum, 5
 Lacetaniam, Indigetis et primum impetum Sertori vic-
 toris novis militibus et multo paucioribus sustinui hie-
 memque castris inter saevissimos hostis, non per oppida
 10 neque ex ambitione mea egi. quid deinde proelia aut 6
 expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta enu-
 merem? quando res plus valet quam verba. castra ho-
 stium apud Sucronem capta et proelium apud flumen
 Durium et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia
 15 et exercitu deleti satis clara vobis sunt. pro quis, o
 grati patres, egestatem et famem redditis.

Itaque meo et hostium exercitui par condicio est; nam- 7
 que stipendium neutri datur, victor uterque in Italiam
 venire potest. quod ego vos moneo quaesoque ut anim- 8
 20 advortatis neu cogatis necessitatibus privatim mihi con-
 sulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus te- 9
 netur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus,
 praeter maritimas civitatis: ultro nobis sumptui oneri-
 que sunt. Gallia superiore anno Metelli exercitum sti-
 25 pendio frumentoque aluit et nunc malis fructibus ipsa
 vix agitat. ego non rem familiarem modo, verum etiam
 fidem consumpsi. reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, 10
 invito et praedicente me exercitus hinc et cum eo omne
 bellum Hispaniae in Italiam transgredientur.'

*quae sequuntur usque ad finem orationis leguntur in palim-
 psesto Aurelianensi*

4 cervibus *Aurel.* 6 tefeci recepi Galliam *om. Aurel.*
 8 sustinuit *Aurel.* 10 ambitionem egi *Aurel.* 14 Turiam
Ursino suadente plurimi editores 15 exercitus *Aurel.* nobis
Aurel. 21 quae *om. Aurel.* 23 onorique V aerique *Aurel.*
 24 sunt *om. V* 26 non *om. Aurel.* etiam *om. Aurel.*

ORATIO MACRI TRIB. PLEB. AD PLEBEM

1 'Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter ius a
 maioribus relictum vobis et hoc a Sulla paratum servi-
 tium interesset, multis mihi disserendum fuit docendique,
 quas ob iniurias et quotiens a patribus armata plebes 5
 secessisset utique vindices paravisset omnis iuris sui tri-
 2 bunos plebis. nunc hortari modo reliquom est et ire pri-
 3 mum via, qua capessundam arbitror libertatem. neque
 me praeterit, quantas opes nobilitatis solus inpotens inani
 specie magistratus pellere dominatione incipiam, quanto- 10
 que tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes.
 4 sed praeter spem bonam ex vobis, quae metum vicit,
 statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti
 viro quam omnino non certavisse.

5 Quamquam omnes alii creati pro iure vostro vim cunc- 15
 tam et imperia sua gratia aut spe aut praemiis in vos
 convortere meliusque habent mercede delinquere quam
 6 gratis recte facere. itaque omnes concessere iam in pau-
 corum dominationem, qui per militare nomen aerarium
 exercitus regna provincias occupavere et arcem habent 20
 ex spoliis vestris, quom interim more pecorum vos mul-
 tudo singulis habendos fruendosque praebetis, exuti
 omnibus, quae maiores reliquere; nisi quia vobismet
 ipsi[s] per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos
 7 destinatis. itaque concessere illuc omnes, at mox, si vo- 25
 stra receperitis, ad vos plerique. raris enim animus est
 ad ea, quae placent, defendunda, ceteri validiorum sunt.

8 An dubium habetis, num officere quid vobis uno animo
 pergentibus possit, quos languidos socordesque perti-
 muere? nisi forte C. Cotta, ex factione media consul, aliter 30
 quam metu iura quaedam tribunis plebis restituit. et
 quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunicia lo-
 qui ausus mussantibus vobis circumventus erat, tamen
 prius illi invidiam metuere, quam vos iniuriae pertaesum

2 si... existumaretis *Don. Ter. Phorm. 45* 24 corr. *Kortte 25* at
Kritz et V 34 quam... pertaesum est *Arus. gramm. VII 500, 14*

est. quod ego nequeo satis mirari, Quirites; nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum 9 inposuerat servitium, finem mali credebatis: ortus est longe saevior Catulus. tumultus intercessit Bruto et Ma- 10
 5 merco consulibus. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis 11 animis ierit in L. Quintium, vidistis. quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto in cassum agebantur, si prius quam vos serviundi finem, illi do-
 10 minationis facturi erant: praesertim quom his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. itaque cetera ex licentia aut odio aut ava- 12 ritia in tempus arsere; permansit una res modo, quae utrimque quaesita est, et erepta in posterum: vis tribu-
 15 nicia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego vos 13 moneo quaesoque ut animadvortatis neu nomina rerum ad ignaviam mutant es otium pro servitio appelletis. quo iam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est condicio: fuisset, si omnino quiessetis. nunc ani-
 20 mum advortere et, nisi viceritis, quoniam omnis iniuria gravitate tutior est, artius habebunt.

“Quid censes igitur?” aliquis vostrum subiecerit. pri- 14 mum omnium omittundum morem hunc quem agitis impigrae linguae, animi ignavi, non ultra contionis locum
 25 memores libertatis. deinde — ne vos ad virilia illa vo- 15 cem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri paravere — quom vis omnis, Quirites, in vobis sit et quae iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non
 30 agere certe possitis, Iovem aut alium quem deum consultorem expectatis? magna illa consulum imperia et 16 patrum decreta vos exequendo rata efficitis, Quirites, utroque licentiam in vos auctum atque adiutum prope-

12 itaque ... arsere *Arus. gramm. VII 486, 30* 14 comma ante vis sustulit *Madvig* 23 omittundum ... agitis *Arus. gramm. VII 453, 10* amittendum *Arus.*

17 ratis. neque ego vos ultum iniurias hortor, magis uti re-
 quiem cupiatis, neque discordias, uti illi criminantur, sed
 earum finem volens iure gentium res repeto et, si per-
 18 tinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tan-
 tummodo ne amplius sanguinem vestrum praebeatis, 5
 censebo. gerant habeantque suo modo imperia, quaerant
 triumphos, Mithridatem, Sertorium et reliquias exulum
 persequantur cum imaginibus suis: absit periculum et
 19 labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina
 ista frumentaria lege munia vestra pensantur. qua tamen 10
 quinque modiis libertatem omnium aestumavere, qui pro-
 fecto non amplius possunt alimentis carceris. namque
 ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires, sic
 neque absolvi<t> cura familiari tam parva res et ignavi
 20 quousque tenuissimas spes frustratur. quae tamen quam- 15
 vis ampla quoniam serviti pretium ostentaretur, quous
 torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro iniuria<e>
 21 gratiam debere? cavendus dolus est. namque alio modo
 neque valent in univorsos neque conabuntur. itaque si-
 mul comparant delenda et differunt vos in adventum 20
 Cn. Pompei, quem ipsum, ubi pertimere, sublatum in
 22 cervices suas, mox dempto metu lacerant. neque eos
 pudet, vindices uti se ferunt libertatis, tot viros sine uno
 aut remittere iniuriam non audere aut ius non posse de-
 23 fendere. mihi quidem satis spectatum est Pompeium, 25
 tantae gloriae adulescentem, malle principem volentibus
 vobis esse quam illis dominationis socium auctoremque
 24 in primis fore tribuniciae potestatis. verum, Quirites, an-
 tea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti praesidia
 habebatis. neque mortalium quisquam dare aut eripere 30
 talia unus poterat.

1 neque ... hortor *Arus. gramm. VII 477, 17* ego om. *Arus.*

11 quinque modiis *Asulanus* quin is modis *V* 14 vulgo add.

ignavi cuiusque tenuissimas spes frustratur *Gronovius* ig-
 nam quousque tenuissimas perfrustratur *V* 17 add. *Kritz* 18 ca-
 vendus dolus est *Arus. gramm. VII 488, 23* namque ... conabun-
 tur. cavendus dolus est *V transp. Fabri.*

Itaque verborum satis dictum est, neque enim igno- 25
 rantia res claudit. verum occupavit nescio qua<e> vos 26
 torpedo, qua non gloria movemini neque flagitio, cuncta-
 que praesenti ignavia mutavistis, abunde libertatem rati,
 5 <scilicet> quia tergis abstinetur et huc ire licet atque illuc,
 munera ditium dominorum. atque haec eadem non sunt 27
 agrestibus, sed caeduntur inter potentium inimicitias do-
 noque dantur in provincias magistratibus. ita pugnatur 28
 et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis
 10 est et in dies magis erit, si quidem maiore cura domi-
 nationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis liber-
 tatem.'

EPISTULA MITHRIDATIS

'Rex Mithridates regi Arsaci salutem. Omnes, qui se- 1
 15 cundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare
 debent, liceatne tum pacem agere, dein, quod quaesitur,
 satisne pium tutum gloriosum an indecorum sit. tibi si 2
 perpetua pace frui licet, nisi hostes opportuni et scelestis-
 sumi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est,
 20 neque petere audeam societatem et frustra mala mea
 cum bonis tuis misceri sperem. atque ea, quae te morari 3
 posse videntur, ira in Tigranem recentis belli et meae res
 parum prosperae, si vera existumare voles, maxime hor-
 tabuntur. ille enim obnoxius qualem tu voles societatem 4
 25 accipiet; mihi fortuna multis rebus ereptis usum dedit
 bene suadendi et, quod florentibus optabile est, ego non
 validissimus praebeo exemplum, quo rectius tua con-
 ponas.

Namque Romanis cum nationibus populis regibus 5
 30 cunctis una et ea vetus causa bellandi est: cupido pro-
 funda imperi et divitiarum. qua primo cum rege Mace-
 donum Philippo bellum sumpsero, dum a Carthaginien- 6
 sibus premebantur, amicitiam simulantes. ei subvenien-

1 neque . . . claudit *Don. Ter. Eun. 164* 2 claudit res *Don.*
add. Carrio 5 scilicet quia . . . abstinetur *Serv. Aen. 1, 211*
scilicet Serv. om. V 19 nisi ante egregia addendum? 23 pa-
 rum *Aldus* rarum *V*

tem Antiochum concessione Asiae per dolum avortere,
 ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro
 7 et decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde,
 Philippi filium, post multa et varia certamina apud Sa-
 mothracas deos acceptum in fidem callidi et repertoires 5
 perfidiae, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere.
 8 Eumenem, quoniam amicitiam gloriose ostendant, initio
 prodidit Antiocho pacis mercedem; post, habitum cu-
 stodiae agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege
 miserum servorum effecere, simulatoque in pio te- 10
 stamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum
 petiverat, hostium more per triumphum duxere; Asia ab
 9 ipsis obsessa est. postremo Bithyniam Nicomede mortuo
 diripere, quoniam filius Nysa, quam reginam appellaverat,
 genitus haud dubie esset. 15
 10 Nam quid ego me appellem? quem diiunctum undi-
 que regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama
 erat divitem neque servitum esse, per Nicomedem bello
 laccessiverunt, sceleris eorum haud ignarum et ea, quae
 accidere, testatum antea Cretensis, solos omnium liberos 20
 11 ea tempestate, et regem Ptolemaeum. atque ego ultus
 iniurias Nicomedem Bithynia expuli Asiamque, spoliū
 regis Antiochi, recepi et Graeciae dempsi grave servitium.
 12 incepta mea postremus servorum Archelaus exercitu pro-
 dito impedivit. illicque, quos ignavia aut prava calliditas, 25
 ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissu-
 mas poenas solvunt, Ptolemaeus pretio in dies bellum
 prolatans, Cretenses impugnati semel iam neque finem
 13 nisi excidio habitur*<i>*. equidem quoniam mihi ob ipsorum
 interna mala dilata proelia magis quam pacem datam 30
 intellexerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta sero pro-
 bat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus
 tamen bellum coepi, Marcumque Cottam, Romanum du-
 cem, apud Calchedona terra fudi, mari exui classe pul-
 14 cherrima. apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidio 35

moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente; simul
 hiems mari prohibebat. ita sine vi hostium regredi co-
 natus in patrium regnum naufragiis apud Parium et He-
 raceam militum optimos cum classibus amisi. restituto 15
 5 deinde apud Caberam exercitu et variis inter me atque
 Lucullum proeliis inopia rursus ambos incessit. illi sub-
 erat regnum Ariobarzanis bello intactum, ego vastis cir-
 cum omnibus locis in Armeniam concessi. secutique Ro-
 mani non me, sed morem suum omnia regna subvertendi,
 10 quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, impru-
 dentiam Tigranis pro victoria ostentant.

Nunc quaeso considera, nobis oppressis utrum firmio- 16
 rem te ad resistendum an finem belli futurum putes? scio
 equidem tibi magnas opes virorum, armorum et auri esse;
 15 et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad praedam pe-
 teris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro meis
 militibus <belli prudentibus> procul ab domo parvo la-
 bore per nostra corpora bellum conficere, quo[m] neque
 vincere neque vinci sine tuo periculo possumus. an ig- 17
 20 noras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus
 finem Oceanus fecit, arma huc convortisse? neque quic-
 quam a principio nisi raptum habere, domum coniuges
 agros imperium? convenas olim sine patria parentibus,
 peste conditos orbis terrarum; quibus non humana ulla
 25 neque divina obstant, quin socios amicos, procul iuxta
 sitos, inopes potentisque trahant excindant, omniaque
 non serva et maxime regna hostilia ducant? namque 18
 pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt;
 nos suspecti sumus aemuli et in tempore vindices ad-
 30 futuri. tu vero, quoi Seleucea, maxuma urbium, regnum- 19
 que Persidis inclutis divitiis est, quid ab illis nisi dolum

5 inter ... incessit *Char. gramm. I 119, 11* 6 proeliis] prope
Char. 13 scio ... (18) conficere *Char. gramm. I 196, 18* 15 pe-
 tieris *Char.* 17 add. *Char.* parvo labore *om. Char.* 18 del.
Gerlach 22 raptum *Ciacconius* partum V 24 peste ...
 terrarum *Serv. Aen. 7, 303* (pestem *codd. AS Servii*) conditos V et
codd. AS Servii conditor *rell. codd. Servii* 31 quid ... ex-
 pectas *Arus. gramm. VII 487, 6*

20 in praesens et postea bellum expectas? Romani arma
 in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia
 maxuma sunt; audendo et fallundo et bella ex bellis
 21 serundo magni facti: per hunc morem extinguunt om- 5
 nia aut occident. quod haud difficile est, si tu Mesopo-
 tamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine fru-
 mento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc in-
 22 columem. teque illa fama sequetur, auxilio profectum
 23 magnis regibus latrones gentium oppressisse. quod uti
 facias, moneo hortorque, neu malis pernicie nostra tuam 10
 prolatare quam societate victor fieri.'

1 expectans *Arus*.

INDEX NOMINUM

MAGNIS NUMERIS CAPITA, PARVIS PARAGRAPHI DEMONSTRANTUR

C. = Catilinae coniuratio. I. = Bellum Iugurthinum. *or. Lep.* = Oratio Lepidi cons. ad populum Romanum. *or. Phil.* = Oratio Philippi in senatu. *or. Cott.* = Oratio C. Cottae ad populum Romanum. *ep. Pomp.* = Epistula Cn. Pompei ad senatum. *or. Macr.* = Oratio Macri trib. pleb. ad plebem. *ep. Mithr.* = Epistula Mithridatis

Aborigines C. 61

Adherbal I. 57 94 108 113
131 *bis* 39 15123 1625
2014 21123 2245 232 241
25110 2613 351 483

Aefulanus (ager) C. 431

Aegyptus I. 193

Aemilia (gens) *or. Phil.* 6

Aemiliorum proles *or. Lep.* 3

M. Aemilius Lepidus *or. Lep.*
27*or. Phil.* 2367 *bis* 1418 1922

Mam. Aemilius Lepidus Livianus *or. Macr.* 10

M'. Aemilius Lepidus C. 182

L. Aemilius Paulus C. 314

M. Aemilius Scaurus I. 154
254 10 284 2923 5 301 321
404

Aeneas C. 61

Aethiopes I. 196

Afri I. 183

Africa I. 54 131 1410 1713 *bis*
7-1814 12 1938 201 214 221
231 2514 275 286 301 361
394 441 662 782 792 864 897
961 972 1043

Africum (mare) I. 189

Albinus *v.* Postumius

Allobroges C. 4014 411 4413
451 4914 501 5236

Alpes *ep. Pomp.* 4

C. Annius I. 774

L. Annius I. 372

Q. Annius (Chilo?) C. 173 504

Antiochus *or. Lep.* 4 *ep. Mithr.*
6 *bis* 811

C. Antonius C. 213 241 2614
363 5645 574 594

Appius *v.* Claudius

L. Appuleius Saturninus *or.*
Phil. 7

Apulia C. 271 302 3 421 463

Archelaus *ep. Mithr.* 12

Ariobarzanes *ep. Mithr.* 15

Aristonicus *ep. Mithr.* 8

Armenia *ep. Mithr.* 15 21

Armenii I. 1849

Arpinum I. 633

Arretinus (ager) C. 361

Arsaces *ep. Mithr.* 1

Asia C. 22 115 I. 173 *or. Cott.*
7 *ep. Mithr.* 68 11

Aspar I. 1081 1091 1121

Athenienses C. 22 823 5128

Aventinus I. 3117

Aulus *v.* Postumius

Aurelia Orestilla C. 152 353 6

C. Aurelius Cotta *or. Cott.* 10
or. Macr. 8

L. Aurelius Cotta C. 185

M. Aurelius Cotta *ep. Mithr.* 13

- P. Autronius C. 173 1825 471
487
- C. Baebius I. 332 341
- Baleares (funditores) I. 1052
- L. Bellienus (*an* Bill.?) I. 1041
- Bestia *v.* Calpurnius
(Billienus *v.* Bellienus)
- Bithynia *ep. Mithr.* 911
- Bocchus I. 197 627 741 803 46
811 *bis* 4 8313 885 925 9713
1015 68 10225 12 10327 1041
35 10513 1061 1072 1081
bis 23 1094 11223 1132
- Bomilcar I. 354 579 491 525
614 7015 712 721 731
- Bruttius (ager) C. 421
- Brutorum proles *or. Lep.* 3
- Brutus *v.* Iunius
- Cabera *ep. Mithr.* 15
- Q. Caecilius Metellus Celer C.
305 423 572
- Q. Caecilius Metellus Creticus
C. 303
- Q. Caecilius Metellus Numi-
dicus I. 431 *bis* 443 451 46
136 4713 4812 494 503 *bis*
513 522 535 54159 55128
562 572 5847 611 624 10 64
14 6524 662 681 6914 705
bis 731 35 742 7525 7612
7713 801 812 833 865 881
896
- Q. Caecilius Metellus Pius *ep.*
Pomp. 9
- Caeparius C. 4634 4714 5233
556
- Caepio *v.* Servilius
- Caesar *v.* Iulius
- Calchedon *ep. Mithr.* 13
- L. Calpurnius Bestia cos. I. 274
bis 28247 29457 3024 322
342 352 404 7723 8416
- L. Calpurnius Bestia C. 173
tribunus plebis C. 431
- C. Calpurnius Piso C. 4912
- Cn. Calpurnius Piso C. 1845
19135 213
- Camers C. 271
- Capito *v.* Gabinius
- Capitolium C. 185 472
- Capsa I. 894 9134 971
- Capsenses I. 896 9234
- Capua C. 30257
- Carthago C. 101 I. 1811 192
412 795
- Carthaginienses C. 516 I. 54 *bis*
148 10 1937 79127810 811
ep. Mithr. 6
- Carthaginiense (bellum) I. 145
- L. Cassius Longinus (praetor)
I. 3215 *bis* 331
- L. Cassius Longinus (Catilina-
rius) C. 173 4412 504
- Catabathmos I. 174 193
- Catilina *v.* Sergius
- Cato *v.* Porcius
- Catulus *v.* Lutatius
- Celer *v.* Caecilius
- Cethegus *v.* Cornelius
(Chalcedon *v.* Calch.)
- Cicero *v.* Tullius
- Cilicia *or. Cott.* 7
- Cimbrica praeda *or. Lep.* 17
bellum Cimbricum C. 593
- Cinna *v.* Cornelius
- Cirta I. 212 *bis* 221 2312 259
261 351 812 821 883 1011
1021 1041
- Ap. Claudius interrex *or. Phil.*
22
- Ti. Claudius Nero C. 504
- Concordiae (aedes) C. 465 494
- Cornelii (tres) C. 472 gens Cor-
neliorum C. 556
- C. Cornelius Cethegus C. 173
322 4323 441 463 474 484
502 5233 556 571
- P. Cornelius Cethegus *or. Phil.*
20

- L. Cornelius Cinna C. 472 *or. Phil.* 19
 P. Cornelius Lentulus Spinther C. 474
 P. Cornelius Lentulus Sura C. 173 322 396 431 4413 4635 47234 484 501 517 521732 5525 571 584
 P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus I. 74 82 222
 P. Cornelius Scipio Africanus I. 45 54
 P. Cornelius Scipio Nasica I. 274 *bis*
 L. Cornelius Sisenna I. 952
 L. Cornelius Sulla C. 56 1145 284 379472 513234 I. 9512 3 961 984 1002 10148 1022 4 15 103457 104123 10513 10625 10715 108123 10914 1102 11113 11213 113247 *or. Lep.* 17 16 19 *or. Macr.* 19
 P. Cornelius Sulla C. 182
 P. Cornelius Sulla Ser. f. C. 173
 Ser. Cornelius Sulla (pater) C. 173
 Ser. Cornelius Sulla Ser. f. C. 173 471
 C. Cornelius (eques Romanus) C. 174 281
 Cornelius (scriba) *or. Lep.* 17
 Q. Cornificius C. 474
 Cotta *v.* Aurelius
 Crassus *v.* Licinius
 Cretenses *ep. Mithr.* 10 12
 Creticus *v.* Caecilius
 Crotoniensis C. 443
 Curio *v.* Scribonius
 Q. Curius C. 173 2314 263 282
 Cyrene I. 193
 Cyrenenses I. 79257
 Cyrus C. 22
 Cyzicus *ep. Mithr.* 14
 Dabar I. 1081 1094 1121
 Damasippus C. 513234 *or. Phil.* 7
 Durius (*immo* Turia) *ep. Pomp.* 6
 Etruria C. 271 284 *or. Phil.* 68
 Eumenes *ep. Mithr.* 8
 Europa I. 173 *bis*
 Q. Fabius Maxumus I. 45
 Q. Fabius Sanga C. 4145
 Faesulae C. 242 271 3013
 Faesulanus C. 593 606
 Figulus *v.* Marcius
 Flaccus *v.* Fulvius, Valerius
 C. Flaminius (Flamma?) C. 361
 Fufidius *or. Lep.* 21
 Fulvia C. 2334 263 282
 M. Fulvius Flaccus I. 162 317 421
 M. Fulvius Nobilior C. 174
 Fulvius senatoris filius C. 395
 P. Furius C. 504
 P. Gabinius Capito C. 174 406 411 432 463 471 *bis* 4 5233 556
 Gaetuli I. 1817912 1957 801 883 974 992 1034
 Galli C. 453 472 5224 533 I. 11412
 Gallia C. 402 564 573 5846 *ep. Pomp.* 59 provincia Gallia I. 1143 Gallia citerior atque ulterior C. 421 citerior (*immo* ulterior) Gallia C. 423 Gallia Transalpina C. 571
 Gallica (gens) C. 401 bellum Gallicum C. 5230
 Gauda I. 651
 Gracchi I. 421 2
 Gracchus *v.* Sempronius
 Graeci C. 533 I. 798 8512
 Graeca facundia I. 63,3 litterae Graecae C. 252 I. 8532 953
 Graecia C. 22 5139 *ep. Mithr.* 11
 Gulussa I. 56 351

Hadrumetum I. 191
 Hamilcar I. 771
 Hannibal I. 54 *or. Lep.* 4
 ep. Pomp. 4
 Heraclea *ep. Mithr.* 14
 Hercules I. 183 894
 C. Herennius *ep. Pomp.* 6
 Hiempsal I. 57 94 108 113 68
 123 *bis* 5 151 3 177 246 281
 Hippo I. 191
 Hispani C. 195 I. 185 equites
 Hispani C. 193
 Hispania I. 72 102 183 9 194
 or. Cott. 6 *ep. Pomp.* 4 10 His-
 paniae *or. Phil.* 8 duae His-
 paniae C. 185 Hispania ci-
 terior C. 213 *ep. Pomp.* 9
 citerior Hispania C. 191

 (Iacetania *v. Lac.*)
 Indigetes *ep. Pomp.* 5
 Italia C. 242 5215 I. 524 273
 4 2826 359 1142 *or. Cott.* 7
 ep. Pomp. 47 10
 Italici I. 261 673 socii Italici I.
 402 Italicum genus I. 471
 Iugurtha I. 517 623 714 6 812
 923 4 1017 1113 *bis* 57 12
 3 4 6 13157 1424 11 14 15 20
 151 *bis* 2 16235 197 20156
 2113 222 231 2424 10 2515
 2612 272 2812 29134 3118
 19 32135 3314 3412 3512
 48 362 381 461 4 473 481
 491 5035 515 5226 542 551
 48 561 581 6 591 604 614
 bis 621358 653 6212 691
 70125 715 737 742 7519
 8016 8113 821 8312 8545
 874 8834 8934 925 944 97
 13 101369 10251315 10312
 1044 1062 1073 6 108128
 11068 11112 11212 *bis* 113
 25 1143
 Iugurthinum bellum I. 1005
 bellum Iugurthinum I. 197

772 milites Iugurthini I. 212
 566
 C. Iulius C. 271
 C. Iulius Caesar C. 474 49124
 5045 52113 536 54234
 L. Iulius Caesar C. 171
 D. Iunius Brutus C. 405 *bis*
 or. Macr. 10
 D. Iunius Silanus C. 504 5116 18
 M. Iunius Silanus I. 431
 Iupiter *or. Macr.* 15 Iupiter ma-
 xumus I. 1072

 Lacedaemonii C. 22 5128
 Lacetania (*an Jac.?*) *ep. Pomp.* 5
 Laeca *v. Porcius*
 Lares (oppidum) I. 902
 Latinum (nomen) I. 392 402
 421 434 litterae Latinae C.
 252 I. 953 Latine I. 1016
 Latium I 694 842951 *or. Lep.* 12
 Lentulus *v. Cornelius*
 Lepcis I. 1913 771
 Lepcitani I. 772 791
 Lepidus *v. Aemilius*
 Libyes I. 181 9 10 12 Hercules
 Libys I. 894
 M. Licinius Crassus C. 177 191
 381 474 4845 *bis* 789
 L. Licinius Lucullus *or. Macr.* 11
 ep. Mithr. 15
 P. Licinius Lucullus I. 372
 C. Licinius Murena C. 423
 Ligures I. 386 774 1002
 Ligus I. 932478 9423
 Limetanus *v. Mamilius*
 Longinus *v. Cassius*
 Lucullus *v. Licinius*
 Lutatorum proles *or. Lep.* 3
 Q. Lutatius Catulus C. 343 351
 4912 *or. Phil.* 6 19 22 *or. Macr.* 9

 Macedones *ep. Mithr.* 5
 Macedonia I. 353 *or. Cott.* 7
 Macedonicum (bellum) C. 515
 Mamercus *v. Aemilius*

Mamilia rogatio I. 404 lex Ma-
milia I. 655

C. Mamilius Limetanus I. 401

Mancinus *v.* Manlius

A. Manlius I. 861 902 1002 102
24 15

A. (*immo* T.) Manlius Torquatus
C. 5230

C. Manlius C. 242 271 4 284
291 301 323 361 2 561 593
606

Manliana castra C. 321

L. Manlius Torquatus C. 185

M. Manlius Mancinus I. 737

T. Manlius Mancinus I. 737

C. Marcius Figulus C. 171

Q. Marcius Rex C. 302 323 341

C. Marius C. 593 I. 467 502
5558 5635 571 585 605 631
64134 65345 7323567 822
3 *bis* 8413 *bis* 4 86145 87
4 882 896 9216 93167 943
47 9614 973 9813 991 100
15 1016 *bis* 10 1022 1314 103
137 1041 1051 1122 1137
1143 *or. Phil.* 7

Masinissa I. 5457 92 1426 18
2410 3512 6513 1081

Massilia C. 342

Massiva I. 3514 *bis* 6 614

Massugrada I. 1081

Mastanabal I. 567 651

Mauretania C. 213 I. 165 194
627

Mauri I. 1810 1947 806 821
974 992 1014 8 1043 1065
1075

Maurus I. 972 1062 1071 1081
11313

Maxumus *v.* Fabius

Medi I. 1849 10

C. Memmius I. 272 3034 3215
333 341

Mesopotamia *ep. Mithr.* 21

Metellus *v.* Caecilius

Micipsa I. 56 62 72 81 91 112

5 131 1419 162 222 243
651 1108

Q. Minucius Rufus I. 3523

Mithridates *or. Phil.* 8 *or. Cott.*
18 *ep. Mithr.* 1

Mithridaticum (bellum) C. 391

Muluccha I. 19 7 92 5 110 8

Mulvius (pons) C. 451

Murena *v.* Licinius

Muthul I. 483

Nabdalsa I. 7024 7115

Nasica *v.* Cornelius

Nero *v.* Claudius

Nicomedes *ep. Mithr.* 9 10 11

Nobilior *v.* Fulvius

Nomades I. 187

Nucerinus C. 213

Numantia I. 82 102 151 201
1016

Numantini I. 74

Numantinum (bellum) I. 72 92

Numidae I. 514 63 72 113 12
6 131 151 188 11 12 1947 20
5 212 2417 255 263 283 38
46 463 471 495 50146 513
524 5336 5410 565 573 583
593 605 615 6212 652 662
673 682 691 7423 75478
784 806 897 901 9146 922
3 934 9434 Numida I. 124
8514 (544) 651 713 1016
1063 10813 1114 11346

Numidia I. 81 1325 14125 165
1811 195 207 2410 2734 287
297 322 334 35239 389 394
431 5 *bis* 465 483 546 612
6210 653 785 822 841 8545
9712 10213 1111 1143

Numidica (scuta) I. 941

Nysa *ep. Mithr.* 9

Oceanus I. 174 185 *ep. Mithr.* 17

Cn. Octavius Ruso I. 1043

L. Opimius I. 162

Orestilla *v.* Aurelia

- Paeligna (cohors) I. 1052
 Parium *ep. Mithr.* 14
 Paulus *v.* Aemilius
 Persae I. 184511
 Perses (rex) C. 515 I. 811 *ep. Mithr.* 7
 Persis *ep. Mithr.* 19
 M. Petreius C. 594 6015
 Philaeni I. 795910
 Philaenon arae I. 193
 Philippus (rex) *or. Lep.* 4 *ep. Mithr.* 567
 Phoenixes I. 191
 Picens *or. Lep.* 17
 Picens (ager) C. 271 305 421 572
 Piso *v.* Calpurnius
 Pistoriensis (ager) C. 571
 Plautia (lex) C. 314
 Poeni I. 798 Punicum (bellum) I. 421 bellum Punicum I. 54 bella Punica C. 516 Punica fides I. 1083 libri Punici I. 177 Punica (oppida) I. 197 Punicae urbes I. 193
 Cn. Pompeius Magnus C. 164 177 19125 381 391 *or. Macr.* 2123
 Q. Pompeius Rufus C. 305
 C. Pomptinus C. 4514
 Porcia (lex) C. 512240
 M. Porcius Cato C. 521 531 *bis* 6 54235 551
 M. Porcius Laeca C. 173 273
 A. Postumius Albinus I. 364 373 38249 391 431 444
 Sp. Postumius Albinus I. 352 6 36134 392 4414 551 773 8516
 Ptolemaeus *ep. Mithr.* 10 12
 Punicus *v.* Poeni
 Pyrenaeus *ep. Pomp.* 5
 Pyrrhus *or. Lep.* 4
 L. Quintius *or. Macr.* 11
 Quirites I. 311 5 11 27 851 3 5 8 12 13 24 39 45 50 *or. Lep.* 17 10 27 *or. Cott.* 14613 *or. Macr.* 1815 1624
 Regium I. 286
 Rex *v.* Marcius
 Rhodii C. 515 *bis*
 Roma C. 61 188 272 307 31 7 323 341 362 375 396 405 431 472 5214 535 556 56 14 571 5813 I. 81 133 46 7 163 201 213 2214 232 256 271 281 2 293 7 301 4 3212 3314 351710 364 371 391 401 411 461 551 614 6210 654 733 772 804 813 822 881 951 10213 1033 104234 1143
 Romani C. 65 533 I. 747 102 4923 5045 523 5315 54 69 564 574 615 661 704 7413 765 803 811 *bis* 874 944 *bis* 56 972 3 5 987 10157 10345 10823 *bis* 111 121142 *or. Lep.* 19 *ep. Mithr.* 25 15 17 20 Romanus I. 1083 Romanus dux *ep. Mithr.* 13 equites Romani C. 494 I. 421 652 *bis* 4 Romanus imperator I. 561 imperatores Romani I. 1122 imperium Romanum C. 101 Romani milites I. 671 milites Romani I. 385 mos Romanus C. 293 nomen Romanum C. 5224 I. 54 583 801 plebes Romana C. 317 332 populus Romanus C. 77 85 116 341 364 514 52 10 532 617 I. 514 72 82 92 135 141 235 78 18 25 197 *bis* 205 224 243 261 272 3120 325 334 *bis* 462 642 652 831 885 1022 68 11 1082 1106 *or. Lep.* 11 24 *or. Phil.* 6 *ep. Pomp.* 2 populus et senatus Romaus I.

- 1045 1111 senatus populusque Romanus I. 214
 Romulus *or. Lep.* 5
 Rufus *v.* Minucius, Pompeius
 Ruso *v.* Octavius
 P. Rutilius Rufus I. 501 525
 6 *bis* 865
- L. Saenius C. 301
 Samnites C. 5138
 Samothrace di *ep. Mithr.* 7
 Sanga *v.* Fabius
 Saturninus *v.* Appuleius
 Scaurus *v.* Aemilius
 Scipio *v.* Cornelius
 Scirtus *or. Lep.* 21
 C. Scribonius Curio *or. Macr.*
 10
- Seleucea *ep. Mithr.* 19
 Sempronia C. 251 405
 Sempronia (lex) I. 273
 C. Sempronius Gracchus I.
 162 317 421 *bis*
 Ti. Sempronius Gracchus I.
 317 421 *bis*
 Septimius C. 271
- L. Sergius Catilina C. 43 51
 141 37 151 1645 176 181
 3 5 8 201 212 221 234 242
 4 2615 3147 3423 351 362
 35 371 394 56 422 4314
 443 4 481 43 513 4 5217 35
 5614 57125 6045 7 611 4
- Q. Sertorius *or. Cott.* 6 *ep.*
Pomp. 5 9 *or. Macr.* 18
 Q. Servilius Caepio I. 1141
 Sextius I. 294
 Sibyllini (libri) C. 472
 Sicca I. 563
 Siccenses I. 5645
 Sicilia I. 286 *bis*
 L. Sicinius *or. Macr.* 8
 Sidonicus I. 784
 Sidonii I. 781
 Silanus *v.* Iunius, Turpilius
- Sisenna *v.* Cornelius
 P. Sittius C. 213
 Spinther *v.* Cornelius Lentulus
 L. Statilius C. 174 432 441 463
 474 5233 556
 Sucro *ep. Pomp.* 6
 Sulla *v.* Cornelius
 Sullanae coloniae C. 284 Sul-
 lani milites C. 16 4 Sullana
 victoria C. 376 victoria Sul-
 lana C. 214
 P. Sulpicius Rufus *or. Phil.*
 7
 Sura *v.* Cornelius Lentulus
 Suthul I. 373 382
 Syphax I. 54 148
 Syrtes I. 193 7813
- Tanais I. 903
 L. Tarquinius C. 483 568
 Tarula *or. Lep.* 21
 Taurus *ep. Mithr.* 6
 Cn. Terentius C. 474
 Terracinensis C. 463
 Thala I. 751269 771 801 89
 6 *bis*
- Theraei I. 193
 Thirmida I. 123
 Thraces I. 386
 Tigranes *ep. Mithr.* 313 15 16
 Tisidium I. 628
 Torquatus *v.* Manlius
 Transalpina *v.* Gallia
 Transpadanus C. 492
 Troiani C. 61
 Tullianum C. 553
 M. Tullius Cicero C. 223 235
 241 261 274 281 2 291
 3167 363 415 431 2 441
 451 481689 491 5135
- Tullus *v.* Volcatius
 (Turia *v.* Durius)
 T. Turpilius Silanus I. 663 *bis*
 673 694
 Tusci C. 5138
- Sallustius: Catilina, Iugurtha ed. Ahlberg. (Maior.) 12

Vaga I. 294 471 6813	T. Volturcius C. 443 4 45 3 4
Vagenses I. 662 6913	466 471 484 494 501
Valentia <i>ep. Pomp.</i> 6	5236
L. Valerius Flaccus C. 451	Volux I. 1015 1053 10616
466	1072
L. Vargunteius C. 173 281	Utica I. 255 631 645 864
471	1401
Vesta C. 151	
Vettius <i>or. Lep.</i> 17	
P. Umbrenus C. 401 2 4 50 4	Zama I. 561 571 581 601
L. Volcatius Tullus C. 18 2	611

3 9031 01141648 4

153091

Date Due

JUN 11 2006

PA
6104
.S2
C3BOSTON COLLEGE LIBRARY
UNIVERSITY HEIGHTS
CHESTNUT HILL, MASS.

Books may be kept for two weeks and may be renewed for the same period, unless reserved.

Two cents a day is charged for each book kept overtime.

If you cannot find what you want, ask the Librarian who will be glad to help you.

The borrower is responsible for books drawn on his card and for all fines accruing on the same.

